

ISSN 2146-4456

BELGİ DERGİSİ

Pamukkale Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi

Cilt/Volume 1 Sayı/Number 10 Yaz/Summer 2015

Sahibi/Owner

Merkez adına Müdür
Doç. Dr. Mithat AYDIN

Yazı işleri Müdürü/ Journal Administrator

Doç. Dr. Tahir KODAL

Editör/Editor

Prof. Dr. Süleyman İNAN

Editör Yardımcısı/Vice-Editor

Okt. Veysel ÇOLAKER

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Süleyman İNAN
Doç. Dr. Mithat AYDIN
Doç. Dr. Ercan HAYTOĞLU
Doç. Dr. Tahir KODAL
Yrd. Doç. Dr. Umut KARABULUT

Kapak Resmi/Picture of Cover

Sivas 20 Kasım 1930 Kaynak: Fotoğraflarla Atatürk,
Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire
Başkanlığı, C.I, Ankara 2001

Dizgi ve Kapak Tasarımı/Typographical and Cover Design

Gülderen ÇAVUŞ

Basım Yeri ve Tarihi/Place and Date of Printing

Denizli-01.07.2015

Sekreteryä/Secreteriat

Asiye ÇELİK BULUT
E-posta: abulut@pau.edu.tr
Tel: 0258 296 12 51

İletişim Adresi/Contact Adresse

Pamukkale Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve
Uygulama Merkezi (Dergi Editörlüğü)
Kınıklı Yerleşkesi 20070, Denizli
Tel:0258 296 10 87/0258 296 10 91
Belgegeçer:0258 296 12 00

E-posta: atam@pau.edu.tr
sinan@pau.edu.tr
abulut@pau.edu.tr

Belgi (ISSN 21464456), yılda iki kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.
Her hakkı saklıdır. Dergide yayımlanan yazıların tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

DANIŞMA VE HAKEM KURULU/ADVISORY AND EDITORIAL BOARD

- Prof. Dr. Halil İNALCIK (Bilkent Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Erdal AÇIKSES (Fırat Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet AKGÜN (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet ALPARGU (Sakarya Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Kemal ARI (Dokuz Eylül Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN (Atatürk Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR (Atatürk Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Engin BERBER (Ege Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Üçler BULDUK (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Associate Professor Gheorghe CALCAN (ROMANYA)
Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK (Türk Tarih Kurumu/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Orazpolat EKEBAHARLI (TÜRKMENİSTAN)
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN (İstanbul Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Yavuz ERCAN (Emekli Öğretim Üyesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet EVSİLE (Ondokuz Mayıs Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Önder GÖÇGÜN (Emekli Öğretim Üyesi /TÜRKİYE)
Prof. Dr. Sadettin GÖMEÇ (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Necdet HAYTA (Gazi Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Osman HORATA (Hacettepe Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Enver KONUKÇU (Atatürk Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Necmettin Erbakan Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ayfer ÖZÇELİK (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Associate Professor Gavriil Preda (ROMANYA)
Prof. Dr. Solmaz RÜSTEMOVA (AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Haluk SELVİ (Sakarya Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Satay SIZDIKOVA (KAZAKİSTAN)
Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Enis ŞAHİN (Sakarya Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ (Hacettepe Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Süleyman İNAN (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Doç. Dr. Roza ABDİKULOVA (KIRGIZİSTAN)
Doç. Dr. Mithat AYDIN (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Doç. Dr. Şakir BATMAZ (Erciyes Ün.TÜRKİYE)
Doç. Dr. Zafer ÇAKMAK (Fırat Ün./TÜRKİYE)
Doç. Dr. Mevlüt ÇELEBİ (Ege Ün./TÜRKİYE)
Doç. Dr. H. Aliyar DEMİRCİ (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Doç. Dr. Ercan HAYTOĞLU (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Doç. Dr. Tahir KODAL (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Doç. Dr. Bekir KOÇ (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Doç. Dr. İsmail TÜRKOĞLU (Mimar Sinan Ün./TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Veysi AKIN (Trakya Ün./TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Kemal DAŞÇIOĞLU (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Nevzat GÜNDAĞ (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Günver GÜNEŞ (Adnan Menderes Ün./TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Umut KARABULUT (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Zülal KELEŞ (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Ahmet MEHMETEFENDİOĞLU (Dokuz Eylül Ün./TÜRKİYE)

BU SAYININ HAKEMLERİ/BOARD OF REFEREES FOR THIS VOLUME

Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN (Atatürk Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Haldun EROĞLU (Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Süleyman İNAN (Pamukkale Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Ercan HAYTOĞLU (Pamukkale Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Tahir KODAL (Pamukkale Üniversitesi/TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Umut KARABULUT (Pamukkale Üniversitesi/TÜRKİYE)

Amaç ve Kapsam

Belgi, Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından yayımlanan yakın dönem Osmanlı Tarihi, Atatürk ve Cumhuriyet dönemini içeren özgün, bilimsel makalelere yer verir. Uluslararası hakemli bir dergi olan Belgi, kış ve yaz olmak üzere yılda iki defa yayımlanır.

Yayımlanacak yazılarda bilimsel araştırma ölçütlerine uyma, alana bir yenilik getirme ve başka yerde yayımlanmamış olma şartı istenir. Yayımlanmamış olmak şartıyla daha önce bilimsel toplantılarda sunulmuş olan bildirimler de kabul edilebilir.

İÇİNDEKİLER

Makaleler

- Ercan Haytoğlu** **1319**
Birinci Meclis Milletvekilllerinden Necip Bey (Buldanlıoğlu) ve
Milli M¼cadeledeki Yeri
- Hakkı Uyar-Çağdaş Cansın Korkmaz** **1331**
Birinci Ve İkinci Dünya Savaşı'nın İşbirlikçi H¼k¼metleri: Damat
Ferit Paşa ve Vichy H¼k¼metleri
- Doğan Duman** **1343**
1950 Se¼imleri Öncesinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Politik Bir
Manevrası Olarak İmam Hatip Kursları
- Durmuş Akalın.** **1361**
Osmanlı Devleti'nin Son D¼nemlerinde Seylan Adası Müsl¼manları
ile M¼nasebetler
- Umut Karabulut - Sema Doğan.** **1393**
İstanbul Semalarında Uçan İlk Türk Kadını: Belkıs Şevket Hanım
- Mithat Aydın.** **1403**
Osmanlı Balkanlarında İngilizlerin Misyonerlik Faaliyetlerine Dair
Bazı Belgeler (1862-1869)

Konferanslar

- İsmail Türkoğlu** **1445**
Vefatının 100. Yılında İsmail Bey Gaspıralı
- Mithat Aydın.** **1455**
Çanakkale Savaşlarında Mustafa Kemal (Atatürk)
- Durmuş Akalın.** **1461**
Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Savaşı

Merkezimizden Haberler **1467**

Yazım Kuralları **1471**

BİRİNCİ MECLİS MİLLETVEKİLLERİNDEN NECİP BEY (BULDANLIOĞLU) VE MİLLİ MÜCADELEDEKİ YERİ

*A FIRST ASSEMBLY DEPUTY, NECİP BEY (BULDANLIOĞLU), AND HIS
PLACE IN THE NATIONAL STRUGGLE*

Ercan HAYTOĞLU*

Özet

Denizli-Buldan'da dünyaya gelen Necip Bey, Buldan Rüştiyesini bitirdikten sonra ticaret ve memurluk yapmıştır. Mondros Mütarekesi sonrası İzmir ve havalisinin işgal edileceği endişesiyle 17 Mart 1919'da İzmir'de toplanan kongreye Buldan delegesi olarak katılmıştır. 23 Nisan 1920'de açılan Meclis'e Denizli milletvekili olarak katılmıştır. Bir ay olmadan 20 Mayıs'ta aldığı izin ile Buldan'a dönmüştür. Buldan'ın Yunan işgali altına girmesiyle Buldan Heyet-i Milliyesi'nin kuruluşunda yer almış ve Heyet-i Milliye'nin faaliyetlerinde görev üstlenmiştir. Buldan'da dokuma ticareti ile meşgul olan Necip Bey, diğer taraftan işgal altındaki Buldan'da gizli olarak Milli Mücadele'yi desteklemek için çaba göstermiştir. İşgal döneminde Yunan askerleri tarafından kendisine işkence yapılmış ve işkence nedeniyle fitik olmuştur. Milli Mücadele sonrasında ticari hayata devam ederken Hilal-i Ahmer Cemiyeti Reisliği de yapan Necip Buldanlıoğlu 1 Eylül 1946'da altmış dokuz yaşında Buldan'da vefat etmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Necip Bey, Buldan, Milli Mücadele, Heyet-i Milliye, Denizli, Milletvekili.*

Abstract

Necip Bey, who was born in Buldan, Denizli, engaged in trade and worked as a civil servant after graduating from the junior high school of Buldan. He participated as a representative of Buldan in the Izmir Congress that was summoned on 17 March 1919 due to the fear of invasion of Izmir and surrounding areas after the Mudros armistice. He took part in the assembly, which was founded on 23 April 1920, as a deputy of Denizli. He got permission to return to Buldan after he spent less than a month in the assembly. He participated in the foundation of Heyet-i Milliye of Buldan due to the Greek occupation of Buldan and assumed roles in its activities. Necip Bey engaged in the textile trade, but he also endeavored to support the National Struggle, secretly, in Greek-occupied Buldan. He was tortured during the occupation period by Greek soldiers and he suffered from hernia because of that torture. After the National Struggle he continued his trade in addition to serving as the chief of Hilal-i Ahmer Cemiyeti (the Red Crescent). Necip Bey passed away at the age of sixty-nine, on 1 September 1946, in Buldan.

Key words: *Necip Bey, Buldan, National Struggle, Heyet-i Milliye, Denizli, Deputy.*

*Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ehayt@pau.edu.tr

A-GİRİŞ

Ömer¹ Necip Bey, Hacı Hüseyin Efendi ile Raziye Hanımın yedi çocuğundan biri olarak² 1877 (1293)'de Denizli sancağının Buldan kazasında³ Turan mahallesinde doğmuştur. "Molla Ahmetler" sülalesinden olan Necip Bey'in çocukluğu Buldan'da geçmiştir⁴. İlköğrenimini ve orta öğrenimini Buldan'da tamamlamıştır⁵. Buldan Rüştiyesi'nden mezun olduktan sonra⁶ lise (İdadi) eğitimi için Denizli'ye gitmiştir. Denizli'de kısa süre kalmış ve eğitimini yarım bırakarak tekrar Buldan'a dönmüştür⁷. Öğrenimi sırasında iyi derecede Arapça öğrenmiştir⁸.

Buldan'ın geleneksel mesleği olan yerli malı üretimi ve ticareti ile meşgul olmuştur⁹. İşyeri Çarşı Camisinin karşısındaki sokağın içinde yer almıştır. Necip Bey¹⁰, ticaret hayatına bir süre ara vererek maliyede memur olarak görev yapmaya başlamıştır. Daha sonra memuriyet hayatından ayrılarak tekrar ticaret hayatına geri dönmüştür. Necip Bey, seçimle iş başına gelinen meclis ve mahkeme üyelikleri gibi görevlerde de bulunmuştur¹¹. Buldan'da memuriyet ve ticaret hayatında ki tutum ve davranışları ile halkın sevgi ve saygısını kazanmıştır. Daha genç yaşta Buldan eşrafı arasında saygın bir yer edinmiştir¹². Hayırsever bir kişi olan Necip Bey, evindeki fırın ve aşevi vasıtasıyla yılın her günü ihtiyaç sahiplerine ekmek ve yemek dağıtımını düzenli olarak gerçekleştirmiştir¹³.

B-MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE NECİP BEY

Nurettin Paşa, İzmir Valiliği'ne getirildikten sonra İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti ile bağlantı kurarak İzmir, Aydın, Denizli, Muğla, Manisa

**Kaynak kişilere ulaşmam hususunda yardımlarını şahsımdan esirgemeyen Sayın Prof.Dr.Nevra Elmas ve Sayın Ali Buldanlıoğlu'na teşekkürü borç bilirim.

- 1 İsmindeki "Ömer" dedesinden gelmektedir. İsmi "Ömer Necip" olmasına rağmen yaygın olarak "Necip" ismi tek başına kullanılmıştır. Bu bilgi 1936 Buldan Doğumlu Necip kızı Raziye Elmas'tan alınmıştır. (Mülakat Tarihi:17.03.2015)
- 2 Yerli malı üretim ve ticaretiyle meşgul olan babası Hacı Hüseyin Efendi; Ziya, Osman, Mehmet ve Necip isimlerini verdiği dört erkek, Zeliha, Fadime, Edeviye adını verdiği üç kız evlat sahibi olmuştur. Bu bilgi 1936 Buldan Doğumlu Necip kızı Raziye Elmas'tan alınmıştır. (Mülakat Tarihi:17.03.2015)
- 3 Tarhan Toker, Kuvayı Milliye ve Milli Mücadelede Denizli, Denizli Sanayi Odası Yayınları: 3, Denizli (Basım Yılı yok), s.22.
- 4 Bu bilgi 1936 Buldan Doğumlu Necip kızı Raziye Elmas'tan alınmıştır. (Mülakat Tarihi:17.03.2015). Ahmet Tuncay, lakap olarak aileye "Hacıağalar" denildiği bilgisini vermiştir. Bu bilgi 1934 Buldan Doğumlu Hıdır oğlu Ahmet Tuncay'dan alınmıştır. (Mülakat Tarihi:27.02.2015)
- 5 Bu bilgi 1936 Buldan Doğumlu Necip kızı Raziye Elmas'tan alınmıştır. (Mülakat Tarihi:17.03.2015)
- 6 Fahri Çoker, Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve T.B.M.M. 1. Dönem 1919-1923, III. Cilt, T.B.M.M. Vakfı yayınları No:6, Ankara 1995, s.277.
- 7 Bu bilgi 1936 Buldan Doğumlu Necip kızı Raziye Elmas'tan alınmıştır. (Mülakat Tarihi:17.03.2015)
- 8 Sürekli Kahire radyosu dinlemeyi tercih eden Necip Bey çevresindekilere "En güzel Arapça Kahire radyosunda konuşuluyor" demiştir. Bu bilgi 1941 Buldan doğumlu Suat oğlu Necip Buldanlıoğlu'ndan alınmıştır. (Mülakat Tarihi:17.05.2015)
- 9 Şükrü Tekin Kaptan, *Türk Kurtuluş Savaşında Denizli'li Önderler*, C.2, Denizli 2000, s.55.
- 10 Bu bilgi 1934 Buldan Doğumlu Hıdır oğlu Ahmet Tuncay'dan alınmıştır. (Mülakat Tarihi:27.02.2015)
- 11 Çoker, a.g.e., s.277. Kaptan, Necip Bey'in bir süre müdde-i umumilik (savcı) yaptığı bilgisini vermektedir. Kaptan, a.g.e., s.55.
- 12 Necip Bey, aile içinde de her zaman saygın bir yere sahip olmuştur. Sülale içerisinde evliliklerde görüşü alınmış, damat veya gelin adayının münasip olup olmadığı değerlendirilmesi her daim dikkate alınmıştır. Bu bilgi 1936 Buldan Doğumlu Necip kızı Raziye Elmas'tan alınmıştır. (Mülakat Tarihi:17.03.2015)
- 13 Geleneksel olarak her Ramazan ayı'nda ihtiyaç sahiplerine otuz gün iftar yemeği vermiştir Bu bilgi 1936 Buldan Doğumlu Necip kızı Raziye Elmas'tan alınmıştır. (Mülakat Tarihi:17.03.2015)

ve Balıkesir vilayetlerini temsil edecek delegelerin katılımı ile İzmir’de kongre toplanması kararını almıştır. Bu karar Necip Bey’i Milli Mücadelenin içerisine çeken ilk adım olmuştur. Kongre, Nurettin Paşa’nın destekleriyle vilayetlerden gelen müftü, belediye reisleri ile her kazadan iki ve livalardan üç delegenin İzmir’e gelmesiyle 17 Mart 1919’da¹⁴ Beyler sokağındaki Sinema binasında toplanmıştır¹⁵.

Denizli’den İzmir’deki kongreye Müftü Ahmet Hulusi Efendi başkanlığında Buldan’dan katılan heyet içerisinde Hacı Molla Ahmet zade Necip, Müftü Salih Efendi zade Mehmet ve Kara Yusuf zade Hacı Ahmet Efendiler yer almıştır¹⁶. İzmir Valisi Nurettin Paşa il ve ilçelerden gelen delegeleri gruplar halinde makamında kabul ederek ihtiyaç halinde direnme örgütlerinin çekirdeklerini kendi il ve ilçelerinde kurmaları için tavsiyelerde bulunmuştur¹⁷. Böylece 17 - 19 Mart 1919 tarihlerinde toplanan kongrede, İzmir’in işgali gerçekleştiği takdirde Batı Anadolu’da Yunanlılara karşı gerçekleşecek silahlı mücadelenin ilk somut işareti verilmiştir¹⁸.

Sarayköy Heyet-i Temsiliyesi kurulduktan hemen sonra Buldan ve Kadıköy (Babadağ)de teşkilat kurmak¹⁹ ve Milli Mücadele için gerekli yardımları toplamak için faaliyete geçmiştir. Buldan ve Kadıköy (Babadağ) gibi kazalar, Sarayköy gibi toprakla uğraşan fakir çiftçi yerleşimlere göre tüccar ve kumacı olmaları nedeniyle ekonomik durumları da daha iyi olmuştur. Buldan’da Heyet-i Temsiliye oluşması için, Sarayköy Müftüsü Ahmet Şükrü Efendi başkanlığında Emin Aslan Tokat, Münir Alp ve Asaf Akmansoy’dan oluşan bir heyet bir silahlı müfreze eşliğinde Buldan’a gitmiştir²⁰. Eşrafı Hükümet konağında toplantıya davet etmişler ve kutsal amaç için yardımlarını talep etmişlerdir²¹. Grubun daveti üzerine hükümet eşrafı hükümet binasında toplanmıştır²².

Bu toplantıda yer alan Buldan Müftüsü Mehmet Efendi halkı olumsuz etkileyecek şekilde “Biz ruhaniyiz, böyle şeylere karışmayız” deyince, Necip Ali Küçüka ve heyettekiler ile müftü arasında sert tartışmalar yapılmıştır. Damat zade Halil Ağa tartışmaya müdahale ederek “Hemşeriler; bu mukaddes dava için yardımlarımızı esirgememeliyiz. Benden 100 lira, herkes adını ve yardımını bildirsin” sözleriyle topluluğu cesaretlendirmiştir. Sarayköy Heyet-i Milliyesi, Damat zade Halil Ağa’nın oluşturduğu olumlu havanın etkisiyle toplanan yardımlarla Sarayköy’e dönerken,

14 Toker, a.g.e., s.23.

15 Celal Bayar, Ben de Yazdım, Milli Mücadelede Gidiş, Sabah Kitapları, C.5, İstanbul 1997, s.145. Bu kongreye 37 belediye başkanı ile 37 müftü olmak üzere 165 delege katılmıştır. Ali Sarıkoyuncu, Milli Mücadele’de Din Adamları I, (Ahmet Hulusi, Mehmet Rifat, Hacı Tevfik ve Abdurrahman Kamil Efendiler), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2.Baskı, Ankara, 1997, s.75.

16 Ahmet Akif Tütenk, Milli Mücadelede Denizli, Ahenk Matbaası, Denizli Öğretmenler Yardımlaşma Derneği Yayını, No:1, İzmir 1949, s.6. Havralıoğlu üyelerin soyadlarını “Uz”, “Buldanlıoğlu” ve “Akay” olarak vermiştir. O. Zeki Havralıoğlu, Buldan ve Yöresinin Tarihçesi, Önder Matbaacılık, Ankara 2013, s.68.

17 Nurdoğan Taçalan, Ege’de Kurtuluş Savaşı Başlarken, Hür yayın, İstanbul 1981, s.160, Sarıkoyuncu, a.g.e., s.76.

18 Veysi Akın, Milli Mücadele’de Sarayköy, Denizli 2001, s.10.

19 Bayar, a.g.e., C.6. s.155.

20 Heyet Buldan’a gideceği sırada Sarayköy’de bulunan Necip Ali Küçüka’da bu heyetle beraber gitmiştir. Emin Aslan Tokat, Milli Mücadele’de Sarayköy Hatıralarım, İstanbul 1995, s.24.

21 Tokat, a.g.e., s.24.

22 Avralıoğlu, a.g.e., s.78.

Necip Ali Küçüka Buldan Heyet-i Milliyesinin temelini atmak üzere Buldan'da kalmıştır²³. Buldan Kazası Heyet-i Milliyesi halktan dört defa para toplamıştır. Toplamda 67.040 kuruş toplanmıştır²⁴.

20 Haziran 1919'da kurulan Buldan Heyet-i Milliyesi içerisinde²⁵ kurucu ve yönetici olarak görev almıştır²⁶. Kuvayı Milliye hareketine katılanlar arasında Hacı Molla Ahmet Zade Necip Bey, Müderris Salih Efendi²⁷, Müftü Mehmet Efendi, Hattat Zade Mehmet Bey, Karayusuf Zade Ahmet Bey, Çopur Süleyman Efe, Hattat zade Mehmet Efendi²⁸ ve Güneyli Kolağası Mehmet Efe önde yer alan isimler olmuştur²⁹.

Milli Mücadele döneminde maddi ve manevi olarak Kuvayı Milliye hareketi içerisinde yer alan Necip Bey Buldan ve çevresinden toplanan gönüllülerden oluşan müfreze ile Köşk ve Atça cephelerinde Yunanlılarla mücadele etmiştir³⁰.

Denizli livasından 23 Nisan 1920'de toplanacak TBMM'ne milletvekilleri seçilerek gönderilmesi istenince, Buldanlı Necip Bey, Hacı Hüseyin Mazlum Baba, Belevli Yusuf Bey ve Tavaslızade Mustafa Bey Denizli'den Ankara'ya gönderilecek milletvekilleri olarak seçilmişlerdir. Milletvekillerinin Ankara'ya uğurlanmaları, Aydın İzmir ve Muğla milletvekillerinin Denizli'ye gelmelerinden sonra istasyondan özel bir trenle gerçekleşmiştir. Müftü Ahmet Hulusi Efendi, Heyet-i Milliye üyeleri ve Denizli halkı tarafından dualar ile uğurlanmışlardır, Demirci Mehmet Efe, zeybek ve kızanlarıyla milletvekillerini Çardak istasyonuna kadar eşlik etmiştir³¹. Necip Bey Ankara'ya Dinar, Afyon ve Polatlı'da at değiştirmek suretiyle zorlu bir yolculuk ile gitmiştir³².

23 Tokat, kaldığı anda o gece ısrar etmemesi için gördüğü baskılardan dolayı "...teşkilatı kurmaya muvaffak olamadan Sarayköy'e kaçıp gelmiş ve bize de dert yanmıştır" bilgisini vermiştir. Tokat, Yunan'ın Buldan'a gelirken bir tek silah dahi patlatılmamış olmasının "...daha çok ticaretle işleri ile meşgul olduklarından mı nedense Buldan ve Babadağ halkı milli mücadele davasında biraz daha ağır, ilgisiz ve pasif durumda kalıyorlardı" cümleleri ile değerlendirmiştir. Tokat, a.g.e., s.25, Bayar, a.g.e., C.6, s.155-156.

24 Kadıköy (Babadağ) Nahiyesi Heyet-i Milliyesi 120.000 kuruş toplamıştır. Veysi Akın, "Sarayköy Heyet-i Milliyesi" ve Milli Mücadele'de Sarayköy", Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2009, s.110-111.

25 Şen, Buldan'da Heyet-i Milliye'nin kuruluşunu; "Vatanın kurtarılması için Buldan'da Kuvayı Milliye teşkilatı Osman Efendi'nin başkanlığında Musa Altın, Mehmet Topçu, Halil Ağa ve Süleyman Çopur'un iştirakiyle kuruldu" bilgisini vermiştir. İbrahim Şen, Yeşil Buldan, 1969, (Basım yeri yok), s.9. Buldan Heyet-i Milliyesinin faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşılamamıştır.

26 Kaptan, a.g.e., s.55.

27 Müderris Hacı Salih Efendi Buldan delegesi olarak 6 Ağustos 1919'da toplanan I. Nazilli Kongresine katılmıştır. Tokat, a.g.e., s.39, Toker, a.g.e., s.60, 13 Eylül 1919'da yapılan II. Nazilli Kongresine Buldan'dan delege katılmış, ancak ismi bilinmemektedir. 6 Ekim 1919 III. Nazilli Kongresine Buldan'dan Osman Efendi katılmıştır. Aslan Buğdaycı, Milli Mücadele'de Nazilli 1919-1922, Nazilli 1996, s.90, III. Kongrede Merkez Heyeti oluşmuş ve bu 49 kişilik heyette Buldan delegesi Avukat Sami (Kutluğ) Bey önemli hizmetlerde bulunmuştur. Buğdaycı, a.g.e., s.111-112. Gökbel, İkinci Nazilli Kongresinin tarihi için 19 Eylül 1919 Cuma olarak veriyor. Asaf Gökbel, Milli Mücadelede Aydın, Aydın 1964, s.375.

28 Hattat zade Mehmet Efendi Buldan delegesi olarak 16 Ağustos 1919'da toplanan Alaşehir kongresine katılmıştır. Tokat, a.g.e., s.41. Toker, a.g.e., s.60.

29 Toker, a.g.e., s.41. Heyetin diğer üyeleri şunlardır; Başkan Kara Ahmet Halil Ağa (Tuncer), üyeler Damat zade Halil Ağa (Yılmaz), Çopur Süleyman Efe (Ünalp), Hacı Molla Ahmet zade Osman Efendi (Buldanlıoğlu), Müderris Salih Efendi (Algan), Müftü Mehmet Efendi (Uz), Hattat zade Mehmet Efendi (Yazıcıoğlu), Karayusuf zade Hacı Ahmet Efendi (Akay) ve Derviş Ali zade Nuri Efendi (Akın)'dır. Avrallıoğlu, a.g.e., s.78-79.

30 Kaptan, a.g.e., s.55.

31 Tütenk, a.g.e., s.37, Toker, a.g.e., s.65.

32 Kaptan, Ankara'ya ulaştırılacak bilgi ve belgeleri ve parayı atların nalları arasına saklayarak götürdüğü bilgisini

Buldanlı Necip Bey Ankara'ya giderek TBMM'nde I. Dönem Denizli milletvekili olarak bulunmuştur³³. 23 Nisan 1920 günü açılan Meclis'ten 20 Mayıs'ta bir ay izin alarak ayrılmıştır. Ankara'dan ayrılarak Buldan'a dönmüştür. Daha sonra Yunan işgali nedeniyle Buldan'da³⁴ bulunduğunu ve Meclis'e geri dönemeyeceğini belirtmiştir³⁵.

Meclis çalışmaları sırasında 29 Nisan 1920'de "Mecliste evvela vatanın düşmandan temizlenmesi hususunun müzakere edilmesine dair" takrir vermiştir. Takririnde;

"Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Efendim

İşbu fevkalade Meclisi Alimizin teşekkül ve inikadından gaye ve maksadı yegane, mukaddes vatanımızı maruz bulunduğu tehlikeden kurtarmak ve meşgul arazimizden biran evvel düşmanları tathir ederek merkezi Hilafetimize kavuşmak ve bu müddet zarfında idarei Hükümeti hüsnü tedvir edebilecek muktedir ellere tevdi ile bir mercii umumi tanımaktır.

Binaenaleyh Hükümeti daimi teşkil edercesine yeniden kanunlar yapmak veya kavanini Devleti tadil etmek gibi ikinci derecede haizi ehemmiyet olan meseleleri münakaşa etmek muvafıkı hal ve zaman olmasa gerektir. Bugün memleketlerimiz bir seneye karip bir zamandan beri düşmanı biaman olan Yunanilerin karşısında bütün mevcudiyeti feda edercesine muavenette bulunmakta evlat ve ayalimiz her an heyecan içinde lerzan olmakta ve bütün enzarını Meclisimize dikerek ittihaz buyurulacak tedabire muntazır bulunmaktadır. Onun için takdimülehem alelmühim kaidesine tevfiikan evvela bu cihetin nazarı dikkat ve ehemmiyete alınmasını talep ve istirham eylerim.

Denizli Mebusu Necip

Reis-Bunda bir şey yok ıttıla kesbedildi değil mi?"³⁶

TBMM Başkanlık Divanının "Uzun zamandan beri Meclis'e gelmeyen ve düşman işgali altında Büyük Millet Meclisi Azası sıfatıyla daha ziyade kalması caiz

vermiştir. Kaptan, a.g.e., s.55. Yolculuğu esnasında üç at değiştirdiği belirtilmiştir. Bu bilgi 1941 Buldan doğumlu Suat oğlu Necip Buldanlıoğlu'ndan alınmıştır. (Mülakat Tarihi:17.05.2015)

33 Çoker, a.g.e., s.277. Diğer milletvekilleri, Hacı Hüseyin Mazlum Baba (Bababalım) Avralıoğlu, a.g.e., s.97. Mazhar Müfit Kansu, Atatürk ile Beraber, Cilt II, s.570. Bu Meclis'te daha sonra iki Buldanlı olmuştur. Veli Bey (Saltıkgil): 1880'de Buldan'da Haciveli Ağazade Süleyman Efendi'nin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Eğitim hayatını Aydın ve İzmir'de tamamlamıştır. Farklı devlet görevlerinde bulunmuştur. İstanbul Darülfünun Hukuk Mektebi'nden mezun olduktan sonra Paris'e gitmiş ve Paris Hukuk Fakültesi'nden de mezun olmuştur. Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na (21 Mart 1914) III. Dönem Aydın milletvekili olarak katılmıştır. TBMM'nde Burdur milletvekilliği de yapan Saltıkgil milletvekilliği sonrası, Ankara Hukuk Mektebinde profesörlük görevi yapmıştır. Anayasa Hukuku dersi okutan Veli Saltıkgil 1935'de Ankara'da vefat etmiştir. Doğum yeri olarak Buldan ile bağlantılıdır.

34 Buldan İzmir-Salihli-Alaşehir-Denizli istikametinde yol üzerindedir.

35 Çoker, a.g.e., s.277, Tokat, "Denizli'den giden milletvekillerinden bir kısmı mesela bunlardan Tavaslı oğlu Mustafa Bey ve Buldanlı oğlu Necip Bey her nedense istifa edip geri döndüler" demiştir. Tokat, a.g.e., s.73.

36 TBMM Zabıt Ceridesi (29.4.1336 (1920), Devre 1, İçtima Senesi:1, Yedinci İçtima, C.1, s.147. Orijinal metin s. 163.

olmayan Mumaileyhin müstafi addedilmesine” dair önerisi 28 Aralık 1920’de kabul edilerek müstafi sayılmıştır.

Zabıt Ceridesinde; “Merbut telgrafname sahibi Denizli Mebusu Necib Bey 20 Mayıs 1336 da bir mah müddetle mezun giderek vaktinde Meclise iltihak etmemiş ve umum Meclis azasından tecavüzü müddet edenlerin Meclise daveti zımında Hükümet-i Mahalliyeye yazılan telgrafta verilen 5 Eylül 1336 tarihli cevabta mumaileyhin düşman tahtı işgaline geçmiş olan Buldan’da bulunduğu bildirilmiş ve ne suretle mahalli mezkurda bulunduğu hakkında sorulan suale cevaben yine Denizli mutasarrıflığından alınan cevap sureti merbut bulunmuştur. Altı mahakarip bir zamandan beri düşman işgali altındaki bir mahalde hali gaybubette iken ahiren yine aynı mahalden kendisi tarafından müm’i ve aslı merbut telgraf alınmıştır. Şu halde uzun zamandan beri Meclise gelemeyen ve düşman işgali ifanda Büyük Millet Meclisi azası sıfatıyla daha ziyade kalması caiz olmayan mumaileyhi müstafi addedilmesi Divanı Riyasetçe tahtı karara alınarak: Heyeti Umumiyenin nazarı tasvibine arz olunur. Büyük Millet Meclisi Reis Vekili Hasan Fehmi”³⁷.

Mecliste görev yaptığı süre içerisinde bir adet Takrir vermiştir. TBMM üyesi olan Necip Bey’in milletvekilliğinden istifa etmiş sayılmasında, milletvekili sıfatı ile düşman eline geçmesi durumunda yaratabileceği olumsuz durum düşünülmüş olmalıdır³⁸. Meclis’te çok kısa süre bulunması, ayrıntılı olarak düşünceleri ve olaylara bakışı ile ilgili bilgi edinilmesi imkanını ortadan kaldırmıştır³⁹.

Kuvayı Milliye güçleri 24 Haziran 1920de gerçekleşen Yunan saldırısı karşısında geri çekilmişler, Denizli’ye doğru ahalinin de göçü başlamıştır. Kuvayı milliye güçleri dağınık şekilde Sarayköy’e doğru çekilmişler ve 24-25 Haziran gecesi Sarayköy’de Milli Karargah kurulmuştur. 25 Haziran günü Yunan kuvvetlerinin Alaşehir’den Sarayköy’e sarkarak oradaki Kuvayı Milliye güçlerine saldırmasını engellemek için Buldan’ın ilerisine Yüzbaşı Zeki Bey gönderilmiştir⁴⁰. 30 Haziran’da Nazilli’yi işgal eden Yunan ordusu püskürtülmüş ise de tekrar hücum ederek Nazilli’yi geri almasıyla Yunan kuvvetleri hızla Denizli’ye doğru ilerlemeye başlamışlardır⁴¹. Bu durum Denizli ve ilçelerinde büyük heyecana yol açmıştır.

Haziran 1920’ye kadar cephede çok büyük bir değişiklik olmamasına rağmen Yunanlıların 22 Haziran 1920 de genel taarruza geçmeleri ile Köşk cephesi düştü⁴². Milli kuvvetler dağınık bir halde Sarayköy’e çekilerek 24/25 Haziran 1920 gecesi

37 TBMM Zabıt Ceridesi (28.12.1336 (1920), Devre 1, İctima Senesi:1, 124. İctima, Cilt:7, s.61.

38 Ahmet Sezgin, Mazhar Müfit Kansu ve Faaliyetleri, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli 2015, s.10.

39 Çoker, a.g.e., s.277. “Milletvekili seçilip Meclise katıldığı zaman özgeçmişine dair tercüme-i hal kağıdını doldurmamış olması itibarıyla milletvekili seçilmekten önceki yaşamı hakkında yeterli bilgi derlenemedi” bilgisine yer verilmiştir.

40 Toker, Derbent’e gönderilen müfrezenin başlarında Müftü Osman Efendi olduğu halde Teğmen Rüştü, Şerif Ali oğlu Teğmen Şükrü, Kadir oğlu Teğmen İsmail, Şakir oğlu Esat, Veteriner Ali Tevfik, Ali oğlu Rıza Efendi yönetiminde olduğunu ve “Milli İntikam Bölüğü” adı verildiğini belirtmiştir. Toker, a.g.e., s74.

41 Tütenk, a.g.e., s.40

42 Toker, a.g.e., s.67, 22 Haziran genel saldırısı tarih olarak verilirken Tütenk, Köşk cephesinin Yunanlıların 24 Haziran 1920 günü yapılan saldırılarıyla düştüğünü belirtmektedir. Tütenk, a.g.e., s.40.

Milli Karargah Sarayköy’de kurarak bu bölgenin işgali engellenmeye çalıştılar⁴³. Alaşehir’deki Yunan kuvvetleri de Yüzbaşı Zeki Bey müfrezesini geri atmışlar ve 5 Temmuz günü Buldan’ı⁴⁴ Kırkçınar - Derbent istikametinden taarruz eden takviye edilmiş Yunan Piyade Alayı 14:30’da işgal etmiştir⁴⁵.

Yunan ileri hareketinin Aydın üzerinden Nazilli ve Sarayköy istikametindeki ilerleyişinin devam etmesi 4 Temmuz 1920 günü 57. Tümen Karargahı Denizli yakınlarında Goncalı İstasyonuna taşınması ile sonuçlanmıştır. Yunan kuvvetlerinin Alaşehir üzerinden 5 Temmuz 1920 günü Buldan’ı işgal etmeleri ardından Güney, Çal ilçesinin Menderes nehrinin sağ tarafında kalan Bekilli, Süller, Şapçılar⁴⁶, Yeşiloba (Medele), Kutlubey (Moraca), Deşdemir, Üçkuyu, Şalvan (Şeyh Elvan) gibi köyleri de işgal altına girmiştir⁴⁷.

Necip Bey ve arkadaşları işgal sonrası da kurtuluş çareleri aramışlardır. Eski Heyet-i Milliye Reisi Hacı Osman Ağa’nın başkanlığında Necip Buldanlıođlu⁴⁸, Vefa Uz, Salih Peker, Ragıp Tarakçı, Mehmet Ceritoğlu, Abdullah Başbuğ, Nüfus Memuru İbrahim, Emlak katibi Ali, Avukat Sadettin Musa, Altın Mehmet Topcu’dan oluşan gizli bir komite kurulmuştur⁴⁹. Buldan ve havalisindeki olaylara dair her türlü gizli ve açık bilgi Necip Bey’de toplanmıştır. Bu bilgilerin Kuvayı Milliye güçlerine iletilmesi ve Kuvayı Milliye güçlerinden gelen bilgilerin Buldan’daki ilgililer ile paylaşılması görevinde köprü görevi görmüştür⁵⁰.

Buldan’ın işgali ile Necip Bey ve ailesi Yunan askerleri tarafından yaşadıkları evden çıkarılmışlardır. Evlerinden çıkarılan aile camide kalmaya başlamıştır⁵¹. Ev, Yunan askerleri tarafından hastane haline getirilmiştir⁵². Yunan kuvvetleri ağırlıkları ile sürekli Buldan’da bulunmamışlardır. İnegöl’de bulunan 34. Piyade Alayı Karargahı askerleri belli aralıklarla Buldan’a gelip gitmişlerdir⁵³.

Savaş döneminde Buldan’da halk ağır ekonomik sıkıntılar içinde kalmıştır. Necip Bey bir esnaf olarak yaşanan sıkıntılara çare olmak adına imkanları ölçüsünde

43 Toker, a.g.e., s.67. Tütenk, a.g.e., s.40.

44 Aynı gün Çal’ın kuzey köylerini de işgal eden Yunanlılar karşısında Buldan’dan ve Burhaniyeden çekilen kuvvetler Sarayköy’ün güneyinde oluşturulan savunma hattına katılmışlardır. Tütenk, a.g.e., s.40, Toker, a.g.e., s.67. Buldan 5 Temmuz 1920-4 Eylül 1922 tarihleri arasında Yunan işgali altında kalmıştır.

45 Buldan’ın işgalinden sonra Sarayköy’e yönelmişlerdir. Nuri Köstüklü, Milli Mücadele’de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s.29-30.

46 Toker, a.g.e., s.67.

47 İlçemiz Bekilli 1998, s.47.

48 1934’de Soyadı Kanunu çıktığında Buldan ile özdeşleşen bir kişi olarak kendi isteği ile “Buldanlıoğlu” soyadını almıştır. Bu bilgi 1936 Buldan Doğumlu Necip kızı Raziye Elmas’tan alınmıştır. (Mülakat Tarihi:17.03.2015), Bu bilgi 1956 Doğumlu Cevat oğlu Necip Buldanlıoğlu’ndan alınmıştır. (Mülakat Tarihi: 28.03.2015)

49 Yunan kuvvetlerinin durumu hakkında toplanan istihbaratın milli kuvvetlere ulaştırılması sağlanmıştır. Şen, a.g.e., s.11-12.

50 Bu bilgi 1941 Buldan doğumlu Suat oğlu Necip Buldanlıoğlu’ndan alınmıştır. (Mülakat Tarihi:17.05.2015)

51 Bu bilgi 1941 Buldan doğumlu Suat oğlu Necip Buldanlıoğlu’ndan alınmıştır. (Mülakat Tarihi:17.05.2015)

52 Kaptan, a.g.e., s.55, Bu bilgi 1934 Buldan Doğumlu Hıdır oğlu Ahmet Tunca’ydan alınmıştır. (Mülakat Tarihi:27.02.2015), Avraloğlu “Günümüzde Ahmet Tunca’yın evinin bulunduğu yerdeki eski binayı hastaneye dönüştürmüşlerdi. Yaklaşık ayda bir defa büyük bir birlik Buldan’a gelir ve kısa bir süre kalıp giderdi” diyor. Avraloğlu, a.g.e., s.129. Torunu Necip Buldanlıoğlu evin üst katının hastane olarak alt katının cephanelik olarak kullanıldığını belirtmiştir. Bu bilgi 1941 Buldan doğumlu Suat oğlu Necip Buldanlıoğlu’ndan alınmıştır. (Mülakat Tarihi:17.05.2015)

53 Köstüklü, a.g.e., s.29-30.

bazı adımlar atmıştır. Dokumalarını satmak için gelenlerin mallarını satın alırken halkın genelini düşünerek eşit miktarda almaya ve ödemelerinde de lehlerine kolaylıklar sağlamaya çalışmıştır. Dokumaları satın alırken kayınpederi yanında kalan dul bayanları bağımsız aile kabul ederek; “İhtiyaçları ona göredir” diyerek kayınpederinden ayrı olarak dokumalarını satın almıştır. Bu insani yaklaşımları bir kısım esnafın kıskançlıklara neden olduğu için “işportacılık yapıyor” şeklinde tutuklanması için Yunan makamlarına şikayet edilmiştir⁵⁴.

Necip Bey işgal esnasında bir ara Yunan askerleri tarafından alınarak⁵⁵ “Şirket” denilen yere hapsedilmiştir. Milletvekilliği yapmış olması nedeniyle Yunan askerlerince Ankara hakkında bilgi alınacak kişi olarak gördükleri Necip Bey, istenilen bilgileri vermediği için Yunanlılar tarafından ağır işkenceye maruz bırakılmıştır. Gördüğü ağır işkence nedeniyle fitik olmuştur⁵⁶. Vücudu işkence nedeniyle simsiyah olan Necip Bey işkence sonrası ailesine teslim edildiğinde, ailesi tarafından hemen tedavisi için ilk olarak iki koyun kurban edilmiştir. Koyunların yüzülen sıcak derisinin içine sarılarak yatırılmış ise de ağır yara-bere içindeki vücudu sebebiyle derin acılar çekmesi engellenememiştir. Nihayetinde yapılan tedavi ile bir süre sonra iyileşmiştir⁵⁷.

Alaşehir kongresi başkanı Hacim Muhittin Çarıklı bölgenin durumunu görmek üzere Denizli’ye gelirken 28 Ağustos’ta Sarıgöl’e, 29 Ağustos’ta Buldan’a gelmiştir. 30 Ağustos Sarayköy’de, 31 Ağustos’ta Denizli de olmuştur. 4 Eylülde Denizli’den Sarayköy’e dönmüş, 5 Eylül’de Buldan’a oradan 6 Eylül’de Alaşehir ve oradan Balıkesir’e dönmüştür⁵⁸.

Bu işgal acıları iki yıl devam ettikten sonra Büyük Taarruz ile İzmir’e ilerleme emri alan Türk ordusu önünden Yunan ordusu kaçmaya başlamıştır. Güney’den 3 Eylül 1922’de Yeniceye gelen Yunan birlikleri planladıkları son katliamlarını yapamadan Buldan yönünde kaçmaya başlamışlardır. Yolda bir kısım yaşlıları katleden Yunan askerleri Buldan’da yanlarında götürdükleri insanları serbest bırakarak bazı karargah binalarını ateşe vermişlerdir. Yunan askerleri 4 Eylül 1922 günü Alaşehir istikametine doğru kaçarak giderken, arkalarında acı ve sevinci birlikte bırakmışlardır⁵⁹.

Yunan askerleri kaçışlarından birkaç gün önce Buldan ve köyleri eşrafından hali vakti yerinde olan birçok kişiye para koparmak için işkence yapmak üzere

54 Bu bilgi 1941 Buldan doğumlu Suat oğlu Necip Buldanlıoğlu’ndan alınmıştır. (Mülakat Tarihi:17.05.2015)

55 Yunan askerleri zaman zaman esnafı ziyaret ederek kendilerinden bilgi almaya çalışıyorlarmış. Bu amaçla Necip Bey’in işyerini de ziyaret ediyorlarmış. Hoş sohbet kişiliği ile Yunan askerlerinin sorularını geçiştiren Necip Bey için Buldan’dan kendisini kıskanan bir şahıs “O Kuvayı Milliyeci” diye bilgi verince Yunan askerleri tarafından acımasızca dövülme suretiyle işkenceye tabi tutulmuştur. Dövülürken başka bir Yunan subayı müdahale ederek “O önemli bir insan, ne yapıyorsunuz?” müdahalesi ile ölümden kurtarılmıştır. Bu bilgi 1941 Buldan doğumlu Suat oğlu Necip Buldanlıoğlu’ndan alınmıştır. (Mülakat Tarihi:17.05.2015)

56 Çok ağır şekilde darp edilmiştir. Kaptan, a.g.e., s.55. Şen, Yunan askerleri tarafından Buldan ve köylerinin ileri gelenlerinin gece gündüz sıkı takip ve kontrol altında tutuldukları bilgisini; “Buldan’ın sözü sayılır kişileri geceleri düşmanın adamları, gündüzleri de gizli ajanlarınca takip ve kontrol altında tutulurdu” cümleleri ile vermiştir. Şen, a.g.e., s.11.

57 Bu bilgi 1936 Buldan Doğumlu Necip kızı Raziye Elmas’tan alınmıştır. (Mülakat Tarihi:17.03.2015)

58 Akın, a.g.m., s.79.

59 Toker, a.g.e., s.72-73.

Yenice'ye götürmüşlerdir⁶⁰. Buldan'ı terk etmek üzere iken Necip Bey ve ailesinin de yaşadığı camiyi yakmak istemişler ise de Vasilis adlı Necip Beylerin evinde kalmış bir subayın müdahalesi ile caminin yakılmasının önüne geçilmiştir⁶¹.

Mareşal Fevzi Çakmak Buldan'a geldiğinde Necip Buldanlıoğlu tarafından ağırlandığı ve evinde kalmıştır⁶².

Necip Bey'e Meclis'te görev yaptığı için daha sonra maaş bağlanacağına dair bir telgraf gelmiştir. Necip Bey bu maaş almak istememiştir. Milletvekili olarak seçilip Meclis'e katıldığı için bağlanacak maaşın Himaye-i Etfal Cemiyetine (Çocuk Esirgeme Kurumu) veya Hilal-i Ahmer Cemiyetine (Kızılay) bağışlanmasını istemiştir⁶³.

Buldan'da ilk işi olan Buldan dokumalarının ticareti ile meşgul olmuştur⁶⁴. Ticari hayatını sürdürürken sevilip sayılmış olan⁶⁵ Necip Bey üç evlilik yapmıştır. Buldanlı Hacıevlilerin Ayşe Hanım ile ilk evliliğini yapmış, daha sonra, Veli Ağaların kızı Hatice Hanım ile ikinci evliliğini ve Denizlili Al Bazlar'ın kızı Şadiye Hanım⁶⁶ ile de üçüncü evliliğini yapmıştır⁶⁷. Üç eş ve dokuz çocuk sahibi olan Necip Buldanlıoğlu'nun aile hayatı huzur içinde, sevgi ve saygı ortamında mutlu şekilde devam etmiştir.

1727 numaralı İstiklal Madalyası sahibi Necip Bey⁶⁸ Hilal-i Ahmer Reisliği'de yapmıştır. Ömrünün sonuna kadar ticaretle meşgul olan Necip Bey halkın saydığı, sevdiği ve sözüne itibar ettiği bir kişi olarak hayatını sürdürmüştür⁶⁹. 1 Eylül 1946'da Buldan'da vefat eden Necip Bey Buldan şehir mezarlığına defnedilmiştir⁷⁰.

60 Avrallıoğlu, a.g.e., s.141. Avrallıoğlu, Yenice'de ölümden kurtulan Buldanlılar arasında Necip (Buldanlıoğlu) Bey'in ismini de vermektedir. Avrallıoğlu, a.g.e., s.142. Yunan askerleri Buldan'dan ayrılmadan önce Buldan'ın ileri gelenlerinin para ve değerli eşyalarını almak amacıyla işkence etmiş olmalıdır. Ancak, Necip Bey'in Yunan askerleri tarafından Yenice'ye götürüldüğü bilgisini doğrulayacak başka bir bilgiye rastlanmamıştır. Y.n.

61 Bu bilgi 1941 Buldan doğumlu Suat oğlu Necip Buldanlıoğlu'ndan alınmıştır. (Mülakat Tarihi:17.05.2015)

62 Bu bilgi 1941 Buldan doğumlu Suat oğlu Necip Buldanlıoğlu'ndan alınmıştır. (Mülakat Tarihi:17.05.2015)

63 Bu bilgi 1936 Buldan Doğumlu Necip kızı Raziye Elmas'tan alınmıştır. (Mülakat Tarihi:17.03.2015), Necip Bey, "Ben fakir milletin parasını alamam. Benim param bana yeter" demiştir. Bu bilgi 1941 Buldan doğumlu Suat oğlu Necip Buldanlıoğlu'ndan alınmıştır. (Mülakat Tarihi:17.05.2015)

64 Kaptan, 1929 doğumlu oğlu Cevat Buldanlıoğlu ile yaptığı sözlü mülakatla öğrendiği; "...Ömer Necip Bey, ilk mesleği Buldan dokumalarının yurt içi ve yurt dışı toptan satışı ve imalatı ticaretine ömrünün sonuna kadar devam etti" bilgisini vermiştir. Kaptan, a.g.e., s.55.

65 II. Dünya Savaşı içinde 1942'de ciddi para sıkıntısı çekilir iken, Necip Buldanlıoğlu'na dükkanının önüne gelen dokumacılar "Ağa benim malımı al, benim malı al" diyerek ellerindeki tüm mallarını satmak isterlermiş. Necip Buldanlıoğlu -Grapon (elde dokunan pamuklu - ceket astarı) ve peştemalleri - satmak istenilen mallardan paraya herkesin ihtiyacı vardır diyerek her dokumacıdan birer top almayı tercih edermiş. Bu adaletli yaklaşımı ile daha çok takdir toplamıştır. Bu bilgi 1934 Buldan Doğumlu Hıdır oğlu Ahmet Tuncay'dan alınmıştır. (Mülakat Tarihi:27.02.2015).

66 Kendisi ilkokul öğretmeni olup, Necip Buldanlıoğlu ile evlendikten sonra öğretmenlik mesleğinden istifa etmiştir. Şadiye Hanımın babası Denizli'den Ahmet Albaz'dır. Bu bilgi 1936 Buldan Doğumlu Necip kızı Raziye Elmas'tan alınmıştır. (Mülakat Tarihi:17.03.2015)

67 Eşi Ayşe Hanım'dan (1890-1947), Edeviye Eralp, Güzide Kızılöz, Müşerref Buldanlıoğlu, Bedriye Ballar, eşi Hatice Hanım'dan Suat Buldanlıoğlu, Zehra Kuyumcu ve Şadiye Hanım'dan Emin Buldanlıoğlu, Cevat Buldanlıoğlu, Raziye Elmas dünyaya gelmiştir. Bu bilgi 1936 Buldan Doğumlu Necip kızı Raziye Elmas'tan alınmıştır. (Mülakat Tarihi:17.03.2015)

68 Bkz. Ek-2.

69 Kaptan, a.g.e., s.55.

70 Kaptan, a.g.e., s.55.

C-KAYNAKÇA**I.Arşiv Kaynakları**

TBMM Zabıt Ceridesi (29.4.1336 (1920), Devre 1, İçtima Senesi:1, Yedinci İçtima, C.1, s.147. Orijinal metin s. 163.

TBMM Zabıt Ceridesi (28.12.1336 (1920), Devre 1, İçtima Senesi:1, 124. İçtima, Cilt:7, s.61.

II. Kitaplar, Makaleler ve Bildiriler

ÇOKER, Fahri, Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve T.B.M.M. 1. Dönem 1919-1923, III. Cilt, T.B.M.M. Vakfı yayınları No:6, Ankara 1995.

TOKER, Tarhan, Kuvayı Milliye ve Milli Mücadelede Denizli, Denizli Sanayi Odası Yayınları: 3, Denizli (Basım Yılı yok),.

KAPTAN, Şükrü Tekin, Türk Kurtuluş Savaşında Denizli’li Önderler, C.2, Denizli 2000.

BAYAR, Celal, Ben de Yazdım, Milli Mücadeleye Gidiş, Sabah Kitapları, C.5, İstanbul 1997.

BAYAR, Celal, Ben de Yazdım, Milli Mücadeleye Gidiş, Sabah Kitapları, C.6, İstanbul 1997.

SARIKOYUNCU, Ali, Milli Mücadele’de Din Adamları I, (Ahmet Hulusi, Mehmet Rifat, Hacı Tevfik ve Abdurrahman Kamil Efendiler), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2.Baskı, Ankara, 1997.

TÜTENK, Ahmet Akif, Milli Mücadelede Denizli, Ahenk Matbaası, Denizli Öğretmenler Yardımlaşma Derneği Yayını, No:1, İzmir 1949.

HAVRALIOĞLU, O. Zeki, Buldan ve Yöresinin Tarihçesi, Önder Matbaacılık, Ankara 2013.

TAÇALAN, Nurdoğan, Ege’de Kurtuluş Savaşı Başlarken, Hür Yayın, İstanbul 1981.

AKIN, Veysi, Milli Mücadele’de Sarayköy, Denizli 2001.

ŞEN, İbrahim, Yeşil Buldan, 1969, (Basım yeri yok)

TOKAT, Emin Aslan, Milli Mücadele’de Sarayköy Hatıralarım, İstanbul 1995.

AKIN, Veysi, “Sarayköy Heyet-i Milliyesi” ve Milli Mücadele’de Sarayköy”, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2009.

BUĞDAYCI, Aslan, Milli Mücadele’de Nazilli 1919-1922, Nazilli 1996.

GÖKBEL, Asaf, Milli Mücadelede Aydın, Aydın 1964.

KÖSTÜKLÜ, Nuri, Milli Mücadele’de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999

SEZGİN, Ahmet, Mazhar Müfit Kansu ve Faaliyetleri, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Denizli 2015.

İlçemiz Bekilli 1998.

III.Kaynak Kişiler

1934 Buldan Doğumlu Hıdır oğlu Ahmet Tuncay (M¼lakat Tarihi:27.02.2015)

1933 Buldan Doğumlu Necip kızı Raziye Elmas (M¼lakat Tarihi:17.03.2015)

1941 Buldan doğumlu Suat oğlu Necip Buldanlıoğlu (M¼lakat Tarihi:17.05.2015)

1956 Doğumlu Cevat oğlu Necip Buldanlıoğlu (M¼lakat Tarihi: 28.03.2015)

EKLER

EK - 1: Necip Buldanlıoğlu (kucağında torunu Suat oğlu Necip Buldanlıoğlu)

EK - 2: Necip Buldanlıoğlu İstiklal Savaşı Madalyası

BİRİNCİ VE İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN İŞBİRLİKÇİ HÜKÜMETLERİ: DAMAT FERİT PAŞA VE VİCHY HÜKÜMETLERİ

GOVERNMENTS IN LEAGUE WITH THE ENEMY OF FIRST AND SECOND WORLD WAR: DAMAT FERİT PASHA AND VICHY GOVERNMENTS

Hakkı UYAR*, Çağdaş Cansın KORKMAZ**

Özet

Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti tarafından kaybedilmesiyle birlikte Hürriyet ve İtilaf Fırkası güç kazanmaya başladı ve 1919 yılında iktidar oldu. Damat Ferit Hükümetleri olarak tanımlanabilecek dönemin genel politikası, Mondros Ateşkes Antlaşması ve Sevr Barış Antlaşması arasında şekillendi. Fırka'nın genel tutumu İngiliz dostluğunu tekrar kazanmak, İttihatçıların tekrar güçlenmesini engellemek ve Millî Mücadele hareketine karşı her türlü faaliyeti destekleyip İngiltere çıkarları doğrultusunda hareket etmektir. Vichy Hükümeti ise İkinci Dünya Savaşı esnasında Fransa'nın işgali sonrasında 1940 yılında kuruldu. Vichy Hükümeti, politikalarını Nazi Almanyası'nın istekleri doğrultusunda şekillendirdi ve Halk Cephesi karşıtı, muhafazakâr ve Antisemitist bir siyaset izledi. İki dönemin ve hükümetlerin ortak özelliği, işgalci ve galip devletlerle işbirliği yapmak ve işgale direnenlere cephe almaktır.

Anahtar Kelimeler: *Vichy Hükümeti, Damat Ferit Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti, İkinci Dünya Savaşı, Millî Mücadele.*

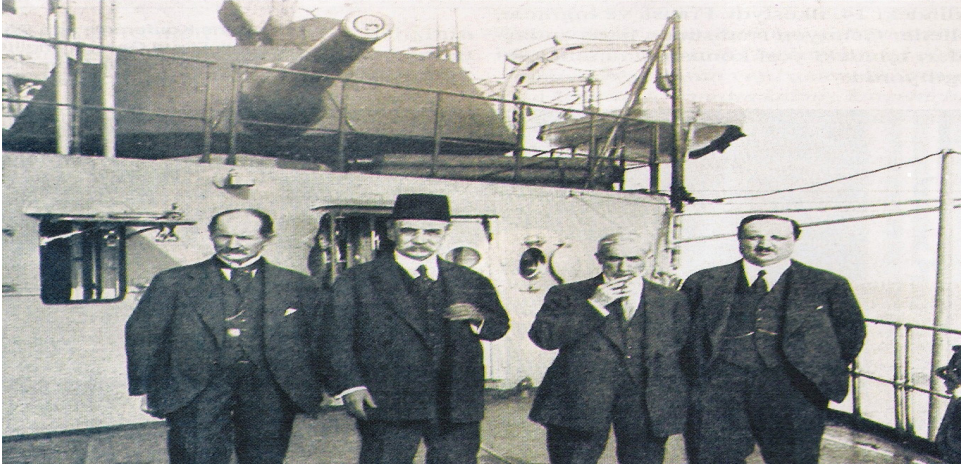
Abstract

With a result of the failure of Ottoman Empire in the I. World War, Hürriyet and İtilaf Party began to get strength, and got the power in 1919. General policy of the period, which can be defined as Governments of Damat Ferit, is shaped between Mondros Armistice and Sevr Agreement. General attitude of the Party was to regain amity of British Empire, to prevent re-strengthening of Unionists, and to support all kind of activities against the movement of National Struggle, and acting through benefits of Britain. During World War II, after the occupation of France, Government of Vichy was established in 1940. The Vichy Government shaped its politics through the claims of Nazi Germany, and followed a conservative and anti-Semitic policy against popular Front. Common points of these two periods and Parties are; having collaboration with occupant and winner states and siding against the resisters to the occupation.

Key words: *VichyGovernment, National Struggle, Damat Ferit Pasha, İttihat ve Terakki Party, World War II, National Struggle.*

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü-İZMİR

** Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü-İZMİR

(Damat Ferit Paşa -soldan ikinci- Paris Barış Konferansı'na Sevr görüşmeleri için giderken)

A-Damat Ferit Paşa Hükümeti

Tarih boyunca her yeni iktidarın kendinden önceki iktidarlara kötüyü suçladığı sıklıkla görülmektedir. Mondros Mütarekesi¹ ardından güç kazanmaya başlayan, Damat Ferit Paşa Hükümeti² de işe bu yolla başladı³. 4 Mart 1919'da kurulan yeni kabine ilk iş olarak selefi Tevfik Paşa kabinesine yüklendi. Yeni Hükümet, İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarına karşı sıkı bir baskı oluşturup, bu yolla itilâf Devletleri'nin desteğini almayı umuyordu. Damat Ferit⁴ sırtını Padişah

1 Çanakkale Savaşı sırasında İngilizlerin gözde gemilerinden olup savaşta hasar alan Agamemmon zırhlısı Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı yer oldu. İngilizlerin bu tuhaf intikam yollarından birinin benzeri de Birinci ve İkinci Dünya savaşları sırasında Fransa ve Almanya arasında karşımıza çıkmaktadır. Almanya Birinci Dünya Savaşı sonunda imzaladığı Versay Antlaşması'nın intikamı içinde benzer bir yol kullanmıştı. Şöyle ki İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya, Paris'i işgal edince hususi olarak yapılacak teslim antlaşması için Versay Antlaşması'nın imzalandığı vagonu Paris'e getirterek antlaşmayı burada yapmıştı. Bkz. Ian Kershaw, *Hitler Nemesi 1936-1945*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2009, s.318.

2 Damat Ferit Paşa Hükümetleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 3 cilt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

3 Damat Ferit Paşa, Birinci Dünya Savaşı'ndaki mağlubiyeti İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yüklüyor, hatta Fırkayı Ermenilere katliam yapmakla, yüz binlerce Türk'ün kanına girmekle ve ne enteresandır ki Bolşeviklik ile itham ediyordu. Millî Mücadele yıllarında Türk Milleti'nin istiklâli için çalışan Mustafa Kemal ve yol arkadaşlarını İttihatçılık ve Bolşeviklik ile suçluyor ve Hareketi bir "İttihatçı dolabı" olarak nitelendiriyor, Dürrizade'ye çıkarttığı fetvada, 'İstiklâl-i tamn' uğruna can vermeyi göze almış Milli Mücadele kadrosuna 'kâfir', 'Celali' gibi yakıştırmalarda bulunuyordu. Bu olayın bir benzeri de Vichy Fransa'sında görülmektedir. Mareşal Petain, İkinci Dünya Savaşı'nda Fransa'nın mağlubiyetini Halk Cephesi'nin politikalarına bağlamakta, onların Moskova'nın gölgesinde siyaset yaptıklarını iddia etmekteydi. De Gaulle'ün işgal karşıtı direniş hareketi, General Weygand gibi Alman karşıtı milliyetçiler tarafından bile şiddetle eleştiriliyordu. Fransız Katolik Kilisesi'nin önde gelen isimlerinden Kardinal Gerlier, mağlubiyetin kendileri için ilahî bir ceza olduğunu belirtip, laikleşen Fransa'nın yok olup gideceğini söylüyor ve yeni yönetimin din ağırlıklı politikasını memnuniyetle karşılıyordu. Bkz. Roger Price, *Fransa'nın Kısa Tarihi*, Çev. Özkan Akpınar, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s.283-291; Osman Akandere-Hasan Ali Polat, *Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin Millî Mücadele Karşıtı Politikaları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2011, s.41-85.

4 "Damat Ferit, Padişahın kız kardeşi Mediha Sultanla evli olmaktan başka hiçbir değeri olmayan bir adamdı. Mediha'nın ilk kocası ölünce Abdülhamit, prenses için otuz, kırk yaşları arasında, iyi aileden gelme, hiç kadın yüzü görmemiş bir koca bulunmasını emretmişti. Londra'daki Türk Elçiliğinde silik bir birinci kâtip olan Ferit bu nitelikleri taşıdığı için İstanbul'a getirilmiş, Mediha Sultanla evlendirilmişti. Sonradan Ferit karısını Abdülhamit'e göndererek Londra elçiliğini istemişti. Ancak Padişah, 'Hemşire Londra okul değildir gayet önemli bir elçiliktir.

Vahdettin'e⁵ dayamanın rahatlığı ve muktedir olmanın verdiği kuvvetle basın vasıtasıyla ve idarî yollarla müthiş bir baskı politikası uyguladı⁶. Basın-yayın yoluyla yapılan propagandaya birçok örnek vermek mümkündür⁷. Örneğin İstanbul'un işgalinden birkaç gün sonra İstanbul'da "Yeni İstanbul" ismiyle bir gazete çıkarılmıştı. Gazetenin başyazarı Süleyman Radi, İngilizlerle kurulan dostluğun iletmesi gerektiğini ifade etmekteydi. Gazetenin manşetlerinde Vahdettin ve Prens Sabahattin'in resimleri dikkat çekmekteydi. 8 Aralık'ta gazetenin adı değiştirilerek Türkçe İstanbul adını aldı:

*"Bu kez başyazarı, Ulusal Direniş Hareketini içinden yıkmaya çalışacak, İngiliz casusluğu belgelenecek Sait Molla'dır. Sait Molla, eski şeyhülislamdan Cemalettin Efendi'nin yeğeni, Mustafa Neşet Molla'nın da oğludur. Bu Sait Molla, İngiliz Casusluk örgütünden Rahip Dr. Robert Frew ile birlikte İstanbul'da İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ni (İngilizleri Sevenler Derneği) kuracak, Şûrayı Devlet Reisliği (Danıştay Başkanlığı), Adalet Başkanlığı Müsteşarlığı yapacak, Kurtuluş Savaşının başarıya erişmesi üzerine kaçıp Romanya'ya sığınacak, 150'likler listesine alınacak, vatandaşlıktan çıkarılacak, maceralı ve yüz kızartıcı bir yaşamdan sonra da yurt dışında ölecektir"*⁸.

Yeni Hükümet, İttihat ve Terakki⁹ karşıtlarını da etrafında topladı; Sulh ve Selamet Fırkası ve hatta Türkiye Sosyalist Fırkası dahi Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı desteklediğini açıkladı. İttihat ve Terakki'ye mensup olanların cezalandırılması için 8 Mart'ta Divan-ı Harp kuruldu. Kurulan bu mahkemelerde kişilerin makam ve mevkisine bakılmadan yargılama yapılacaktı. Tevfik Paşa da daha önce bu yetkiyi istemiş fakat alamamıştı. Damat Ferit Paşa işe koyulmakta gecikmedi, Alemdar gazetesinde özellikle başyazar Refi Cevat tarafından yapılan propaganda da İttihatçıların idama dahi layık olmadıkları, başlarının kesilip sergilenmesi gerektiği gibi manşetler şiddeti tetikliyordu¹⁰. Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in idamı bu şiddetin tırmanmasının dikkat çekici bir örneğidir¹¹.

Oraya ancak siyasi yetenek ve tecrübesi bulunanlar atanabilir," diye cevap vermişti". Bkz. Lord Kinross, Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu, Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul, 1994, s.161-162.

5 Vahdettin ve İngilizlerle işbirliği hakkında detaylı bilgi için bkz. Salahi R. Sönel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt 1-2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

6 Mondros Mütarekesi zamanlarında İstanbul'da neşrolunan 11 Türkçe gazete mevcuttur. Millî Mücadele yanlısı gazeteler: Tevhid-i Efkâr, Vakit, İleri, İkdâm ve Akşam idi. Tercüman-ı Hakikat gazetesi bi-teraf idi. Tanin ise Milliyetçi olmasına rağmen Anti-Kemalist'ti. İstanbul yanlısı işbirlikçi gazeteler ise: Peyam-ı Sabah, Alemdar ve Serbestî idi. Devletin resmi yayın organı olan Takvim-i Vekâî'nin tarafını tahmin etmek çok zor olmasa gerektir. Bunlar dışında muhtelif mizah gazeteleri vardır. Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul (1918-1923)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s.74.

7 Bu propaganda faaliyetlerinin bir benzerini Vichy Hükümeti dönemi Fransa'sında görmek mümkündür. Fransa'nın Nazi Almanyası tarafından işgal edilmesi ve Vichy Hükümeti'nin kurulmasından sonra tarafsız yayın yapan Fransız gazeteleri kapatılmış, Hükümetin ve Nazi Almanyası'nın kontrolünde yayın yapılan 2 gazete kalmıştı.

8 İlhami Soysal, *Kurtuluş Savaşında İşbirlikçiler*, Bengi Kitap Yayınları, İstanbul, 2008, s.7-8.

9 İttihat ve Terakki hakkında detaylı bilgi için bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt-3 İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

10 Millî Mücadele yıllarında Alemdar ve Peyam-ı Sabah gazetelerinin Millî Mücadele karşıtı ve İngiliz yanlısı yayınları hakkında detaylı bilgi için bkz: İhsan Ilgar, *Mütarekede Yerli ve Yabancı Basın*, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973.

11 Akşin, a.g.e., c. I, s.173-178; Nejdet Bilgi, *Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in Yargılanması*, Köksav Yayınları, Ankara, 1999.

Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin fikrî yapısı ve icraatı denilince; Mondros Ateşkes Antlaşması¹² ve Sevr Barış Antlaşması¹³ arasında şekillenen, Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletlerinden medet uman, Saltanat ve Hilafet makamını muhafaza edip, Millî Mücadele'yi yok etmeye yönelik saldırgan bir tutum kendisini göstermektedir¹⁴. Damat Ferit'e göre, Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesinin başlıca sorumluları İttihatçılar idi. Hatta savaş yıllarında bile Âyan Meclisi'ndeki İttihatçı Ahmet Rıza Bey ile birlikte İttihat ve Terakki yönetimine karşı kuvvetli bir muhalefet sergilediler. Damat Ferit bu görüşünü Paris Barış Konferansı'nda da belirtmiş ve İtilaf Devletleri'nden ciddi bir destek görmüştü. Politikalarını İngiliz dostluğu üzerine inşa etmiş bu kesim, tek çözüm olarak İngiliz müstemlekesi olmayı görüyordu. Atatürk bu konuda Nutuk'ta şöyle demektir:

“Milleti ve memleketi Birinci Dünya Savaşı'na sürükleyenler, kendi hayatlarını kurtarmakaygısına düşerek memlekettten kaçmışlar. Saltanat ve hilâfet makamında oturan Vahdettin soysuzlaşmış, şahsını ve bir de tahtını koruyabileceğini hayal ettiği alçakça tedbirler araştırmakta. Damat Ferit Paşa'nın başkanlığındaki Hükümet âciz, haysiyetsiz ve korkak. Yalnız padişahın iradesine boyun eğmekte ve onunla birlikte kendilerini koruyabilecekleri herhangi bir duruma razı”¹⁵.

Mondros Mütarekesi'nden sonra doğan iktidar boşluğunu Hürriyet ve İtilaf Fırkası doldurdu. İttihat ve Terakki'ye muktedir olduğu dönemde muhalif olanlar, İtilafçıların etrafında toplandılar. Fırka yayınladığı beyannamede şunları söylemekteydi:

- “a) Savaş yenilgisi, millete yüklenemez. Asıl sorumluluk istibdatçı bir kafaya sahip olan, yabancı bir devletin (Almanya'nın) askerî gücüne dayanarak hareket eden hırslı bir gruba aittir.*
- b) Mütareke imzalanalıdan beri güçlü bir hükümet kurulamamıştır.*
- c) Hürriyet ve İtilaf Fırkası, programı, isabetli görüşleri olaylarla doğrulanmış olarak, memleketi selâmete götürecek herhangi bir hükümeti destekleyecek kadar güçlenmiştir”¹⁶.*

12 Mondros Mütarekesi hakkında detaylı bilgi için bkz: Tolga Başak, *Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Ekim- 30 Kasım 1918)*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2013.

13 Sevr Antlaşması hakkında detaylı bilgi için bkz: İbrahim Sadi Öztürk, *Sevr Antlaşması- Tam Metin*, Fark Yayınları, İstanbul, 2007.

14“30 Mart 1919'da, İç İşleri Bakanı Hâzım Bey, Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın sürekli olarak Kuvâ-yı Milliye hakkındaki şikâyetleri üzerine, Padişah'ın bu konu ile ilgili sorularına verdiği cevapta, Kuvâ-yı Milliye'den başka kurtarıcı bir kuvvet olmadığını, Ferit Paşa iktidara gelirse, hükmünün Üsküdar'dan sonraki yerlerde geçmeyeceğini, gizli yollarla Kuvâ-yı Milliye'nin desteklenmesi gerektiğini söyledi. Hürriyet ve İtilâf Fırkası, Anadolu tarafından da tasvip görmüyordu. 57. Fırka Komutanı Albay Şefik (Aker), çok önceleri, Hürriyet ve İtilâf Fırkası mensupları için 'Millî Mücadele uğrunda, vatanî fedakârlıktan kaçınanlar, çoğu zengin ve ticaretle uğraşanlar, bazı Hürriyet ve İtilâf mensupları, icrâ kuvvetinin ve hükümet nüfuzunun millî ellere geçmesini hazmedemeyen hükümet ileri gelenleri' diye bir tanıtım yapmaktadır. 10 Ekim 1919'da, Hürriyet ve İtilâf Fırkası ile ilgili olarak İlhami imzası ile çekilen telde, bu fırka mensuplarının vatan namusu için çalışanları 'hainane bir nazarla tahkîr' ettikleri açıklanmakta ve her türlü 'fırıldak çevirerek, İslâmın siyasî hayatını ayaklar altına almak isteyen bu gibi zevât emin olsunlar ki inâyet-i hakka istinaden Anadolu'nun kalb-i pakından doğan bir tecelliyât-ı maneviyat-ı tesirât-ı kutsiyenin' kendilerini ezeceği ve bunları protesto etmekte ve millî haklarının korunacağı için, kendilerini 'protesto eder ve hakk-ı millimizin her türlü taarruz ve tahkîrden' masûniyeti esbâbı açıklanıyordu.” Bkz: Yücel Özkaya, *İstiklal Harbinde Yararlı ve Zararlı Cemiyetler*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, s.114-115.

15 Mustafa Kemal ATATÜRK, *Nutuk*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004, s.1.

16 Tarkan Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 2 Mütareke Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.272.

Fırka kendisini tek güç olarak nitelemesine rağmen hâlâ karşısında güçlü bir İttihatçı yapısı mevcuttu. İttihat ve Terakki'nin lider kadrosu tutuklanmış ve sürülmüştü. Ancak İstanbul tamamen İttihatçılardan "temizlenmiş" değildi. Hürriyet ve İtilaf Fırkası da bunu bildiğinden İttihat ve Terakki düşmanlığını temel politikası haline getirmişti.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası iktidarı ele geçirdikten sonra kendi içinde bir çekişme yaşamaya da başladı. Öyle ki, bu sen-ben kavgası Fırka'yı bölünmeye kadar götürecektir. Damat Ferit Paşa'nın Paris'te olduğu vakitlerde İstanbul'da bir kavga başlamıştı. Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi Hükümetin başında Sadık Bey ise Fırka'nın başındaydı. Mesele Sadık Bey'in salâhiyetini artırıp, Sadrazam olmak istemesinden dolayı ortaya çıkmıştı. Sadık Bey'in yayınladığı bildirimler nedeniyle Fırka ile Hükümet'in arası açılmış, Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey ve Harbiye Nazırı Şevket Turgut Bey istifa etmişlerdi. Damat Ferit'in Fransa'dan dönmesini müteakiben III. Damat Ferit Hükümeti kuruldu. Mustafa Sabri Efendi ile çekişmeler devam etse de sonunda uzlaşma sağlandı. "İtilafçılar post kavgasıyla bölünürlerken Müdafaa-i Hukukçular Anadolu'yu birleştirmektedirler. Erzurum Kongresi'ni Balıkesir Kongresi izlemiştir"¹⁷. Fırka devam eden süreçte Mutedil Hürriyet ve İtilaf Fırkası olarak bir bölünme yaşasa da ileride tekrar birleşecektir. 1919 ve 1920 yılları arasında Damat Ferit 5 kez Sadarete geldi¹⁸. Bu süre zarfında Damat Ferit Hükümetleri dışında Hükümetler de mevcuttur.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Millî Mücadele hareketini İttihatçı olmakla suçluyordu. Millî Mücadele'nin lider kadrosu Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir dâhil eski İttihatçıdır. Lakin Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin karmaşık yapısı, hayalperest lider kadrosu ve muğlak politikası ve sair sebeplerden kurtuluşun o yapı ve idrak ile sağlanamayacağını fark ettiğinden Cemiyet ile ilişkisini çok daha önce kesmişti.¹⁹ Millî Mücadele kadroları, İttihatçılık dâhil olmak üzere fırkacılığın her türlüşünü reddederek millî birliği sağlama amacındaydı. "Sivas'ta Milliyetçiler'e katılan herkes, bundan böyle İttihatçılar'a bağlı olmadığı ve partinin yeniden canlandırılması için çalışmayacağı anlamına gelen bir sadakat yemini etmek zorundaydı"²⁰.

Damat Ferit Paşa ve ekibi, Mustafa Kemal ve Milli Mücadele hareketini birçok yönden eleştirmiştir. Bunlardan yukarıda değinildiği üzere İttihatçılık suçlamasıydı. Diğerleri Mustafa Kemal'in ve Milli Mücadele hareketinin Bolşeviklik ile itham edilmesidir. Damat Ferit'in ve İstanbul Hükümeti'nin Anadolu'daki direniş hareketini Bolşeviklik ile suçlamasının nedenlerinden biri de İngiliz etkisidir. Anadolu'daki hareketin ortak düşman olarak İtilaf devletlerine karşı Sovyet Rusya ile işbirliği yapması şaşkırtıcı değildi. Millî Mücadele yılları ve devamındaki Türkiye-

17 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-I Mutlakiyete Dönüş 1918-1919*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s.277.

18 I. Sadaret: 4 Mart-16 Mayıs 1919, II. Sadaret: 19 Mayıs-20 Temmuz 1919, III. Sadaret: 21 Temmuz-1 Ekim 1919, 5 Nisan-31 Temmuz 1920, 31 Temmuz-17 Ekim 1920.

19 İttihat ve Terakki ile Mustafa Kemal arasındaki çekişmeler hakkında detaylı bilgi için bkz: Jacques Benoist-Mechin, *Kurt ve Pars*, Kumsaati Yayınları, İstanbul, 2001, s.39-44.

20 Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2009, s.219-220.

Sovyetler Birliği yakınlaşmasında karşılıklı çıkar önemli rol oynamıştır²¹. Aslında Ankara-Moskova arasında ideolojik bir yakınlık kurmak çok da olası değildir. Kurulacak tek yakınlık anti-emperyalizm olabilirdi. Farklılık noktalarından biri de Sovyet tipi ve Türk tipi “Halkçılık” anlayışlarıdır²².

Özetle Damat Ferit’in Vahdettin ile birlikte “Allah’a ve İngilizlere güvenmek” üzerine ikame ettiği hıyanet-i vataniye siyaseti²³, Sevr ile zirveye çıkmakla beraber, bunun yanı sıra Kuvâ-yı Milliye karşıtı eylemleri, Millî Mücadele’ye katılanlar için çıkarttığı idam fermanları, Anadolu’da Kuvâ-yı Milliye karşıtı her türlü ayaklanmayı desteklemesi ve fetvalar alması kurtuluşu İngilizlere²⁴ teslimiyette gördüğünün açık bir göstergesidir.

Bundesarchiv, Bild 183-H25217
Foto: Hoffmann, Heinrich | 24. Oktober 1940

(Mareşal PETAİN -solda- HİTLER ile görüşürlerken)

B-Vichy Hükümeti

İkinci Dünya Savaşı²⁵ 1939 yılında başladığında savaşın Noel’de biteceği düşüncesi Avrupa genelinde hâkimdi. Almanya’nın Birinci Dünya Savaşı sonunda imzaladığı ağır Versay Antlaşması’nın yarattığı ezikliği ortadan kaldırmak amacıyla olan Hitler ve onun ideolojisi Nasyonal Sosyalizmin Lebensraum politikası²⁶ bunun

21 Bülent Gökay, *Bolşevizm İle Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998. Nitekim Milli Mücadele yıllarında Türkiye ile Sovyetler arasında başlayan dostluk ilişkisi, 1945’e kadar devam etmişti.

22 Türkiye’deki halkçılık düşüncesi için bkz. Zafer Toprak, *Türkiye’de Popülizm 1908-1923*, Doğan Kitap, İstanbul, 2013.

23 “8 Eylül tarihli istihbarat raporuna göre, Ağustos ayı sonlarına doğru, Sadrazam Damat Ferit, kendisiyle Yunanistan Başbakanı Venizelos arasında gizli bir görüşme düzenlenmesi için Atina’ya bir ajan göndermek kararını alıyor; İstanbul yönetimi, sırf vergi toplamak amacıyla, Yunan işgali altındaki bölgelerin yönetimini üstlenmeyi diliyordu”. Bkz: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi’nin Türkiye’deki Eylemleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s.89.

24 Milli Mücadele dönemi İngilizlerin Osmanlı ve Türkiye hakkındaki plan ve faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Gotthardt Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1971.

25 İkinci Dünya Savaşı hakkında detaylı bilgi için bkz. Liddel Hart, *II. Dünya Savaşı Tarihi*, Cilt 1-2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.

26 Lebensraum kelime anlamı olarak “Hayat Sahası” demektir. Fikir Birinci Dünya Savaşı esnasında ortaya

kısa sürede bitmesini önleyenler unsurların başında gelmektedir. Revizyonist devletlerin yayılcı emellerine direnen anti-revizyonist devletlerin mücadelesi 6 yıl sürdü ve on milyonlarca insan savaşta yaşamını yitirdi. Bunun önemli bir bölümünü de siviller oluşturmaktaydı.

Savaş başladığında Fransa, Maginot Hattı ile geçilmez bir savunma yarattığını, Belçika'nın bir tampon bölge işlevi gördüğünü ve Almanların Ardennes'i geçip Fransa'ya girmesinin mümkün olmadığını düşünüyordu. Lakin 1940 yılının Haziran ayı geldiğinde durumun hiç de Fransızların düşündüğü gibi olmadığı anlaşıldı. Fransa'da Halk Cephesi üyeleri ve Başbakan Paul Reynaud direnişten yanayken o dönem Başbakan Yardımcısı olan Mareşal Petain²⁷ ve Başkomutan General Weygand teslim olunması yönünde Hükümet'e baskı yapıyorlardı. Nihayet Fransa ve Almanya arasında 17 Haziran'da ilan edilen ateşkes 25 Haziran'da yürürlüğe girdi. *"Haziran ortasında Alman askerleri Paris'te zafer yürüyüşü yapıyordu. O ay içinde imzalanan ateşkes antlaşmasıyla Almanlar Fransa'yı işgal altındaki bölge ile Vichy Fransa'sı olarak bilinen işgal altında olmayan bölge olarak ikiye böldüler"*²⁸. Başkent birkaç yer değişikliğinden sonra Vichy'ye taşındı. Yapılan antlaşma ile Fransız ordusu terhis edildi ve sadece asayiş sağlayacak 100.000 kişilik bir kuvvet bulundurulmasına karar verildi²⁹. Ülkenin çoğu işgal edildi ve ağır vergiye bağlandı. Direnişin sembolü ve ilerleyen yıllarda Fransa'nın lideri olacak olan Charles de Gaulle ise teslim olmayı reddederek, 17 Haziran'da Londra'ya geçti³⁰. Fransa'nın savaşı kaybetmesinin nedenleri arasında Fransız komutanların kendi aralarındaki rekabeti, askerinin eğitimsiz oluşu ve Alman teknolojisi ile Fransa'nın boy ölçüşememesi sayılmaktaydı. Ancak politikacılar ve din adamları buradan kendi çıkarlarına hizmet edebilecek paylar çıkararak, mağlubiyete farklı

çıkıştır. Fikre göre Almanya'nın mevcut topraklarının Alman halkına yetmeyeceği öne sürülmektedir. Buna binaen Hitler Avrupa üzerindeki yayılcı politikalarını Lebensraum ile açıklamıştır. Bunun benzeri iddialar dönemin diğer faşist devletleri olan İtalya ve Japonya'da da görülmektedir.

27 Mareşal Henri Philippe Petain (1856-1951) Birinci Dünya Savaşı'nda "Verdun Kahramanı" olarak görülen Fransa'nın önemli komutanlarından biridir. Lakin İkinci Dünya Savaşı'nda Nazi Almanyası ile yaptığı işbirliği bütün itibarını kaybetmesine sebep oldu. Savaştan sonra Petain yargılandı ve ölüme mahkûm edildi. Ancak daha sonra cezası ömür boyu hapse çevrildi. Bkz. Hart, a.g.e., C.2, s.799.

28 Jane Caplan, *Hitler Almanyası 1933-1945*, Çev. İdem Erman, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2012, s.209.

29 Yapılan mütareke ile Kuzey Fransa ve Atlantik kıyıları Alman işgaline terk edilirken, Geriye kalan Fransa da Vichy Hükümeti'nin yönetimine bırakıldı. Antlaşma koşullarına göre Fransa 400.000 kişilik bir Alman kıtaatını besleyecek, esir olan 1.500.000 Fransız askeri ise Almanların elinde esir tutulacaktı (Almanya ilerleyen zaman içerisinde bu askerleri çalışma kamplarında kullandı). Mütareke'ye göre Almanya, Fransız donanmasına el koymayacak fakat kontrol altında tutacaktır. İngiltere bu durumun kendisi için tehlike arz etmesi üzerine Mers-el Kebir'deki Fransız donanmasını bombaladı. Bu durum zaten gergin olan ilişkileri daha da kötüleştirirken Fransa'yı Almanya'ya yaklaştırdı. Bu teslimiyet antlaşması ve ağır koşulları itibarıyla, Birinci Dünya Savaşı neticesinde Osmanlı Devleti'nin İtilaf devletleri ile imzaladığı Mondros Mütarekesi ve onun tamamlayıcısı olan Sevr Antlaşması'nı hatırlatmaktadır. Ancak İstanbul hükümetinin imzaladığı ve onayladığı Sevr'in uygulanmasına Anadolu'daki direniş hareketi izin vermedi ve Kurtuluş Savaşı'nı zaferle sonuçlandırarak Lozan Antlaşması'nı imzaladı.

30 "Mütareke imzalanırken Londra'ya giden General de Gaulle, işgal altındaki Fransız toprağı içindekilerden ziyade dışındaki Fransız kuvvetlerine bel bağlamıştı. İçinde, deniz, hava ve kara kuvvetleri ilişilmemiş bir halde idi. Amerika'ya giden milyonlarca altın (yalnız bir bankaya 250 milyon yerleştirilmişti.) General de Gaulle'ün bir araya getirmek istediğı büyük Fransız membalarını teşkil ediyordu. Fakat şu on gün içinde genç generali ümitsizliğe düşürecek hâdiseler oldu. Suriye, Mareşal Petain Hükümetine iltihak etti, harb etmekten vazgeçti. Afrika'nın şimalindeki Tunus ve Cezair'in nasıl hareket edeceği ise hâlâ anlaşılmadı. Eğer bir de burası harbden vazgeçerse general de Gaulle'ün Akdeniz'deki Fransız kuvvetlerinden ümidi kesmesi gerekecektir". Bkz. "Sabahtan Sabaha", *Yeni Sabah*, 3 Temmuz 1940.

sebepler buldular. Sağ görüşe mensup Fransızlar yenilginin nedenini -daha önce de belirtildiği gibi- Laikliğe, Halk Cephesine ve Sosyalist akımlara bağlıyorlardı.

Ateşkesin sağlanmasının ardından yeni Hükümet, Fransa'nın Vichy kasabasında bir otel odasında 1 Temmuz'da kuruldu. Vichy Hükümeti, 25 Şubat 1875 tarihli Fransa Anayasası'na son vererek, 12 Temmuz 1940'da yeni bir Anayasa yürürlüğe koydu. Bu yeni Anayasa'ya istinaden Mareşal Petain diktatör oldu³¹ ve kendisine yardımcı olarak da III. Cumhuriyet'in siyasetinde büyük rol oynamış olan Pierre Laval'ı seçti. Laval anti-sosyalist fikirleriyle tanınan bir politikacıydı. Nitekim Vichy Fransası'ndaki görevi sırasında da bu yönünü açık bir şekilde gösterecekti. Laval, Alman işgalinden faydalanılabileceğini, hatta bu sayede sosyalizmle mücadele edilebileceğini düşünmüş ve Fransa'nın Avrupa'da hak ettiği yere geleceğini iddia etmişti. Mareşal, Fransa'nın dünyaya damgasını vurmuş olan "kardeşlik", "özgürlük" ve "eşitlik" fikirleri yerine "iş", "aile" ve "vatan" fikirlerini benimseyen muhafazakâr bir tutum sergiledi³². *"Fransa'yı Yahudilerden, komünistlerden ve Hür masonlardan temizlemek, sorun çıkaranlara karşı bir polis devleti ve köylü Fransa'nın varsayılan değerlerine-itaat, pedersahilik, aile ve çalışkanlığa- dönüştü. Savaş öncesinin annelik kültü ve cinsel muhafazakârlığı, kürtajı ve eşcinselliği hedef alan yeni yasalarla güçlendirildi. İşadamları Vichy'nin bağımsız sendikaları feshetmesini sevinçle karşıladı"*³³.

Charles de Gaulle Londra'da direniş için örgütlenirken 14 Temmuz Fransız millî bayramı vesilesiyle Times'a verdiği röportajda durumun son derece kaygı verici olduğunu, işgal sonlandıktan sonra bundan mesul olanların cezalandırılacaklarını, kendisinin ve askerlerinin mücadeleye hazır olduğunu bildiren bir beyanat verdi³⁴.

Mareşal Petain kendisini III. Cumhuriyetin halefi olarak görmekteydi. İşgal karşısında Fransız halkının önemli bir bölümü Petain'i desteklemekte ve hatta yüceltmekte ve kurtarıcı olarak görmekteydi. De Gaulle ise İngiltere'ye kaçmıştı, oradan direniş için hazırlıklar yapmaktaydı ve üstelik Fransa'da o yıllarda çok tanınan bir subay da değildi. Mareşal için şarkılar bestelenmekte, radyo programları yapılmakta ve sokaklara posterleri asılmaktaydı. Yapılan propagandada istila ve işgalden Fransa'yı sadece Petain'in kurtarabileceği söylenmekteydi. Bunu

31 Devlet başkanının görev ve yetki tanımı yapan 1. Maddeye göre " Fransız devlet reisi hükümet salâhiyetinin tamamını haizdir. Devlet Reisi yalnız kendisine karşı mesul olan Nazırlar ve devlet sekreterlerini tayin ve azleder". Bkz. "Mareşal Petain diktatör oldu", *Yeni Sabah*, 13 Temmuz 1940.

32 Petain'in muhafazakâr eğilimleri ve diktatörlüğü pek çok çevreler tarafından desteklendi. Öncelikle Fransa'nın İkinci Dünya Savaşı sırasında aldığı onur kırıcı mağlubiyet, insanların kurtuluş çaresini teslim olup işbirliğinden başka yönde görememelerine neden oldu. Bunun muhafazakâr çevrelerde desteklenmesinin ise sebepleri çok farklıydı, onlar hâlen Halk Cephesini bir tehlike olarak görüyor ve otoriter bir yönetimle bu tehlikenin bertaraf edilebileceğini düşünüyorlardı. Ayrıca toplumun kalburüstü tabakası özel mülkiyetin, sosyal uyumun ve düzenin korunması için Vichy Hükümeti'ni desteklemekteydi. Petain etrafında birleşen bu grupların ortak düşmanları ise Bolşevizm, Masonlar ve Yahudilerdi. Onlara göre yenilgiden bu gruplar sorumluydu. Bkz. Price, a.g.e., s.289.

33 Mark Mazower, *Hitler İmparatorluğu İşgal Avrupa'sında Nazi Yönetimi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2010, s.580-581.

34 Charles de Gaulle'ün 17 Haziran'da teslimiyeti reddederek; Londra'ya geçip, İngiliz gözetiminde bir direniş örgütlemesi, Mustafa Kemal'in Türk Milleti'nin kurtuluşu için 19 Mayıs'ta Samsun'a çıkışıyla karşılaştırılabilir. Fakat şöyle bir fark vardır; Charles de Gaulle Fransa'nın özgürlüğü için İngiltere'ye "sığınırken", Mustafa Kemal Anadolu'ya geçerek "sine-i millet"e dönmüştür. Amasya Genelgesi'nde belirtildiği üzere "milleti yine milletin kendisinin kurtaracağı" belirtilmiştir.

Pétain'in etrafında toplanan çok sayıda Faşist ve Alman işbirlikçisi Fransız yazar ve düşünür de desteklemekteydi. Drieu La Rochelle, Louis Ferdinand Celine, Marcel Deat ve Jacques Doriot gibi kişiler Alman zaferini memnuniyetle karşılamışlar, fakat Hükümetin muhafazakâr politikaları nedeniyle Vichy ile aralarına mesafe koydular. Ayrıca Nazi Almanyası, Petain'e her dediklerini yaptırmak ve üzerinde baskı kurmak için bu kişileri alternatif yönetici olarak Petain'e lanse edip onu tehdit etmekteydi. Bu yazar ve politikacıların Almanlarla işbirliği o kadar ileri boyutlara ulaşmıştı. Örneğin Doriot, Fransızlardan Almanlar için Bolşevizm'e karşı savaşacak 12.000 kişilik bir kuvvet toplamıştı.1943 yılına gelindiğinde bu kişilerin çoğu Almanların yenileceğini anlayınca Fransa'dan kaçtı³⁵.

Fransa, Alman işgalinin bedelini çok ağır ödedi. Yaklaşık 1.500.000 Fransız askeri Alman çalışma kamplarına gönderildi ve savaş sonuna kadar orada hizmet etti. Fransa'nın gelirlerinin %30'u gibi büyük bir rakam Alman işgalini finanse etmek için harcandı.

Vichy Hükümeti'nin icraatları arasında Yahudilere dönük soykırım ve sürgünlere yapılan katkı göze çarpmaktadır. Fransa'da yaşayan yabancı Yahudilerin mallarına el konuldu ve sürüldüler. Vichy'nin buradaki amacı el konulan mallar ile ekonomik bir canlanma sağlamak ve Almanların desteğini alarak yönetimde bir serbestlik kazanmaktı. Bunların yanı sıra ülkedeki komünistlerin yakalanarak yargılanıp, idam edilmesi için özel mahkemeler kurulmuştu.

Damat Ferit Hükümetlerinde olduğu gibi Vichy Hükümeti'nin yönetimi esnasında da gerek menfaat gerek siyasi ikbal arayışları yüzünden kavgalar yaşandı. Örneğin Laval, Petain ile yaşadığı tartışmalar yüzünden istifa etmek zorunda kaldı, fakat 1942'de Almanların yoğun baskısı sebebiyle görevine geri döndü³⁶.

Almanya 1942 yılında gelindiğinde bütün Fransa'yı işgal etti. Ancak Vichy Hükümeti varlığını devam ettirdi ve zaman içerisinde ağırlaşan işgal koşulları nedeniyle Petain popülerliğini kaybetti. 1943 yılından itibaren Laval güç kazanmaya başladı. Nihayet Alman işgali 1944 yılında sona erdi ve de Gaulle 26 Ağustos'ta Paris'e girerken muzaffer bir komutan olarak karşılandı. Petain ilk önce idama mahkûm edildi, ama ilerleyen yaşı nedeniyle cezası ömür boyu hapse çevrildi. Laval ise kurşuna dizilerek idam edildi.

C-Sonuç

Birinci Dünya Savaşı neticesinde iktidara gelen Damat Ferit Hükümeti ile İkinci

35 Price, a.g.e., s.194.

36 Alman baskısı hakkında Vatan'da çıkan bir haberde olay şöyle anlatılmıştır: "Muhakkak ki devam etmekte olan Alman tazyikinin bir neticesidir. Alman Hükümeti şimdi herhalde büyük bir tazyik yapacaktır. Ta ki Laval tekrar kabineye girsin ve feci akıbeti hatırlarda olan Avusturya'daki Schuching Hükümetinde Seyss inguart rolünü oynasın. Öyleye benziyor ki Almanya B. Laval'ı hariciye nazırı olarak görmek istiyor. B. Hitlerin Mussolini ile mülâkatta bulunmadan evvel bu barışı beklememiş olması da muhtemeldir. Çünkü Fransa'nın oynayacağı rol, Mihverin Akdeniz'de bugüne ve istikbale ait bütün planları üzerinde mühim tesir yapacaktır. Akdeniz harp sahnesinin gitgide Alman hesaplarına girmekte olduğu anlaşılıyor". Bkz. "Almanya Laval'ın Kabineye Alınmasını İstiyor", *Vatan*, 21 Ocak 1941.

Dünya Savaşı esnasında iktidar olan Vichy Hükümeti arasında yapı, yöneticileri ve sonları itibarıyla ortak noktalar olduğu gibi farklar da vardır. Damat Ferit Meşrutî bir yönetim içerisinde Padişah'a bağlı ve İngiliz istekleri doğrultusunda İmparatorluğu yöneten bir sadrazamdır. Vichy Hükümeti ise İkinci Dünya Savaşı esnasında kurulmuş bir kukla Hükümettir. Mareşal Petain Birinci Dünya Savaşı kahramanlarından biri olarak Alman işgalinden sonra yönetimi ele almış otoriter diktatörlük ile Vichy Fransası'nı yönetti. İki Hükümet de kendilerine bir düşman grup oluşturarak mevkilerini sağlamlaştırmaya çalıştı. Bolşevikler, Damat Ferit Paşa ve Mareşal Petain'in ortak düşmanları olarak ön plana çıkmaktadır. Petain bu düşmanlık ve korkuda haklı görülebilir zira Fransa'da savaş öncesi güçlü bir Halk Cephesi ve savaş esnasında örgütlü bir sosyalist yapı olduğu söylenebilir. Hatta Fransa'nın kurtuluşunda bile De Gaulle'ü en çok uğraştıran sözü edilen sosyalist gruplardı. Damat Ferit Paşa kısmına bakıldığında ise bu kadar kuvvetli bir Bolşevik hareketten bahsetmek mümkün değildi. Üstelik iddia ettiğinin aksine İttihat Terakki ve Mustafa Kemal'in Bolşeviklikle bir ilgisi yoktu. Ortak noktalardan biri kurtuluş her iki ülkede de, Fransa ve Türkiye'de cumhuriyet yönetiminin kurulmasıdır. İki yöneticinin sonları da parlak olmamıştır. Damat Ferit, Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasının ardından Avrupa'ya kaçtı, 150'likler listesine alınarak vatandaşlıktan çıkarıldı. Petain ise idama mahkûm edildi, ilerleyen yaşı ile cezası ömür boyu hapse çevrildi. Damat Ferit ve Petain'in kendilerini haklı çıkarmak için din adamlarından yararlanması da dikkate değer bir ortak noktadır. Petain bunu Kardinal Gerlier ile Damat Ferit Paşa ise Şeyhülislâm Dürrizade ile gerçekleştirmeye çalıştı. Petain ideoloji itibarıyla Muhafazakâr değerleri savunan bir yapıda ve laiklik karşıtı olarak karşımıza çıkarken, Damat Ferit'in sahip olduğu tek ideoloji oportünizmdir. Neticede gerekçe her ne olursa olsun her iki hükümetin de işbirlikçi tavrı ve bulunduğu ihanet çizgisi gayet açık ve nettir.

D-Kaynakça

I-Gazeteler

"Almanya Laval'ın Kabineye Alınmasını İstiyor", *Vatan*, 21 Ocak 1941.

"Mareşal Petain diktatör oldu", *Yeni Sabah*, 13 Temmuz 1940.

"Sabahtan Sabaha", *Yeni Sabah*, 3 Temmuz 1940.

II-Araştırmalar

ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004.

Akandere, Osman-Polat, Hasan Ali, *Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin Millî Mücadele Karşıtı Politikaları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2011.

Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 3 cilt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-I Mutlakiyete Dönüş 1918-1919*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

- Başak, Tolga, *Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Ekim- 30 Kasım 1918)*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2013.
- Bilgi, Nejdet, *Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in Yargılanması*, Köksav Yayınları, Ankara, 1999.
- Caplan, Jane, *Hitler Almanyası 1933-1945*, Çev. İdem Erman, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2012.
- Criss, Nur Bilge, *İşgal Altında İstanbul (1918-1923)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.
- İlgar, İhsan, *Mütarekede Yerli ve Yabancı Basın*, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973.
- Gökay, Bülent, *Bolşevizm İle Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.
- Hart, Liddel, *II. Dünya Savaşı Tarihi*, Cilt 1-2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.
- Jaeschke, Gotthardt, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1971.
- Kansu, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.
- Kershaw, Ian, *Hitler Nemesis 1936-1945*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2009.
- Kinross, Lord, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul, 1994, s. 161-162.
- Mazower, Mark, *Hitler İmparatorluğu İşgal Avrupa'sında Nazi Yönetimi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2010.
- Mechin-Jacques Benoist, *Kurt ve Pars*, Kumsaati Yayınları, İstanbul, 2001.
- Öztürk, İbrahim Sadi, *Sevr Antlaşması- Tam Metin*, Fark Yayınları, İstanbul, 2007.
- Özkaya, Yücel, *İstiklal Harbinde Yararlı ve Zararlı Cemiyetler*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.
- Price, Roger, *Fransa'nın Kısa Tarihi*, Çev. Özkan Akpınar, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.
- Sonyel, Salahi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt 1-2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.
- Soysal, İlhami, *Kurtuluş Savaşında İşbirlikçiler*, Bengi Kitap Yayınları, İstanbul, 2008.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt-3 İttihat ve Terakki*, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 2 Mütareke Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- Toprak, Zafer, *Türkiye'de Popülizm 1908-1923*, Doğan Kitap, İstanbul, 2013.
- Sonyel, Salâhi R., *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

1950 SEÇİMLERİ ÖNCESİNDE CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN POLİTİK BİR MANEVRASI OLARAK İMAM HATİP KURLARI

PREACHER'S (İMAM HATİP) COURSES AS A POLITIC MANEUVER OF REPUBLICAN PEOPLE'S PARTY BEFORE 1950 ELECTIONS

Doğan DUMAN*

Özet

Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasındaki önemli dinamiklerden biri olan din, Cumhuriyet'in kurulmasından sonra kamusal alandan hızlı ve sistematik bir biçimde uzaklaştırılmıştır. Aynı süreçte din eğitime ilişkin yeni düzenlemeler yapılmış ve din eğitimi de devlet kontrolüne alınmıştır. 1923-1930 sürecinde din eğitimi devlet denetimi ve gözetimi altında, din dersleri ve imam hatip mektepleri aracılığı ile verilmiştir. Fakat daha sonra bir takım gerekçelerle, din dersleri kaldırılmış, imam hatip mektepleri ise kapatılmıştır. II. Dünya Savaşı bitiminde bazı iç ve dış dinamiklerin etkisiyle çoğulcu parlamenter düzene geçilmesi, soğuk savaş döneminin başlaması ve komünizmin bir tehdit olarak algılanması ile durum değişmeye başlamıştır. CHP, iç politikada diğer partilerle daha kolay rekabet edebilmek ve komünizm tehdidine karşı rahatça önlem alabilmek düşüncesiyle, İslam inancının toplum üzerindeki etkisinden yararlanmak istemiştir. Bu bağlamda din eğitimi konusu, 1946 sonlarında ülke gündemine yeniden girmeye başlamıştır. CHP ve DP içerisindeki kimi politikacıların da konuyu çeşitli ortamlarda tartışmaya açmaları üzerine, önce imam hatip kurslarının açılmasına sonra da din derslerinin seçimsel olarak okutulmasına karar verilmiştir. Bu çalışma, toplumun ihtiyaç duyduğu din görevlilerini yetiştirmek amacıyla açılan imam hatip kurslarının, aynı zamanda politik bir araç olarak kullanıldığını tespit etmek amacıyla hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *İmam Hatip Kursları, İslam, Din Dersleri, Cumhuriyet Halk Partisi, Siyasal Rekabet.*

Abstract

Religion which was one of the important dynamics in winning the Turkish National War for Independence was kept away systematically and fast from the public sphere after the Turkish Republic was established. Meanwhile new regulations on religious education were issued and religious education was taken under the state control. The religious education was taken under the state control and supervision and religious lectures were given at the Preacher' Schools in between 1923-1930. But later religious lectures were abolished and Preacher's Schools were closed by a number of reasons. The things began to be changed with the transition to pluralist parliamentary system under the influence of some internal and external dynamics and with the start of the Cold War as well as communism began to be perceived as a threat after of World War II. RPP with the aim of competing with the other parties easily and of taking precautions against the threat of communism comfortably wanted to take the advantage of the impact of Islamic faith on society. In this context religious education entered in the agenda of the country through the end of 1946. When some politicians from RPP and DP started the discussions on the religious education, it was decided to open the Preacher's Courses and then religious courses were decided to be taught as elective courses. This study is prepared to identify that the Preachers' courses which were opened to educate the clergy that the society needed was also used as a political tool..

Key words: *Preacher's Courses, Islam, Religious Lessons, Republican People's Party, Political Competition.*

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü-İZMİR

** Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü-İZMİR

A-Giriş

İslam inancı, Ulusal Kurtuluş Savaşı boyunca halkı mücadeleye ortak etme yönündeki en etkili motivasyon araçlarından biri olmuştur. Savaşı yürüten önder kadro bu bağlamda dini faydacı bir yaklaşımla ele almış, geleneksel dinsel değer yargılarının halk üzerindeki etkisinin farkında olan TBMM de, işgalci güçlere karşı yürütülen bu mücadelenin aslında bir din savaşı olduğuna vurgu yapmaktan geri durmamıştır. TBMM'nin, böyle davranmasının temel nedeni ise, savaş boyunca din olgusundan olabildiğince yararlanmak ve halkı kolayca mücadeleye ortak etmektir.¹

Cumhuriyet'in kurulmasından sonra ise İslam inancı yeniden tanımlanmaya başlamıştır. Bu yeni tanıma göre din, kişi ile Allah arasındaki özel bir ilişkidir ve hayat bulacağı tek yer vicdanlardır. Artık dinin politikaya, hukuk sistemine, eğitime karışmasına izin verilmeyecektir.² Bu yeni yaklaşım nedeniyle din kurumu, devletin sıkı gözetimi ve denetimi altına alınmış; halifeliğin kaldırılması, tasavvuf tarikatlarının yasadışı ilan edilmesiyle, Türkiye'de İslam'ın gücü sınırlandırılıp standartlaştırılmaya çalışılmıştır.³ Bu amaçla da, devletin, din kurumlarına doğrudan müdahale edebilmesini sağlayan bir yönetim mekanizması oluşturulmuştur. Din görevlisi olan imamlar, hatipler ve müftüler, halifeliğin kaldırılmasından sonra kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlanıp memurlaştırılmışlardır. Bunun sonucunda da İslam inancının ve temsilcilerinin siyasal, toplumsal ve kültürel alanlardaki yetkileri ve güçleri ortadan kaldırılmak istenmiştir. Böylelikle İslam, inanç ve ibadet yönleriyle sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Bu düzenlemeler ve yaklaşımla İslam, modern Batılı bir ulus devletteki dinin rolüne indirgenmek istenmiştir.⁴ Aslında Cumhuriyet'i kuran kadro, Batı'nın on altıncı yüzyılda yaptığı dinde reformun benzerini İslam inancına da uygulama amacındaydı. 1928 yılında gündeme getirilen "Dini İslah Projesi" bunun kanıtlarından biridir. Bu proje ile ulusal bir din oluşturulmaya çalışılmıştır. İbadetin Türkçeleştirilmesi de bu çabanın bir ürünü olarak kabul edilebilir.

Ağırlıklı olarak 1920-1928 sürecinde siyasal ve hukuksal sistemde çok büyük bir dönüşüm gerçekleştiren CHP, bu süreçte hilafet ve saltanat temeline dayalı rejimi ortadan kaldırırken, bunun bir ölçüde dayanağını oluşturan İslam inancının siyasal yönünü de çok büyük ölçüde zayıflatmıştı. Bir yandan medreseler, tekke ve zaviyeler gibi dinsel kurumlar kapatılırken, öte yandan devlet kontrolünde "uysal bir İslam" oluşturulmaya çalışıldı. Cumhuriyet'i kuran kadro, devrimlerin doğasında var olan sertlik politikasını, değişime karşı çıkan İslamcı-muhafazakar kesimlere karşı uygulamaktan çekinmedi. Fakat bununla birlikte devrimi yapmaya kararlı

1 Ayrıntılı bilgi için bkz. Uğur Üçüncü, "Türk Basınına Göre Büyük Taarruzda Din Olgusu", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 21, Güz 2011, ss. 345-366; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, C. 1, Kastaş Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 1987, ss.78-82.

2 Cumhuriyet'in ilk yıllarında İslam'a yönelik politikaya ilişkin geniş bilgi için bkz. Binnaz Toprak, *Islam and Political Development in Turkey*, Leiden; E.J. Brill, 1981, ss.35-59.

3 Richard Tapper, *Çağdaş Türkiye'de İslam: Din, Siyaset, Edebiyat ve Laik Devlet*, (Çev.: Özden Arıkan), Sarmal Yayınevi, İstanbul 1993, s.8.

4 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev.: Metin Kıratlı), 2. Baskı, Türk Tarih Kurum Yayınları, Ankara 1984, s.408.

olan kadro, din kurumuna ve İslam inancına karşı değildi. Bu kadro, İslam'ın siyasal ve hukuksal taleplerine karşı çıkmaktaydı. Zaten yapılan devrimlerle "Türkiye'de İslamlığın tümüyle yok edildiğini sanmak yanıltıcı olur. Gerçekte yok edilen, İslamlığın, Osmanlı rejimindeki devlet-din bileşimi örneği içindeki yeridir."⁵ Başka bir deyişle yeni rejim, özünde din karşıtı olmamakla birlikte, dine de eskisinden çok farklı ve sınırlı bir işlev yüklemiştir. Yeni rejimin kurucularına göre artık bundan sonra din, Türk toplumunda da Batılı çağdaş toplumlardaki işlevini yüklenmek zorundadır. Bu bağlamda din, bireysel vicdan sorununa indirgenerek, inanç, insanların kendi özgür iradeleriyle benimseyecekleri bir alan olarak görülmüştür. Bu yaklaşımı 1931-1936 yılları arasında CHP genel sekreterliği yapan Recep Peker şu sözlerle özetlemektedir: "Türkiye'de din telakkisinin hududu, yurttaş vücudunun cildini aşamaz. Onun ne sosyete (toplumda), ne administrasyonda (yönetimde) ve ne politikada yeri yoktur... Din sade bir vicdan işidir, asla bir devlet işi değildir."⁶ Peker'in bu sözleri, dönemin din-devlet ilişkilerini ve izlenen laiklik anlayışını bir ölçüde özetlemektedir.

Yeni rejimin dinin siyasal, hukuksal ve toplumsal alanlardaki işlevini sınırlandırmaya çalışması şüphesiz ki din eğitimi konusundaki politikaları da etkileyecektir. 3 Mart 1924'te kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu (Öğretim Birliği Yasası) ile din eğitimi devlet denetimine alınmış, önce zorunlu olarak okutulan din dersleri süreç içerisinde ilk olarak 1928 yılında ortaokulların programlarından, 1931'den itibaren ise ilkokulların programlarından çıkarılmıştır. Yine aynı tarihli yasa ile kurulan imam hatip okulları da 1930 yılında kapatılmışlardır.⁷ 1945 yılında yeniden çok partili yaşama geçilince de, din eğitimi toplumun ve siyasetin gündemine yeniden girmeye başlamıştır. Dolayısıyla 1930'lardan, imam hatip kurslarının açıldığı 1948 yılına ve din derslerinin yeniden okutulmasına izin verildiği 1949 yılına kadar din eğitimi alanında bir boşluk yaşandığı söylenebilir.

B-Cumhuriyet'in İlk Yıllarından Demokrat Parti İktidarına Din Eğitiminin Tarihsel Arka Planı

Cumhuriyet kurulduğunda yeni devletin yöneticileri birçok alanda olduğu gibi eğitim konusunda da Osmanlı Devleti'nden farklı bir politika belirlemişlerdi. Şer'î ve örfî hukuk kurallarının geçerli olduğu Osmanlı Devleti'nde eğitimin dinsel bir karaktere sahip olması doğaldı. Fakat Cumhuriyet, ideolojisiyle ve kurumsal yapısıyla Osmanlı düzeninin alternatifiydi ve bu yeni alternatif yapı kendisinden önceki eğitim sistemini de tasfiye etmek konusunda kararlıydı.

Cumhuriyet döneminin eğitim ve öğretim alanındaki devrim aşaması 3 Mart 1924'te Öğretim Birliği Yasası'nın kabul edilmesiyle başlamıştır. 3 Mart 1924'te kabul edilen bu yasa için Saruhan Meb'usu Vasıf Çınar Bey tarafından verilen önergede değişikliğin gerekçeleri belirtilmiştir.⁸ Kabul edilen bu yasa ile yeni

5 Niyazi Berkes, *Teokrasi ve Laiklik*, Adam Yayıncılık, İstanbul 1984, s.69.

6 Recep Peker, "Uluslaşma-Devletleşme", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C.7, S.41, Temmuz 1936, s.3.

7 1924-1930 yılları arasında faaliyet gösteren imam hatip okullarının açıldıkları yer ve bu süreçte değişen sayıları için bkz. Veli Ertan, Hasan Küçük, *Cumhuriyet Devrinde Din Eğitimi, Din Müesseseleri ve Din Alimleri*, TURDAV Basım, İstanbul 1976, s.25-26.

8 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 3 Mart 1924, C.7, Devre:2, ss.21-24.

rejimin vereceği din eğitiminin yasal çerçevesi belirlenmiştir. Yasanın 4. Maddesi din eğitimi görevini Maarif Vekaleti'ne bırakmaktaydı.⁹ 29 Nisan'da yayınlanarak yürürlüğe giren bu yasa ile Tanzimat döneminde kurulan Batılı modern eğitim kurumları ile medreseler (din okulları) arasındaki ikili eğitim sistemine son verilmiştir. Cumhuriyet rejimine geçiş döneminde ise devlet henüz dinsel bir karaktere sahipti. İlköğretim programının temelini de din bilgisi oluşturuyordu.¹⁰ Öğretim Birliği Yasası ile yeniden düzenlenen 1924'teki ilkököl programlarında din bilgisi dersleri birinci sınıftan itibaren haftada ikişer saat olmak üzere "Kur'an-ı Kerim ve Din Dersleri" adı ile yer alıyordu. 1924 yılındaki ortaokul programlarına ise, birinci ve ikinci sınıflara haftada birer saat din dersi konmuş, bu dersler 1927 yılına kadar zorunlu olarak okutulmuş ve bu yıldan sonra ortaokulların programlarında din derslerine yer verilmemiştir.¹¹

1926 yılındaki ilkököl programına göre, din dersleri ikinci ve üçüncü sınıflarda haftada ikişer saat, dördüncü ve beşinci sınıflarda birer saat okutulmaktadır. Dersin amacı, "çocuklarda Allah'a karşı şükran ve sevgi hisleri uyandırmak, onlara İslam dinini sevdirmek ve bütün Müslümanların inançlarında birlik içerisinde olmasının yararlarını öğretmek" olarak belirlenmiştir.¹² 1929 yılında yapılan bir değişiklik ile de ilkökullardaki din derslerinin üç, dört ve beşinci sınıflarda okutulacağı, fakat öğrencilerin bu derslerden sınava girme zorunluluklarının olmadığı belirtilmiştir. İlkokullarda din dersleri, 1930 yılı programında yalnızca beşinci sınıf öğrencilerine, velileri isterse haftada yarım saat verilen bir ders haline getirilmiştir. Bu yıldan sonraki programlarda artık din dersleri bulunmamaktadır. Ancak bu derslerin, köy ilkökullarında 1938 yılına kadar okutulduğu görülmektedir.¹³ Bu tarihten sonra da adı geçen ders, okullardan tamamen uzaklaştırılmış, din öğretimi ise sadece cami hocalarının verecekleri kurslara bırakılmıştır. Bu durum 1949 yılına kadar devam etmiştir.

1930'dan sonraki yirmi yıllık süreçte devlet tarafından ciddi bir din eğitimi verilmemesi ve din görevlileri yetiştirilmemesi¹⁴ şeklindeki bu tutum, o dönemde Türkiye'de geçerli olan lâiklik anlayışı çerçevesinde değerlendirilmelidir. Bu yıllarda Cumhuriyet rejiminin dine bakışını gösteren bir gelişme, 1928 yılında İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde dine ilişkin bir reform programının yayınlanmasıdır. Bu programda, eğitim ve öğretim müfredatlarının "millileştirilmesinden ve bilimselleştirilmesinden" söz ediliyor, toplumsal yaşamın "okulla ve bilimle" yönetilmesinin zorunluluğu vurgulanıyordu. Din, "toplumsal bir kurum" olarak değerlendiriliyor, dinin de aklın ve bilimin gereklerine adapte edilmesi amaçlanıyordu. Bunun örneklerinden biri, CHP'nin 14 Mayıs 1931'deki

9 "Maarif Vekaleti, yüksek diniyat mütehasısları yetiştirmek üzere, Darülfünun'da bir İlahiyat Fakültesi tesis ve imamet, hitabet gibi hizmet-i diniyenin ifası vazifesiyle mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler kûşat edecektir." Bkz. *Düştur*, Tertip 3, C.5, s.667.

10 H. Hüsnü Cırtılı, *İlköğretim: Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1983, s.270.

11 Hasan Âli Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, Devlet Basımevi, İstanbul 1938, s.171.

12 "İlk Mektepler Müfredat Programı", İstanbul 1342. Aktaran, Vahdet Ergin, "Cumhuriyetten Günümüze Din Eğitimi ve Öğretimi", *Zaman*, 8 Mart 1988.

13 Yahya Akyüz, *Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişimdeki Etkileri (1848-1940)*, Doğan Basımevi, Ankara 1978, s.279.

14 Fehmi Yavuz, *Din Eğitimimiz ve Toplumumuz*, Sevinç Matbaası, Ankara 1969, s. 45-46.

3. Kongresi'dir. Bu kongrede, dinin sadece bir vicdan işi olduğu kabul edildi. Genel Sekreter Recep (Peker) 16 Ekim 1931'de İstanbul Üniversitesi'nde parti programını açıklarken, dinleyicilerden birinin, "Dünyevileşmiş bir devlette din öğretiminin nedenini" sorması üzerine; "Tamamıyla ihtiyaridir" demişti. Gerçekten de, din derslerine katılım, 1927'den itibaren tamamen anne babaların isteğine bırakılmıştı.¹⁵ Böylelikle İslam inancı, yöneticiler tarafından sadece kişiyle tanrı arasındaki bir ilişki sorununa indirgeniyor, din eğitimi de formal olmaktan çıkarılıyordu.

1930'lu yılların başlarından itibaren din öğretiminin, eğitimin hemen her kademesinden kaldırılmasının sosyal ve kültürel yaşamda bazı sıkıntılara yol açtığı düşüncesiyle, uzun süre sonra ilk kez 15-21 Şubat 1943 tarihinde toplanan 2. Milli Eğitim Şurası'nda "okullarda ahlak eğitiminin geliştirilmesi ve ilkokullarda bu ilkelerin gerçekleşmesini sağlayacak tedbirlerin düşünülerek programa alınması" konusuna yer verilmiştir.¹⁶ 1940'ların ortalarından itibaren ise, rejimin dine yönelik politikasında somut değişiklikler görülmeye başlamıştır. Bu dönemde dine, pragmatik bir tarzda yaklaşan iktidar partisi içindeki bir grup, yönetimin dinsel alanda dolduramadığı boşlukları fark edince, sınırları merkezîyetçi bürokrasi tarafından belirlenmiş kontrollü bir dini eğitime izin verilmesini önermiştir.

1946 yılı Ocak ayı içinde C.H.P Divanı, yaptığı toplantılarda din eğitimi konusunda görüşmelere başlamıştır. Bu görüşmeler sonucunda yapılan açıklama ile Cumhuriyet rejiminin temel esaslarından olan laikliğin zayıflatılmasına yönelik en küçük bir girişime izin verilmeyeceği belirtilirken, aynı zamanda gizli din eğitimi veya Arap harfleriyle öğretim yapılmasına karşı uygulanan yasağın sürdürüğüne de dikkat çekilmiştir. Bununla birlikte din eğitimi konusunda isteğe bağlı olmak, okul binaları dışında ve tamamen devlet kontrolü altında olmak koşuluyla, Milli Eğitim Bakanlığı'ndan izin alınarak Türkçe harflerle ve özel din öğretiminin düzenlenmesinin hükümetin görevi olduğu belirtilmiştir.¹⁷

Bu konudaki çalışmaların tamamlanmasından sonra, "özel din eğitimi"ne ilişkin ilkeler belirlenmiş ve CHP Divanı tarafından onaylanmıştır. Buna göre; "medeni haklara sahip yurttaşlar 789 sayılı Maarif Teşkilatı Kanununun 4. maddesi gereğince Milli Eğitim Bakanlığında izin almak şartıyla, İslam dininin akidelerini ve ibadetinin esaslarını öğrenmek isteyen çocuklara bunları öğretmek maksadıyla din bilgileri dersaneleri açabileceklerdir."¹⁸ İstanbul Müftüsü Ömer Nasuhî Bilmen de konuyla ilgili olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'na "dini hizmette ihtiyaçlara cevap verilebilmesi ve ehil olmayan kişilerin işbaşına koşulmasını engellemek için büyük illerde Kur'an-ı Kerim kursları ve imam hatip okulları açılması" önerisinde bulunmuştur¹⁹. CHP'nin 17 Kasım'da toplanan Yedinci Kurultayı'nda da "din eğitimi" tekrar gündeme getirilmiş ve bu konu ateşli tartışmalara neden

15 Gotthard Jaschke, *Yeni Türkiye'de İslamlık*, (Çev.: Hayrullah Örs), Bilgi Yayınevi, Ankara 1972, s.82.

16 Mehmet Şanver, "TBMM Tutanaklarına Göre Türkiye'de Din Eğitimi (1946-1957)", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1996, S.1, s.335-336.

17 *Ulus*, 2 Mayıs 1947.

18 *Akşam*, 3 Temmuz 1947.

19 Ramazan Buyrukçu, *Kurumsal Değişim ve Gelişim Boyutlarıyla Türkiye'de Mesleki Din Eğitim-Öğretimi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2007, s.39-40.

olmuştur. 4 Aralık tarihinde çalışmalarını tamamlayan Kurultay'da laiklik yeniden tanımlanırken, devletin resmi okullarında din eğitimi verilmesi konusunda ise herhangi bir karar alınmamıştır.

CHP içerisinde, Milli Eğitim Bakanlığı'nın denetiminde resmi okullarda din eğitimi verilmesi yönündeki eğilim güçlenince, 1948 yılı Şubat ayında Parti Meclisi Grubu tarafından bir komisyon kuruldu. Bu komisyon, ilkokullarda din eğitimi verilmesi ve ayrıca dini meslek okullarının açılması konusunu araştırmak üzere çalışmalarına başladı.²⁰ Komisyonun bu konuda hazırladığı rapor, uzun süren görüşme ve tartışmalardan sonra değişikliğe uğratılarak CHP Meclis Grubu tarafından kabul edildi. 19 Şubat 1948 tarihinde alınan karara göre, yeniden ve yalnızca ilkokul dördüncü ve beşinci sınıflarda isteğe bağlı olarak din eğitimi verilmesi kararlaştırıldı. Ne var ki, bu kararın uygulanması bir yılı aşkın bir zaman alacaktır. Bu gecikme TBMM'de tartışma konusu olmuştur. Örneğin konuyla ilgili olarak Yozgat Milletvekili İhsan Olgun, 8 Aralık 1948'de Milli Eğitim Bakanlığına sözlü bir soru yöneltirken, Van Milletvekili İbrahim Arvas ise, kararın üzerinden uzun süre geçmiş olmasına rağmen harekete geçilmemesini eleştirmiştir.²¹ Bu karar ancak bir yıl sonra tek parti döneminin son hükümeti olan Şemsettin Günaltay'ın Başbakanlığındaki hükümet döneminde yaşama geçirilebildi. Karar, 15 Şubat 1949'da Tebliğler Dergisi'nde ilan edildi. Buna göre dersler, ilkokullarda 4. ve 5. sınıflarda haftada ikişer saat olmak üzere, öğrenci velilerinin yazılı isteği bulunmak ve ders zamanları dışında uygulanmak koşuluyla uygulamaya konuldu.²²

Ülke yöneticilerinin okullara din derslerinin yeniden konması ve okutulacak dersin içeriği konusunda son derece duyarlı davrandıkları görülmektedir. Yayınlanan genelgede, öğrencilere verilecek dinsel bilgilerin, İslam'daki mezhepler üstü genel bilgileri içermesi gerektiği özellikle vurgulanmıştır. Ayrıntısına girilmiş bir din öğretiminin ulusal birliği zedeleyebileceğinden endişe edilmekteydi. Bu nedenle de okutulacak din dersleri kitapları büyük bir özenle hazırlanmış, kitaplarda ulus ve yurt sevgisi ön plana çıkarılmıştı. Öyle ki, Milli Eğitim Bakanlığı ve Diyanet İşleri Bakanlığı temsilcilerinden oluşan bir komisyonun hazırladığı ilk din bilgisi kitabı, Türkler dışındaki Müslümanların muhtemelen güçlükle tanıyacakları İslam'ın modern bir anlatımını sunmaktaydı.²³ Aslında Cumhuriyet rejimi, din dersleri aracılığı ile doğru bulduğu bir İslam yorumunu vermeyi amaçlamaktaydı. Bu yorum ise, İslamiyet'i güzel ahlaka, ibadete indirgeme şeklindedir. Bu yeni İslam anlayışı, soğuk savaş döneminin başlamasıyla Türkiye'yi tehdit ettiği düşünülen komünizm karşısında ulusal birliğin ve kültürün önemli bir unsuru olarak görülmekteydi.

1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ve Cumhuriyet'in kuruluşundan beri devam eden yirmi yedi yıllık tek parti yönetiminin sona ermesi, dine ve din eğitimine yeni bir yaklaşımı da getirdi. Demokrat Parti iktidarına kadar çocuklarının din dersini almasını isteyen aileler okul yönetimine dilekçe verirken

20 *Cumhuriyet*, 16 Şubat 1948.

21 Şanver, agm, s.337-338.

22 Muhammet Şevki Aydın, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi Öğretmeni Yetiştirme ve İstihdamı (1923-1998)*, Akabe Kitabevi, 2000, Ankara, s.51

23 Lewis, age, s. 414.

bu zorunluluk tersine çevrildi. Artık çocuklarının bu dersi almasını istemeyenler dilekçe vereceklerdi. Aslında bu uygulama dinsel-geleneksel değer yargılarının çok etkili olduğu o dönem Türk toplumunda din derslerini uygulamada zorunlu kılınması anlamını taşımaktaydı. Çünkü özellikle taşrada herhangi bir ailenin istese bile, okula dilekçe ile başvurup çocuğunu din eğitiminden muaf tutması düşünülemezdi.

C-Partiler Arası Politik Yarış ve İmam Hatip Kursları'nın Açılması

Türkiye'de Cumhuriyet'in kurulmasından sonra çok partili yaşama geçiş konusundaki ilk deneyim, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu ile yaşanmıştı. Bu başarısız deneyimden sonra 1930'da güdümlü bir siyasal hareket olan Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuş, fakat bu parti de uzun ömürlü olamamıştı. 1945 yılında ise çeşitli iç ve dış faktörlerin zorlamasıyla bir kez daha çok partili yaşama geçildi. Bu yeni deneme CHP'nin dine bakış açısını yeniden gözden geçirmesi ve değiştirmesine neden oldu. Bir başka deyişle 1945 yılında başlayan demokratikleşme sürecinin en fazla etkilediği alan laiklik anlayışı olmuştur. Bu süreç; katı, baskıcı laiklik politikasının yumuşaması ve dinsel öğelerin kamusal alanda daha fazla görünmeye başlamasıyla devam etmiştir.²⁴

Cumhuriyet'in ilk yıllarında tepeden inmece bir modernleşmeyi ve toplumu dönüştürmeyi hedefleyen CHP, geçen yirmi yıllık süreç içerisinde dini, modernleşmeye engel bir kurum olarak görmüştü. CHP, bu süreç içerisinde ülkenin laikleşmesi konusunda önemli değişimler de gerçekleştirmiştir. Bunları yaparken de muhafazakar-İslamcı çevrelerle uzlaşma arayışında olmamıştır. Bir başka deyimle belirtilen dönemde "militan laiklik"²⁵ olarak tanımlanabilecek bir politika izlemiştir. Oysa çok partili demokratik sisteme geçişle birlikte, tek parti yönetiminin bu baskıcı olarak nitelendirilecek politikalarını eleştiren ve halkın dinsel duygularını politik amaçlarla ustaca kullanabilecek partiler de ortaya çıktı. Millet Partisi bunlardan biriydi. Örneğin CHP ve Demokrat Parti'nin laiklik politikaları arasında belirgin bir fark görülmezken, bu parti, programının 7. Maddesinde, "parti, içtimai nizamın teşekkülünde itikatların, ahlakın, geleneklerin, örf ve adetin büyük hislerini tanır", 8. Maddesinde partinin, "din müessesesine ve millî an'anelere hürmetkar" olduğuna yer vermiştir. Ayrıca diğer partilerin programında yer almayan, okullarda din derslerinin okutulması ve ilahiyat okullarının açılması konusu da, ilk kez MP'nin programında açıkça ifade edilmişti.²⁶ Bu durum muhafazakar toplum kesimlerinin CHP'den uzaklaşmasına yol açabilirdi.²⁷ Bunun dışında 21 Temmuz 1946'da

24 Ramazan Akkır, "Türkiye'nin Demokrasiye Geçiş Süreci ve Laiklik Anlayışının Değişmesinde Bir Dönüm Noktası: CHP'nin Yedinci Olağan Kurultayı", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/2 Winter 2014, s.54.

25 Cem Eroğul, *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara 1990, s.81.

26 Eşref Edip, "Partilerin Din Siyaseti", *Sebilürreşad*, C.4, S.76, Nisan 1950, s.7-8. Ayrıca Millet Partisinin din politikası konusunda detaylı bilgi için bkz. Ercan Haytoğlu, *Millet Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (1948-1960)*, (DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 1994, ss.111-116.

27 Dönemin CHP milletvekili ve Milli Eğitim Bakanlarından biri olan Tahsin Banguoğlu, anılarında özellikle 1946 seçimlerinden sonra CHP'nin paniğe kapıldığını ve din eğitimi hususunda bir şeyler yapılmadığı takdirde, bir dahaki seçimlerde oy alamayacağını düşünerek din eğitimi konusunun gündeme alındığını iddia etmektedir. Bkz. Tahsin Banguoğlu, *Kendimize Geleceğimiz, Derya Dağıtım*, İstanbul 1984, ss. 97-99.

yapılan ilk çok partili genel seçimde, henüz aylar önce kurulan ve örgütlenmesini tamamlamadığı için birçok yerde seçime giremeyen DP'nin halktan beklenmedik oranda destek görmesi de, CHP'nin izlediği politikaları gözden geçirmesine neden oldu.²⁸ CHP yöneticileri şunu fark etmişlerdi; değişim kaçınılmazdır. Bu değişim iki yönlü olacaktı. Bir yandan ulusal burjuvazinin artık karşı çıktığı devletçi ekonomi politikasını değiştirmek, diğer yandan da toplumun çeşitli kesimlerinde rahatsızlık yaratan laiklik politikasını değiştirerek bir ölçüde liberalleşmek.²⁹ Bir başka deyimle, siyasal rekabet ve yarışın başlamasıyla birlikte CHP, oy kaybının önüne geçebilmek düşüncesiyle, o döneme kadar izlediği politikadan uzaklaşmaya başladı.

Çok partili yaşama yeniden geçilmesi, toplumun taleplerinin dikkate alınması zorunluluğunu da beraberinde getirdi. Tek parti döneminden farklı bu siyasal ortam ise din-siyaset ilişkisinin yeniden tanımlanmasına yol açmıştır.³⁰ Çoğulcu parlamenter sistem içerisindeki rekabet, partilerin dini birbirlerine üstünlük sağlamaya yarayacak bir araca dönüştürmelerine neden olmuştur. Dolayısıyla olabildiğince fazla oy alarak rakip partileri geride bırakma çabası, dini bu konudaki en etkili araç haline getirmiştir.³¹ Bu yeni dönemde politikacılar daha fazla oy alabilmek düşüncesiyle, yıllardır unutulmuş olan halk kitlelerine yönelmeye başladılar. Bu esnada, toplumun İslam inancına olan duyarlılığı ile karşılaşırken, aynı zamanda onların din görevlilerine ve din eğitime olan gereksinimlerini de fark ettiler.³² Zaten bu dönemde iktidarla muhalefet arasındaki en önemli tartışma konularından biri din eğitimi idi.

TBMM'de, devlet denetiminde resmi okullarda din eğitiminin tekrar verilmesi konusu 24 Aralık 1946 tarihinde gündeme getirilmiştir. Bu konu, "gençliğin ana-babaya saygı beslemediği gibi bir ahlaki endişe ve komünizm tehlikesine karşı bir korunma tedbiri olarak"³³ Meclis'te tartışmaya açıldı. Bursa milletvekili Muhittin Baha Pars ve İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver, komünizm tehlikesine karşı manevi direnci sağlamak üzere din eğitiminin yeniden verilmesi konusunda önerge sundular. Önerge, Başbakan Recep Peker'in sert tepkisi ile karşılandı. Peker, "dini propagandaya kapı açmayı" ve böylelikle "şariat hayatının ikamesi ihtimalini" reddederek, komünizme karşı din eğitimi "zehiri zehirle tedavi"ye benzetmiştir. Başbakan'a göre, "Bugünün Türkiye'si, medenilaik telakkinin müstesna bir numunesidir. Vatandaşın duası ve ibadeti, başka bütün laik ülkelerden ziyade devletin himayesi altındadır"³⁴ diyerek bu öneriye

28 Çetin Özek, *100 Soruda Türkiye'de Gerici Akımlar*, Gerçek Yayınları, İstanbul 1968, s.164. CHP'nin önde gelenlerine göre DP'nin beklenmedik başarısının nedeni, milletin o zamana kadar ihmal edilen ekonomik ve dini ihtiyaçlarına uygun politikalar geliştirmesidir. Şaban Sitembölükbaşı, *Türkiye'de İslam'ın Yeniden İnkişafı (1950-1960)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 21.

29 Mete Tunçay, (1983), "Din Devlet İlişkileri-Laiklik," *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.3, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s.572.

30 Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, (Der.: Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder), İletişim Yayınları, 11. Baskı, İstanbul 2005, s.113.

31 Kadir Dede, "İnönü'den Bayar'a "Gericiilik": Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Din Merkezli Tartışmalar", *Resmi Tartışmalar-7-*, 31 Mart'tan Günümüze "Gericiilik" Söylemi, (Editör: Fikret Başkaya), Özgür Üniversite Kitaplığı, Ankara 2009, s.92.

32 Nahit Dinçer, *1913'ten Bugüne İmam-Hatip Okulları Meselesi*, Yağmur Yayınları, İstanbul 1974, s.49.

33 Beyza Bilgin, *Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, Emel Matbaacılık, Ankara 1980, s.56.

34 *TBMM. Zabıt Ceridesi*, Dönem: VIII, C.3, Birleşim:22, Ankara 1947, s.444.

karşı çıkmış, konunun daha geniş ve uygun bir zamana bırakılmasını isteyerek tartışmayı sonlandırmıştır.³⁵ Din eğitimi konusundaki talep ve öneriler belki o an için başbakan tarafından rafa kaldırılmıştı, fakat bu konu artık toplumun ve TBMM'nin gündeminden düşmeyecekti.

Başlangıçta din eğitiminin yeniden verilmesi konusunda CHP temkinli davranmaktaydı. Fakat en güçlü muhalefet partisi olan DP ile toplumun muhafazakar kesimi arasındaki yakınlaşmayı görünce³⁶ bu konudaki politikasını netleştirme zorunluluğu duydu. Öte yandan, geri kalmışlıktan hızlı bir biçimde kurtulmanın yollarından bir olarak da “aydın din adamı”na gereksinim olduğu düşüncesi bazı CHP'liler arasında savunulmaktaydı. Bu düşüncüyü savunanların ortak noktası şudur: Cumhuriyet'in ilk yirmi yılında din adamı yetiştirilmesi ihmal edilmiştir. Bunun sonucu olarak da, toplumun kalkınma hareketine katılması sağlanamamış ve arzulanan başarı elde edilememiştir. Bu düşüncede olanlara göre, aydın din adamları, toplumla işbirliğinin sağlanmasında, manevi değerlerin korunmasında, sol akımlara karşı konulmasında önemli roller oynayacak ve böylece kalkınma gerçekleşecektir.³⁷

Belirtilen neden ve beklentilerle, uzun tereddütlerden sonra devlet denetiminde din eğitimi verilmesi için girişimde bulunulması kabul edildi. Bu doğrultuda parti meclisi, 1947 Ocak ayı içerisinde hükümetçe, Milli Eğitim Bakanlığı'nın denetiminde ve resmi okullar dışında özel kişilerin Latin alfabesiyle İslam dinini öğretmesine izin verilmesi için öneride bulunmayı kararlaştırdı.³⁸ 1947 yılında Anadolu Ajansı “Din Eğitiminin Serbestliğine” dair CHP Divanı tarafından onaylanan bir tebliğ yayınladı. Tebliğ, “Din Bilgisi Dershaneleri” açılmasına ilişkindi. Tebliğde, “Din Bilgileri Dershaneleri’ne öğretmen yetiştirmek, imam hatiplik hizmetleri için eleman hazırlamak amacıyla yurttaşlar din eğitimi seminerleri dahi açabilirler. Seminerler ortaokul öğretimine dayanır ve ortaokul mezunlarına beş, lise mezunlarına iki yıllık öğretim verilir. Bu dershanelerde Milli Eğitim Bakanlığı'nca onaylanandan başka kitaplar okutulmaz” deniyordu. Bu dershaneler ve seminerlerde verilecek olan eğitimin, milli bütünlüğü bozucu, mezheplere dayalı ve vatandaşlar arasında nefret duygusu uyandırmayacak şekilde yapılmasına dikkat edilecekti. Yine tebliğe göre, 1947-1948 eğitim-öğretim yılından başlayarak yürürlüğe konmak üzere, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından bahsedilen esasları kapsayıcı bir yönetmelik düzenlenerek, din bilgisi dershaneleri için de program ve kitap hazırlanacaktı.³⁹ Hazırlatılan bu kitapların bazıları ciddi eleştiri ve şikayetlere de neden olmuştur. Örneğin Nurettin Artam ve Nurettin Sevin tarafından 1948 yılında “özel din dershanelerinde” okutulmak üzere hazırlanan, “Müslüman Çocuğun Kitabı” adlı çalışma, İslam'ın ibadet yönüne gereğinden fazla yer verildiği, sosyal yönünün ise

35 Bu konudaki tartışmaların tamamı için bkz. TBMM. Zabıt Ceridesi ss.426-446. Bu tartışmalara ilişkin bir değerlendirme için bkz. Tahsin Banguoğlu, *Kendimize Geleceğimiz*, Derya Dağıtım, İstanbul 1984, ss.97-102.

36 DP Genel Başkanı Celal Bayar'ın yaptığı bir konuşmada, “Türk milletinin Müslüman olduğunu, Müslüman olarak Allah'ına kavuşacağını” belirtmişti. Bkz. Nazmi Sevilgen, Celal Bayar Diyor ki, İstanbul 1951, s.352. Bayar'ın bu konuşması İslami çevrelerde ihtiyatlı bir memnuniyet yaratmıştı. Bkz. *Sebilürreşad*, C.2, S.27, s.27.

37 Yavuz, age, s.54.

38 *Ulus*, 27 Ocak 1947.

39 *Selamet Mecmuası*, S.8, 11 Temmuz 1947, s.11.

ihmal edildiği gerekçesiyle eleştirilmiştir.⁴⁰ Ömer Fevzi Mardin tarafından 1946 yılında yazılan ve yine bu dersanelerde okutulması düşünülen “Din Dersleri” adlı kitap ise, “İslam’ı yanlış tanıttığı”, “kitabının misyonerlik propagandası yaptığı ve yeni bir din aşılamağa çalıştığı” gerekçesiyle şikayet konusu olmuş ve toplatılması talep edilmiştir.⁴¹ CHP hükümeti ilk aşamada devletin laik olmasını gerekçe göstererek devlet okullarının programlarında din eğitime yer vermemiş, ancak devlet kontrolünde vatandaşlarca yapılmasını uygun bulmuştur.⁴² Ayrıca özel kişilerin, deneyimli öğretmenlerin rehberliğinde, Milli Eğitim Bakanlığı’nın belirlediği özel bir komisyon tarafından kabul edilen ders kitaplarıyla, imam yetiştirmek üzere okullar açılmasına da izin verilecekti.⁴³ Sınırlı din eğitime izin verilmesiyle birlikte bazı yerlerde çalışmalar başladı. Hatta kimi yerlerde CHP kendi binalarında din eğitimi vermeye başladı. Bu durum ise DP’liler tarafından sert biçimde eleştirildi. Çünkü onlara göre CHP, “din propagandası ile kendi (DP) üyelerini avlamaya çalışmaktadır.”⁴⁴ Sınırlı yerlerde ve kısa sürelerle din eğitiminin verilmesine rağmen, CHP parti divanında kabul edilen bu öneriler yaşama geçirilemedi. Somut adımların atılması için CHP’nin ünlü Yedinci Kurultay’ını beklemek gerekecekti.

Bu öneriler CHP’nin Yedinci Kurultay’ında görüşüldü. Kurultay’dan din eğitime yeniden başlanması yönünde bir karar çıkmasa da, 17 Kasım 1947 tarihinde başlayan ve on dokuz gün süren kurultay, siyasal sistemin liberalleşmesi konusunda bir dönüm noktası olarak nitelendirilebilir. Bu kurultay aynı zamanda CHP’nin yeni bir yapılanma sürecine girdiğinin de göstergelerinden biri olarak kabul edilebilir.⁴⁵ 1947 Kurultay’ının en dikkat çekici özelliği CHP’nin altı ilkesinden bazılarının yeniden yorumlanması ile delege ve milletvekillerinin topluma din eğitimi verilmesi konusundaki istekleri olmuştur. Delege ve milletvekillerinin dinin toplumsal hayattaki yerini belirlerken ve din öğretimi konusunu gündeme getirirken, o zamana kadar yapılmış olan uygulamaların dışında, hatta bunlara ters gelebilecek bazı isteklerde bulunmuş olmaları da kurultayın en belirgin özelliği olmuştur.⁴⁶ Bunlar arasında laikliğin yeniden gözden geçirilmesinden, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından ilkokullara din dersi konulmasına, din bilgisi öğretmeni yetiştirmek için bir ilahiyat fakültesi açılmasından, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın devletten ayrılarak, özerk bir yapıya geçirilmesine kadar farklı istek ve öneriler olmuştur.⁴⁷ Örneğin bu konu üzerinde en çok duranlardan biri olan Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu, ülkede Müslüman olmayan vatandaşların dini gereksinimlerini karşılama konusunda Müslümanlardan daha iyi durumda olduklarını belirterek, uzun süreden beri din eğitimi verilmemesi nedeniyle, köylerde dini gereklere göre ölüleri gömecek kimsenin kalmadığını iddia etmiştir, Ayrıca Tekelioğlu’na göre

40 Jaschke, age, s.85.

41 *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, 86105-30-10-0-0-87-574-1.

42 Zeynep N. Kaya, “Din Derslerinin Örgün Eğitime Yeniden Girişi ve Basında Din Öğretimi - Laiklik Tartışmaları (1947-1949 yılları)”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, Yıl:1, S.2, s.85.

43 *Ulus*, 7 Mayıs 1947.

44 *Yeni Asır*, 8 Aralık 1947.

45 Cemil Koçak, “Siyasal Tarih (1923-1950)”, *Türkiye Tarihi*, C.4, Cem Yayınevi, İstanbul 2005, 189.

46 Hakan Uzun, “İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1947 Olağan Kurultayı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XII/25 (2012-Güz), s.124.

47 *CHP Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı*, Ankara 1948, ss.448-451.

toplumda ahlaka uygun olmayan davranışların ve kötü alışkanlıkların artmasının temel nedeni de genç nesillerdeki inanç eksikliğidir.⁴⁸ Kayseri milletvekili İsmail Berkok ise, bazı çevreler tarafından gündeme getirilen “irtica tehlikesi”nin tamamen yalan olduğunu belirttikten sonra, konuşmasında şunlara değinmiştir: “Devleti olan, hükümeti olan, mahkemeleri olan memlekette ne irtica vardır, ne gayya kuyusu. Fakat yeni nesle mutlaka din ahlaki ve din terbiyesi vermekle doğru yolu göstermiş olacağız.”⁴⁹ Yine Kurultay delegelerinden biri olan Yusuf Ziya Kösemen'in din eğitimi konusunda devlete yüklenen sorumluluğu hatırlatması da dikkat çekicidir: “ Arkadaşlar! Bilirsiniz ki 1924 tarihinde 430 numaralı Tevhid-i Tedrisat Kanunu meydana çıkmıştır; bugün dahi bu kanun meridir. Bu kanuna göre dini tedrisat, dini müessesat ile birlikte Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilmiştir. Bu kanuna göre bu bakanlığın vatandaşın dini ve ahlaki terbiyesiyle meşgul olması lazımdır fakat laiklik uhdemize bir halel gelmesin diye bu mühim vazife ihmal edilmiştir.”⁵⁰ Kongrede ayrıca, komünizmle mücadele edilmesi, halk tarafından saygıyla anılan büyüklerin türbelerinin açılması, ilk ve ortaokullarda din eğitiminin yapılması, ilahiyat fakültesi ve imam hatip okullarının açılmasına dair dokuz önerge verilmiştir.⁵¹ Uzun süren tartışmalardan sonra⁵², kesin bir karar alınmamakla birlikte, din eğitimi verilmesi yönündeki görüşler ağırlık kazandı.

Laiklik anlayışının ve dine yönelik bakış açısının yeniden değerlendirilip esnetildiği Yedinci Kurultay'dan hemen sonra uygulamaya dönük ilk somut adımlar da atılmaya başladı. Kurultay'ın toplanmasından yaklaşık iki ay sonra, 1948 yılı Ocak ayında CHP milletvekillerinden İbrahim Arvas ve Fatih Gökmen, imam hatip yetiştirmek amacıyla devlet okullarının yeniden açılması ve bir ilahiyat fakültesinin kurulması için, bir kanun tasarısı verdiler. Bu tasarı konusunda Demokrat Parti İstanbul Milletvekili Cihad Baban şunları belirtmekteydi:

“Biz layiklik prensibinden zerre kadar ayrılacak değiliz. Ama din, sadece Allah ile kul arasında bir bağ değil, aynı zamanda, sosyal bir gerçeklik, bir cemaat işidir. Köylerde çoğu zaman, ölüleri gömmek için bir hoca bulunmamaktadır. Eğer biz din adamı yetiştirmezsek, batıl mutaassıp inançlar yayılır. Şimdiden ‘semavi mektuplar’ın elden ele dolaştığı duyulmaktadır. Dini taassubun olduğu kadar, mutaassıp dinsizliğin de toplumumuzda yeri yoktur. Biz layiklik prensibini İslamlığı Türkiye’den atmak için almadık. Sovyet yayılmalarına karşı, Java’dan ta Atlantik okyanusuna kadar uzanan İslam kuşağının gücünden faydalanmamız gerekir.”⁵³

CHP'nin Yedinci Kurultayı'nda yapılan tartışmalar sonucu varılan kararlar, uygulamaya geçirilmiş ve imam hatip mekteplerinin ve ilahiyat fakültesinin açılması için 14 Ocak 1948'de Van milletvekili İbrahim Arvas tarafından Meclise

48 Age, s.451.

49 Age, s.453-454.

50 Age, s.462.

51 Age, s.511-512. Örneğin Kurultay'ın Kayseri delegesi Şükrü Nayman, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın din adamları yetiştirmesi, dini düşüncüyü yayması ve ülkedeki din hizmetlerini düzenlemesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca okullarda din dersi okutulmasını da isteyerek irticadan değil, komünizmden korkulması gerektiğini belirtmiştir. Bkz. A.g.e., s.451-452.

52 Tartışmalar için bkz. CHPYedinci Kurultay Tutanağı, ss.448-462.

53 Jaschke, age, s.77.

kanun teklifi verilmiştir.⁵⁴ 10 Şubat 1948'de toplanan CHP Parti Meclisi Grubu, Başbakan Hasan Saka'nın önerisi üzerine, ilkokullarda eğitim gören öğrencilere din dersi verilmesi, ayrıca imam ve hatip gibi din görevlilerini yetiştirmek amacıyla meslek okullarının açılması konusunda inceleme yapmak üzere bir komisyon kuruldu.⁵⁵

Başkanlığına Feridun Fikri Düşünsel'in getirildiği komisyon, yaklaşık üç ay süren çalışma sonucunda hazırladığı raporda⁵⁶, ilkokullardaki din eğitimine ek olarak, Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olmak üzere imam hatip okullarının yeniden açılması konusunda da olumlu görüş bildirmiştir.⁵⁷ Komisyon raporunun açıklamasından sonra, Başbakan Şemsettin Günaltay'ın katılmadığı 6 Mayıs 1948 tarihindeki CHP Meclis Grup toplantısında rapor üzerinde değerlendirmeler yapıldı ve sert tartışmalar yaşandı. Tartışmanın odak noktası, açılacak olan kursların Diyanet İşleri Başkanlığı'na mı, yoksa Milli Eğitim Bakanlığı'na mı bağlı olacağı sorunuuydu. Özellikle Tahsin Banguoğlu ve Nihat Erim, Diyanet İşleri Başkanlığı çevresinde toplananların eski medrese zihniyetinin yaşlanmış temsilcileri olduklarını, bu nedenle de bu kurum tarafından açılacak olan okulların modern olamayacağını belirtip, bundan dolayı okulların Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanması konusunda ısrarcı oldular.⁵⁸ Bu nedenle de toplantıda herhangi bir karar alınamadı.⁵⁹ Daha sonraki görüşmelerde uzlaşma sağlandı ve ortak bir karara varıldı.⁶⁰ Sonuçta hükümet okul yerine, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı imam hatip kurslarının açılmasını kararlaştırmıştır.⁶¹ Bu kurslara ancak ortaokul mezunları ve askerliğini yapmış kimseler devam edebilecekti.⁶² Bu koşul, ileride din hizmetlerini sunacak olan kurs mezunlarının aydın ve ileri fikirli birer vatandaş olarak yetişme olanağı sağlayacağı düşünülerek olumlu karşılanmıştır.⁶³ Fakat kimi çevrelerde ise, kurslara kayıt olacak öğrencilerin yetişkinler arasından seçilmesi eleştiri konusu edilmiştir.⁶⁴ Yayınlanan tebliğden hemen sonra, imam hatip kurslarının açılması için hazırlıklara girildi. 30 Aralık 1948 tarih ve 247 sayılı kararı ile de bu kurslarda okutulacak program belirlenmiştir.⁶⁵ CHP'de hakim olan anlayışa göre, on ay süre ile eğitim verecek olan bu kurslar, rejimin belirlediği ilkeler doğrultusunda kültürlü, aydın din görevlileri yetiştirecekti.

54 Abdullah Akın, *Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi 1920-1950*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2011, s.122.

55 "Dini Tedrisat ve İmam-Hatip ve Hafız Okulları", *Cumhuriyet*, 13 Şubat 1948.

56 Söz konusu raporun orijinal metni için bkz. BCA, 30-1-00-42-251-17. Ayrıca bkz. *Selamet Mecmuası*, C.2, S.45, s.12-13.

57 *Yeni Sabah*, 26 Mayıs 1948.

58 Zeynep Nevzatoglu, *Basında Din Eğitimi-Öğretimi, Laiklik Tartışmaları (1945-1960)*, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006, s.91.

"Tarihi bir Rapor", *Selamet Mecmuası*, C.2, S.45, 26 Mart 1948, s.12-13.

59 *Vatan*, 7 Mayıs 1948.

60 *Akşam*, 21 Mayıs 1948.

61 Hükümetin bu kararı İslamcı çevreler tarafından tepkiyle karşılandı. "Açılacak olan İmam Hatip Mektepleriyle Maarifin ne ilgisi var? Maarif Diyanet işlerini de üzerine alıyorsa, o vakit Diyanet Başkanlığına ne lüzum var? Hem laikiz diyorlar, hem din işlerine karışıyorlar. Karışmayın bizim dinimize, imanımıza... Laik misiniz, yoksa din düşmanı mı?" *Sebilürreşad*, C.1, S.18, Ekim 1948, s.286.

62 *Ulus*, 21 Mayıs 1948. Ayrıca bkz. İsmet Parmaksızoglu, *Türkiye'de Din Eğitimi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1966, s.29.

63 *Ulus*, 24 Mayıs 1948.

64 Metin Toker, "Dünyanın en ihtiyar talebeleri İstanbul'da", *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1949.

65 *Son Posta*, 4 Ocak 1949.

İlk kurslar, 15 Ocak 1949 tarihinde İstanbul ve Ankara'da açıldı.⁶⁶ Dönemin Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu ise Meclis oturumunda yaptığı bir konuşmada, imam hatip yetiştirme kursları için 6 yerde hazırlık yapıldığını ancak ilginin beklenenden az olduğunu, İstanbul'da 14, Ankara'da ise 6 kişinin bu kurslara kaydolduğunu belirtmiş, Şubat 1949 itibarıyla de kursların öğretime açılacağını söylemiştir.⁶⁷ Milli Eğitim Bakanlığı imam hatip kurslarının ilk olarak, İstanbul, İzmir, Ankara, Diyarbakır, Erzurum ve Seyhan, il merkezlerinde açılmasına karar verdi.⁶⁸ Bu kursları Konya, Kastamonu, Bursa, Trabzon,⁶⁹ ve daha sonra Isparta, Afyon, Urfa'da açılan kurslar izledi.⁷⁰ Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Heyeti'nce incelenen ve Bakanlık tarafından onaylanan kurs programında şu dersler yer almaktaydı: Kur'an-ı Kerim, Hadis ve Tefsir, Akaid, İbadet, Ahlak, Hutbe, Türkçe, Tarih, Coğrafya, Yurt Bilgisi ve Sağlık Bilgisi.⁷¹ Derslerden de anlaşılacağı gibi, İslam şeriatının sosyal ve toplumsal alandaki uygulamalarına ait ayetlere dayanan "Fıkıh" konusu programa dahil edilmemişti. Böylece yöneticiler, bir yandan dinin eğitim sisteminde resmi düzlemde yer almasını sağlarken ve toplumsal yaşamdaki önemini kabul ederken, öte yandan da "ulusal bir din oluşturma" politikasını yeniden uygulamaya başladılar.

Kurslara katılanlar yaşlarına, mesleklerine ve eğitim düzeylerine göre farklılıklar göstermekteydi. Bazı öğrenciler Kur'an'ı hıfz etmişken, bazıları ise henüz Kur'an okumayı bile bilmemekteydiler. Bu durum öğretmenler açısından sınırları belli bir müfredat programı hazırlamalarını da güçleştirmekteydi.⁷² Bu kurslarda çalışacak öğretmenlere ise "Geçici Hizmetliler Ücreti" başlığı altında aylık 200 lira maaş verilmesi kararlaştırılmıştır.⁷³ Kursların statüleri, mezunlarının istihdam koşulları ve alacakları ücretlerin bir türlü belirlenmemesi ve bu ücretlerin tatminkar olmayacağı yönündeki söylentiler, TBMM'de eleştiri konusu olmuştur. Eleştiriler özellikle kursların yetersizliği ve buradan mezun olacakların "istikbal vaat etmekten uzak olmaları" noktasında yoğunlaşmaktaydı. İbrahim Arvas'ın mecliste yaptığı bir konuşmada, "Hangi babayı tasavvur edersiniz ki, oğlunu buraya göndersin, onu mahrumiyete, dilenci hayatına sürüklesin"⁷⁴ şeklindeki sözleri, eleştirilerin bir özeti olarak kabul edilebilir.

66 *Yeni Sabah*, 16 Ocak 1949.

67 Mustafa Öcal, Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi: Mukaddime Kitap, Düşünce Kitabevi, İstanbul 2011, s.176. Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu, İmam hatip kurslarının açılmasından yaklaşık altı ay sonra ise, kurslara 100'den fazla ortaokul mezunu gencin devam ettiğini, bu durumun halkın dini hizmetlere duyduğu gereksinim ve ilgiden kaynaklandığını ifade etmiştir. Halis Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi 1920-1998*, İFAV Yayınları, İstanbul 1999, s.162.

68 *Ulus*, 22 Eylül 1948.

69 *Cumhuriyet*, 27 Ocak 1949.

70 *Ulus*, 22 Ekim 1949.

71 A.Hamdi Akseki, "Din Tedrisatı ve Din Müesseseleri Hakkında Bir Rapor", *Sebilürreşad*, C.5, S.102, Mayıs 1951, s.19-20; *Cumhuriyet*, 7 Ocak 1949.

72 Şaban Sitembölükbaşı, *Türkiye'de İslam'ın Yeniden İnkişafı (1950-1960)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s.81.

73 İlker Dere, "Cumhuriyet Halk Partisi'nden Demokrat Parti'ye Geçişte Din Eğitimi Politikaları (1948-1950)" V. *Uluslararası Türkiye Eğitim Araştırmaları Kongre Kitabı*, (Editörler: Mustafa Yunus Eryaman vd.) Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 6-9 Haziran 2013, s.2035.

74 Şanver, agm, s.341.

1949 yılı Mart ayında sayıları tüm yurttan 12'yi bulan imam hatip kursları⁷⁵ ile 1930'dan sonra din alanındaki meslek öğretimine yeniden başlandı. Bu kurslardan 1949 yılı sonlarına doğru, 50 kişi mezun oldu. Bu ilk mezunlardan sonra kursların süresi ise iki yıla çıkarıldı ve meslek okulu mezunlarının da kurslara devam etmeleri kabul edildi.⁷⁶ Fakat buna rağmen muhafazakar-İslamcı çevreler bu gelişmeleri yeterli bulmadı. Konuyla ilgili olarak İslamcı çizgideki bir dergi şöyle bir değerlendirme yapmaktaydı:

“Şimdiki haliyle İmam Hatip Kursları sahte bir teselliden başka bir şey değildir. Türk efkarı umumiyesini bu sahte teselli ile uyuşturmak hem hükümetin vakarına, hem de ciddiyetine asla uygun değildir. Onun için hükümetin bu işi yeniden tetkik etmesi, halkın ihtiyacını göz önünde tutarak bu meseleyi layıkı ile halletmesini zaruri görüyoruz.

Hükümet bu işi yapmak istemiyorsa bunu doğrudan doğruya halka bırakmalıdır. O zaman halk da ruhani ihtiyaçlarını tatmin etmenin çaresini bulacak teşkilatını kurar. Yoksa hem bu işi ciddiyetle başarmamak, hem halkın ihtiyacını doğrudan doğruya tatmin etmesine meydan vermemek gibi bir vaziyet hasıl olur. Ve bu da demokrasi gereklerine asla uymaz.”⁷⁷

Aydın ve kültürlü din görevlileri yetiştirmek amacıyla, 1948 yılında kurulan 10 ay süreli imam hatip kursları, 13.10.1951 gün ve 601 sayılı Milli Eğitim Bakanlığı Müdürlük Komisyonu kararı ile ilkökula dayalı, birinci devresi 4 yıl, birinci devreye dayalı ikinci devresi 3 yıl olmak üzere, 7 yıl süreli İmam Hatip Okullarına dönüştürüldü.⁷⁸ Böylece CHP'nin, toplumun gereksinim duyduğu din görevlilerini yetiştirmek düşüncesiyle açtığı bu kurslar, Türk Milli Eğitim Sistemi içerisinde meslek okulu olarak ortaya çıktı.

D-Sonuç

Batı tarzı ulusal-laik yapıya dayanan bir rejim inşa etmek, Cumhuriyet'i kuran öncü kadronun temel amaçlarından biriydi. Bu amaç doğrultusunda İslam inancının siyasal ve hukuksal sisteme olan etkisi olabildiğince sınırlandırılmaya çalışılırken, din eğitimi konusunda da yeni düzenlemelere gidilmiştir. 3 Mart 1924 tarihinde halifeliğin kaldırılması sırasında çıkarılan “Tevhid-i Tedrisat Kanunu” bu yöndeki en önemli adımdır. Bu kanun gereğince, her düzeydeki din eğitimi devlet denetimine bırakılmıştı. 1923-1930 döneminde devlet, din eğitimi verilmesi konusundaki sorumluluğunu yerine getirirken, 1930'lardan II. Dünya Savaşı sonrasına kadar geçen süreçte, hakim olan laiklik anlayışının da etkisiyle devlet, din eğitimi konusunda hizmet üretmekten vazgeçmiştir. Fakat bu arada bu konudaki eğitimin sivil kurumlara da devredilmediği görülmektedir. Bu durum ise din eğitimi-öğretiminde bir boşluğun yaşanmasına, dolayısıyla toplumsal alanda bir talebin

75 *Ulus*, 8 Mart 1949.

76 İrfan Bozan, *Devlet ile Toplum Arasında Bir Okul: İmam Hatip Liseleri*, Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı, TESEV Yayınları, İstanbul 2007, s.14. Ayrıca bkz. Jaschke, age, s.77.

77 *Selamet Mecmuası*, S.74, 16 Şubat 1949, s.36.

78 Veli Ertan, *Hasan Küçük, Cumhuriyet Devrinde Din Eğitimi, Din Müesseseleri ve Din Alimleri*, TURDAV Basım, İstanbul 1976, s.26-27. Bu konuda ayrıca bkz. Sabahattin Nal, “Demokrat Parti'nin 1950-54 Dönemi Din Siyaseti”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.50, S.3, 2005, s.159.

ortaya çıkmasına da neden olmuştur. 1945 yılında bir kez daha çok partili sisteme geçilince ve siyasal alanda rekabet başlayınca, iktidar partisi CHP, toplumun farklı alanlarındaki taleplerine daha duyarlı politikalar geliştirme zorunluluğu duydu. Öte yandan savaş bitiminde iki kutuplu yeni bir dünya düzenine doğru gidiş ve bu yeni düzende Türkiye'nin kendini Batı blokunun yanında konumlandırması da yeni siyasal ve toplumsal politikaların devreye sokulmasını zorunlu kıldı. Örneğin ABD tarafından soğuk savaş döneminin en büyük korkularından biri olarak kullanılan "komünizm tehlikesi"ne karşı Türkiye'de gündeme getirilen ilk önlem, din eğitiminin devlet denetiminde yaygınlaştırılması oldu. Bu önlem zaten iktidar partisinin muhalefete karşı izleyeceği strateji ile örtüşmekteydi. Çünkü CHP, din eğitimine yeniden izin vererek, rakiplerine karşı politik rekabette üstünlük sağlayacağına inanmaktaydı. Bu beklentiler CHP'nin uzun yıllardan beri uyguladığı "militan laiklik" anlayışından uzaklaşmasına neden olmuştur. 1947 Kurultayı sonrasında ise, izlenen yeni laiklik anlayışı doğrultusunda İmam Hatip Kursları açılmış, eğitim programlarına din dersleri yeniden konmuştur. Bu değişimin CHP'nin, iktidarını korumak amacıyla yapıldığı çok açıktı. Çünkü 1950 seçimleri öncesinde girilen bu değişiklikler, sıklıkla propaganda konusu yapılmaktaydı. Toplumun muhafazakar kesiminin desteğini sağlamak düşüncesiyle başbakanlığına getirilen İslam tarihi uzmanı Prof. Dr. M. Şemsettin Günaltay'ın, kendi döneminde atılan bu adımlara ilişkin yaptığı bir konuşmada söyledikleri bu açıdan çok önemlidir. "İlkokullarda din dersleri okutturmaya başlayan hükümetin başkanayım. Bu ülkede Müslümanlara namazlarını öğretmek, ölülerini yıkatmak için imam-hatip kursları açan bir hükümetin başkanayım. Bu ülkede Müslümanlığın yüksek esaslarını öğretmek için İlahiyat Fakültesi açan bir hükümetin başkanayım..."⁷⁹ Fakat CHP'nin muhafazakar seçmen arasındaki olumsuz imajını ortadan kaldırmak amacıyla giriştiği bu politik manevralar, çok da inandırıcı bulunmamıştır. Zaten toplumda köklü değişiklikler yapan ve 27 yıllık uzun iktidar döneminde önce 1929 Dünya Ekonomi Krizi'ni yaşayan, 1939-1945 sürecinde ise II. Dünya Savaşı'nın yol açtığı sıkıntılarla karşılaşan bir partinin, siyasi yatırım gerekçesiyle imam hatip kurslarını açması, din derslerinin okutulmasına izin vermesi gibi önlemlerle iktidarını sürdürmesi düşünülemezdi, Politik gerekçelerle alınan bu önlemler yeterli olmamış ve CHP 1950 seçimlerinde iktidarı kaybetmiştir.

79 Feroz Ahmad, Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1976, s.54-55.

KAYNAKÇA**I-Arşiv Belgeleri ve Resmi Yayınlar**

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Düstur
TBMM Zabıt Ceridesi
TBMM Tutanak Dergisi
II-Sürelî Yayınlar
a- Gazeteler
Akşam
Cumhuriyet
Son Posta
Ulus
Vatan
Yeni Asır
Yeni Sabah
Zaman
b- Dergiler
Sebilürreşad
Selamet Mecmuası
Ülkü Halkevleri Mecmuası

III- Kitap ve Makaleler

- Ahmad, Feroz - Ahmad, Bedia Turgay (1976), *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Akın, Abdullah (2011), *Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi 1920-1950*, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Akkır, Ramazan (2014), “Türkiye’nin Demokrasiye Geçiş Süreci ve Laiklik Anlayışının Değişmesinde Bir Dönüm Noktası: CHP’nin Yedinci Olağan Kurultayı”, *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/2 Winter, ss. 53-65.
- Akseki, A.Hamdi, “Din Tedrisatı ve Din. Müesseseler Hakkında Bir Rapor”, *Sebilürreşad*, C.V, S.102, Mayıs 1951.
- Akyüz, Yahya (1978), *Türkiye’de Öğretmenlerin Toplumsal Değişimdeki Etkileri (1848-1940)*, Ankara: Doğan Basımevi.
- Aydın Muhammet Şevki (2000), *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi Öğretmeni Yetiştirme ve İstihdamı (1923-1998)*, Ankara: Akabe Kitabevi.
- Ayhan, Halis (1999), *Türkiye’de Din Eğitimi 1920-1998*, İstanbul: İFAV Yayınları.
- Ayhan, Halis (1999), “Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimine Genel Bakış” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cumhuriyet’in 75. Yıldönümüne Armağan*, Ankara: ss.237-254.
- Banguoğlu, Tahsin (1984), *Kendimize Geleceğiz*, İstanbul: Derya Dağıtım.
- Bilgin, Beyza (1980), *Türkiye’de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, Ankara: Emel Matbaacılık.

- Bozan, İrfan (2007), *Devlet ile Toplum Arasında Bir Okul: İmam Hatip Liseleri*, Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı, İstanbul: TESEV Yayınları.
- Buyrukçu, Ramazan (2007), *Kurumsal Değişim ve Gelişim Boyutlarıyla Türkiye'de Mesleki Din Eğitim-Öğretimi*, Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Cırtlı, H. Hüsnü (1983), *İlköğretim: Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Dede, Kadir (2009), "İnönü'den Bayar'a "Gericilik": Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Din Merkezli Tartışmalar", Resmi Tartışmalar-7-, 31 Mart'tan Günümüze "Gericilik" Söylemi, (Editör: Fikret Başkaya), Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı, ss.87-118.
- Dere, İlker (2013), "Cumhuriyet Halk Partisi'nden Demokrat Parti'ye Geçişte Din Eğitimi Politikaları (1948-1950)" V. *Uluslararası Türkiye Eğitim Araştırmaları Kongre Kitabı*, (Editörler: Mustafa Yunus Eryaman vd.) Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 6-9 Haziran 2013.
- Diñçer, Nahit (1974), *1913'ten Bugüne İmam-Hatip Okulları Meselesi*, İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Eşref Edip, "Partilerin Din Siyaseti", *Sebilürreşad*, C.4, S.76, Nisan 1950.
- Ergin, Vahdet, "Cumhuriyetten Günümüze Din Eğitimi ve Öğretimi", *Zaman*, 8 Mart 1988.
- Eroğul, Cem (1990), *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Ertan, Veli - Küçük, Hasan (1976), *Cumhuriyet Devrinde Din Eğitimi, Din Müesseseleri ve Din Alimleri*, İstanbul: TURDAV Basım.
- Jaschke Gotthard (1972), *Yeni Türkiye'de İslamlık*, (Çev.: Hayrullah Örs), Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kaya, Zeynep N. (2011), "Din Derslerinin Örgün Eğitime Yeniden Girişi ve Basında Din Öğretimi-Laiklik Tartışmaları (1947-1949 Yılları)", *Değerler Eğitimi Dergisi*, Yıl:1, S.2, ss.82-94.
- Koçak, Cemil (2005), "Siyasal Tarih (1923-1950)", *Türkiye Tarihi*, C.4, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Lewis, Bernard (1984), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev.: Metin Kıratlı), 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurum Yayınları.
- Mardin, Şerif (2005), *Türkiye'de Din ve Siyaset*, (Derleyen: Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder), 11. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nal, Sabahattin (2005), *Demokrat Parti'nin 1950-54 Dönemi Din Siyaseti*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, C.50, S.3, ss.137-171.
- Öcal, Mustafa (2011), *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi: Mukaddime Kitap*, İstanbul: Düşünce Kitabevi.
- Özek, Çetin (1968), *100 Soruda Türkiye'de Gericilik Akımları*, İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Parmaksızoğlu, İsmet (1966), *Türkiye'de Din Eğitimi*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

- Peker, Recep (1936), "Uluslaşma-Devletleşme", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C.7, S.41.
- Selek, Sabahattin (1987), *Anadolu İhtilali*, C.1, 8. Baskı, İstanbul: Kastaş Yayınları.
- Sevilgen, Nazmi (1951), *Celal Bayar Diyor ki*, İstanbul:
- Sitembölükbaşı Şaban (1995), *Türkiye'de İslam'ın Yeniden İnkışafı (1950-1960)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şanver, Mehmet (1996), "TBMM Tutanaklarına Göre Türkiye'de Din Eğitimi (1946-1957)", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, ss.333-347.
- Tapper, Richard (1993), *Çağdaş Türkiye'de İslam: Din, Siyaset, Edebiyat ve Laik Devlet*, (Çev.: Özden Arıkan), İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Toker, Metin, "Dünyanın en ihtiyar talebeleri İstanbul'da", *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1949.
- Toprak, Binnaz (1981), *Islam and Political Development in Turkey*, Leiden; E.J. Brill.
- Tunçay, Mete (1983), "Din Devlet İlişkileri/Laiklik," *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.3, 570-578, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uzun, Hakan (2012), "İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1947 Olağan Kurultayı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XII/25, ss.101-139.
- Üçüncü, Uğur (2011), "Türk Basınına Göre Büyük Taarruzda Din Olgusu", *Türkiyat Mecmuası*, C.21, ss.345-366.
- Yavuz, Fehmi (1969), *Din Eğitimimiz ve Toplumumuz*, Ankara: Sevinç Matbaası.
- Yücel, Hasan Ali (1938), *Türkiye'de Orta Öğretim*, İstanbul: Devlet Basımevi.

IV- Tezler

- Haytoğlu, Ercan, Millet Partisi, *Cumhuriyetçi Millet Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (1948-1960)*, (DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 1994.
- Nevezatoğlu, Zeynep, *Basında Din Eğitimi-Öğretimi, Laiklik Tartışmaları (1945-1960)*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006.

OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMLERİNDE SEYLAN ADASI MÜSLÜMANLARI İLE MÜNASEBETLER

RELATIONS WITH CEYLON ISLE MUSLIMS IN THE LATE PERIOD OF OTTOMAN EMPIRE

Durmuş AKALIN*

Özet

Seylan Adası bulunduğu stratejik konumu itibarıyla son derece önemli bir yerdedir. Ada sadece konumu itibarıyla değil üzerinde yaşayan çok sayıda Müslüman olması bakımından da dikkat çekicidir. Hem konumu hem de çok sayıda Müslümanın yaşamasından dolayı XIX. yüzyılın sonlarına doğru hilafet vurgusunun her geçen gün güçlendiği Osmanlı Devleti, adayla irtibatı zorunlu görmüştür. Yüzyılın başında bu bölgelerle çok da irtibatlı olmayan Osmanlı Devleti Abdülaziz devrinden itibaren münasebetlerini arttırmıştır. Bu ilgi daha sonra II. Abdülhamid'in İslamcılık politikasına destek olmuştur. Aynı zamanda Hindistan üzerinde bir hâkimiyet kurmuş olan İngilizlerle münasebetler üzerine etki etmiştir. Seylan Müslümanlarının en mühim meseleleri çoğu zaman İstanbul'a aksettği gibi Osmanlı Devleti'nin zor zamanlarında Seylan Müslümanları çeşitli yardımlarda bulunarak destek sunmuşlardır. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin başarısıyla sevinen Seylanlı Müslümanlar, 1911-1912 Trablusgarb Savaşı esnasında Osmanlı Devleti için dualar ettikleri gibi maddi yardımlarda da bulunmuşlardır. Bu araştırma ile Osmanlı Devleti ve Seylan arasındaki münasebetler Osmanlı Arşivlerine yansıdığı ekseninde ele alınarak gösterilmeye çalışılmıştır. Her ne kadar arada uzak mesafeler olsa da her iki bölgede yaşayan insanların kaynaşmaları ve yardımlaşmaları tespit edilmek istenmiştir. Aynı zamanda araştırma, II. Abdülhamid dönemi politikalarının Seylan üzerinde bir tesiri olup olmadığını varsa ne ölçüde gerçekleştiğini incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Seylan, Osmanlı Devleti, II. Abdülhamid, Sri Lanka, Hindistan.*

Abstract

The Ceylon Isle is in an extremely important place as its strategic location. This island is striking not only as its location but also in point of many Muslim living on the island. Towards the end of 19th century, both its location as well as a large number of Muslims living had necessitated the contact with the island in order to the Ottoman Empire that its caliphate emphasis had grown stronger day after day. At the beginning of the century, the Ottoman Empire, which is not much connection with these regions, had increased its relations since Abdulaziz period. Later, this involvement had also supported the politics of Islamism of Abdulhamid II and had affected on relations with British that established a dominance over India at the same time. In difficult times of the Ottoman Empire, the most important issues of Ceylon Muslims as often being reflected to Istanbul is that they had provided support favouring the various assists. In 1897 Ottoman-Greek War, the Ceylon Muslims, who were pleased with the success of the Ottoman Empire, had made the financial assists as they had prayed for the Ottoman Empire during the 1911 - 1912 Tripoli War. With this research, the relations between the Ottoman Empire and Ceylon had tried to be shown by taking as far as reflected in the Ottoman archives. Although there are the distances between them, the solidarity and the cohesion of people, who lived in each of two places, had tried to be identified. At the same time, this research has examined that whether the policies of the period of Abdulhamid II has an effect on the Isle of Ceylon or not, or that to what extent has occurred if there is effect on the Isle.

Key words: *Ceylon, Ottoman Empire, Abdulhamid II. Sri Lanka, India.*

*Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, dakalin@pau.edu.tr.

Giriş

Hint Müslümanları ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin başlangıcı XV. yüzyıla kadar iner. Sultan III. Muhammed Şah (1463-1482) zamanında arada ilişkiler olduğu görülmektedir.¹ Osmanlı Devleti'nin Hindistan ve Hint Müslümanları ile temaslarında bu bölgelere sokulmaya çalışan Portekizliler ile mücadele önemli bir rol oynamıştır.² Bunun yanında Hint Müslümanları kendi iç çekişmelerinde ve rekabetlerinde devrin en güçlü devletlerinden olan Osmanlı Devleti ve Kanuni Sultan Süleyman'dan zaman zaman yardım istemişlerdir.³ Gerçi Hindistan'da Türk varlığı çok eski tarihlere dayanmaktadır. Timur İmparatorluğu, onun ölümünden sonra çok çabuk dağılacak Hindukuş'un kuzeyinde Timur'un soyundan kimse kalmayacaktı. O sırada soyun tek güçlü üyesi Babür'ü Özbekler, yurtlarından çıkartacak o da Hindistan'da bir devlet kuracaktı.⁴ Osmanlılar ve Babürlülerin ilk düzenli diplomatik münasebeti ise Şah Cihan (1627-58) tarafından başlatılmıştır.⁵ Bundan sonra da aradaki münasebetler zaman içinde devam etmiş ancak Osmanlı Devleti'nin gerileme döneminde oluşu ve Hindistan'daki İngiliz varlığı ilişkilerin derinleşmesini engellemiştir.

Osmanlı Devleti XIX. yüzyıl başında son derece sıkıntılı bir evreye girdi. Bir yandan Osmanlı-Rus savaşlarının getirdiği tahrip edici sonuçlar bir yandan da Osmanlı devlet yapısı da dâhil olmak üzere Batı'yı örnek alan çok yönlü bir değişimden geçiliyordu. Bu gelişmeler arasında III. Selim, IV. Mustafa ve II. Mahmud dönemini kapsayan hızlı bir kabuk değiştirme dönemi, durumu daha da nazik hale getirdi. Sık sık sosyal, ekonomik ve başka nedenlerle çıkan isyanlar ise işleri daha da güçleştiren başka bir faktör olarak kendini dayatıyordu. Tüm bu değişim ve dönüşüm süreçleri içinde Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı ile bir rahatlama imkânı yakaladı. Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerinin II. Mahmud döneminin mirasını reddetmeden süreci devam ettirileriyle görece huzurlu geçen bu evre, Osmanlı Devleti'nin kendini toparlaması için belli bir süre kazandırdı. Ne var ki kurulan düzen pamuk ipliğine bağlanmış vaziyetteydi. Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve ardından muhtemel bir suikasta kurban gidişi, bunu takiben V. Murad'ın tahta çıkışı ve hızlı inişi XIX. yüzyılın başında görülen kaotik ortama geri dönüldüğünü gösteren işaretlerdi. Yüzyılın başında dağınık durumu merkezîyetçi tavrı ve sert tutumuyla kontrol altına alan II. Mahmud yerini yüzyılın sonuna doğru bu defa II. Abdülhamid'e bırakacaktı. O da II. Mahmud gibi merkezi bir siyaset takip edecek devlet adamlarının etkin olduğu önceki dönemi yavaş yavaş tasfiye etmeye başlayacaktı.

II. Mahmud dönemindeki toparlanma Osmanlı Devleti'nin merkezden uzak kısımlarının kontrolü üzerine yoğunlaşsa da II. Abdülhamid dönemindeki

1 Salih Pay, "Indian Muslims, Ottoman Empire and Caliphate during Colonial Period", *International Journal of Business and Social Science*, Vol. 6, No. 2, 2015a, s. 285.

2 Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, Cilt 2, TTK Basımevi, Ankara, 1987, s. 33.

3 Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e., s. 39-40.

4 Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, *Vekayi Babur'un Hatıratı*, Çev. Reşit Rahmeti Arat, *Tarihi Özeti Yazan*, Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e., s. 24.

5 Savaş Sertel, "Arşiv Belgelerine Göre İnönü Döneminde Türkiye-Hindistan İlişkileri (1938-1950)", *Turkish Studies*, Volume 10/2, Ankara, Winter 2015, s. 854.

merkezileşme Osmanlı Devleti'nin sınırlarını da aşan bir boyutu kapsıyordu. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve sonrasındaki gelişmelerin bir bakıma bu siyaseti Osmanlı Devleti'ne dayattığı da söylenebilirdi. Bu dönemdeki yaklaşım, İslamcılık ya da Ümmetçilik politikasıyla dünyanın birçok noktasındaki Müslümanlarla ilgilenmeyi gerektiriyordu. Bu kapsamda Afrika ve Asya'nın birçok noktasında yaşayan Müslümanlarla daha sıkı iletişime geçildi ve irtibatlar artırıldı. Bu politikayla birlikte Hindistan'ın güneyinde bir adada yaşayan Seylan Müslümanları dikkat çeken topluluklardan oldu. Hem buldukları stratejik mevki hem de çok sayıda Müslümanın burada yaşıyor oluşu Seylan Müslümanlarını önemli kılıyordu.

Seylan Müslümanlarının yaşadığı bu ada, Hindistan'ın güney doğusunda yer alıyordu. Arazinin kuzey yarısı nispeten alçak alanlar ve hafif dalgalı düzlüklerden meydana gelirken güney yarısında yükselti artıyordu. Hâkim iklim tropikal muson iklimiydi; ancak adanın tamamı muson yağmurlarından aynı dönemde etkilenmezdi.⁶ Müslümanlara ait ilk coğrafya eserlerinde Serendib adıyla anılan ve XIII. yüzyıldan itibaren Seylan olarak tanınan adada halkın çoğunluğu Hindistan kökenli Hint-Ari Sihalilerden oluşuyordu.⁷ Morolar denilen Müslümanlar, adanın doğu kesimlerinde yoğunlaşmakla birlikte ülkenin her yerinde dağılmış durumda Sihalili ve Tamil topluluklarıyla birlikte yaşamaktaydılar.⁸ Seylan Adası, gerek dini gerekse de siyasi olaylar ve coğrafi yakınlığı nedeniyle Hindistan ana karası ile hep irtibatlı olmuştur.⁹ Aynı zamanda Seylan, Batı Asya ile Çin ve Uzakdoğu arasındaki deniz yolları üzerinde yer alması ve Hint topraklarına yakınlığı sebebiyle daima uluslararası ticaretin bir parçası oldu.¹⁰ 1505 yılında adaya gelen Portekizliler, Sihalili ve Tamil mukavemetlerini kırarak yüzyılın sonuna doğru sahil bölgelerinin kontrolünü ve ihracatın tekeli ele geçirdiler.¹¹ Böylece ada üzerinde Avrupalı güçlerin hâkimiyeti başlamış oldu.

Seylan Müslümanları ve Seylan'ın Osmanlı Devleti'nin dikkatini çekmesi II. Mahmud dönemine denk geldi. Ancak bu dikkat çekiş doğrudan bir irtibat kurma yerine İngiltere elçisi Stratford Canning'in hükümete verdiği bir yazı ile gerçekleşti. Canning, 18 Eylül 1825'te Seylan Adası kumandanı ve generallerden biri için talepte bulunuyordu. Talebinde Adson Hor adlı İngiltere kumandanı bu defa yanında 1 nefer mülazım, 2 nefer Tatar ve 2 nefer hizmetkârıyla İstanbul'dan karadan ve denizden boğaz hisarı, İzmir, Alaşehir, Konya, Maraş, Antakya, Trablusşam, Şam, Mekke, Gazze, Süveyş, Reşid, İskenderiye, Kahire yoluyla bir yolculuk yapmak istemiştir. Yolculuğunda bazı mahallerde yanına yeterli miktarda kılavuzlar verilerek emniyet içinde ve güvenli olarak giderken kendisine gerekli kolaylıkların yapılması talep edilmiştir.¹² Bu talep her ne kadar Osmanlı Devleti'nin inisiyatifi ile gerçekleşen bir teşebbüs değilse de bu bölgeler üzerindeki İngiliz etkisini Osmanlılar nazarında göstermesi bakımından anlamlıydı.

6 Meral Avcı, "Sri Lanka", Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt 37, Ankara, 2009, s. 425

7 İsmail Hakkı Göksoy, "Sri Lanka", Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt 37, Ankara, 2009, s. 425.

8 İsmail Hakkı Göksoy, a.g.m., s. 426.

9 Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e., s. 61-84.

10 İsmail Hakkı Göksoy, a.g.m., s. 426.

11 İsmail Hakkı Göksoy, a.g.m., s. 426.

12 Cevdet Hariciye 2172.

Seylan Müslümanlarını doğrudan etkileyen en önemli gelişme Hindistan'daki İngiliz varlığıdır. Ancak İngiliz varlığı çok da kabullenilmiş sayılmazdı. Mayıs 1857'de ilk olarak Mirat garnizonu isyan etti. Bütün İngilizleri öldürdüler. İsyen birkaç gün içinde Delhi, Kavunpur, Laknav gibi bütün büyük şehirlere sirayet etti.¹³ Siphahiler Delhi'yi ele geçirince ayaklanma bir anda yayılarak İngilizleri Hindistan'dan çıkarmaya yönelik milli bir harekete dönüştü. Önceleri zor durumlar yaşayan ve bir hayli de zayıf veren İngilizler daha sonra dışarıdan gelen takviye kuvvetlerin desteği ile yavaş yavaş duruma hâkim olmaya başladılar.¹⁴ 1857'den itibaren İngiliz yetkililerin Hint Müslümanlarına bakışında da değişmeler oldu. Yaşanan olaylarda ve ortaya çıkan isyan dalgasında özellikle Müslümanlar hedef haline gelmişti.¹⁵ 1857 olaylarının sebep olduğu bir başka değişiklik de Hindistan'ın İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin (East India Company) yönetiminden çıkıp doğrudan Büyük Britanya imparatorluğuna bağlı olarak Londra'dan yönetilmeye başlanmasıydı (2 Ağustos 1858).¹⁶

İngiltere, ilk aşamada, kendi yönetimindeki Hindistan'da Müslüman harekete ciddi bir tepki göstermemiş, hatta 1857 yılında Hindistan'da yaşanan Müslüman ayaklanmasını etkisiz kılmak için halifenin gücünden yararlanmaya çalışmıştır.¹⁷ İngiltere aynı zamanda 1860'larda Orta Asya'da genişlemekte olan Rus hâkimiyetine karşı da Osmanlı hilafetinin nüfuzundan faydalanmak istemiştir. Orta Asya hanlıklarının Osmanlı halifesine olan bağlılıklarını değerlendirmek isteyen İngilizler bu hanlıkların İstanbul ile olan bağlarının gelişmesini teşvik etmişlerdir. Ancak daha sonra bu politikanın kendi aleyhine de olabileceğini düşünerek bu politikalarından vazgeçmişlerdir.¹⁸

1853-1856 Kırım Savaşı sırasında Hint Müslümanları Türk ordusu için çeşitli şehirlerde yardım toplamıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında Hindistan'daki camilerde savaş esnasında dualar edilmiş, hasta ve yaralı Türkler için yardım paraları toplanmıştır.¹⁹ Hint Müslümanları, Kırım Savaşı ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin çöküşünü İslamiyet'e karşı bir tehdit olarak algılamışlardır.²⁰ 1881'de Fransızların Tunus'u ele geçirmesi, 1878'de İngiltere'nin Kıbrıs'a ve 1882'de Mısır'a yerleşmesi, Hint Müslümanları arasında tepkilere neden oldu. Ayrıca 1894-1895 yıllarında İstanbul'da meydana gelen Ermeni olaylarının ardından Avrupa kamuoylarında Türk ve Müslümanlar aleyhindeki değerlendirmeler, Hint Müslümanlarının yaşananları Haçlı zihniyetinin yansıması olarak değerlendirmeleri sonucunu doğurdu. Ermeni olaylarından kaynaklanan fırtına henüz dinmişken 1897 yılında Yunanistan ile Osmanlı

13 Halis Bıyıktaş, *Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu*, TTK Basımevi, Ankara, 1989, s. 114.

14 Azmi Özcan, "1857 Büyük Hind Ayaklanması ve Osmanlı Devleti", *İslam Tetkikleri Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Vol. IX, İstanbul, 1995, s. 269.

15 Mim Kemal Öke, *The Turkish War of Independence and The Independence Struggle of The South Asian Muslims "The Hilafat Movement" (1919-1924)*, A Publication of The Republic of Türkiye Ministry of Culture, Sistem Ofset, Ankara, 1991, s. 6.

16 Azmi Özcan, a.g.m., 1995, s. 270; Halis Bıyıktaş, a.g.e., s. 115; Savaş Sertel, a.g.m., s. 855.

17 Hasan Taner Kerimoğlu, "Trablusgarb ve Balkan Savaşları'nda Hint Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ne Yaptıkları Yardımlar", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII/2, (Kış 2012), s. 163

18 Azmi Özcan, "İngiltere'de Hilafet Tartışmaları, 1873-1909", *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, 1998, s. 50.

19 Savaş Sertel, a.g.m., s. 855.

20 Salih Pay, a.g.m., 2015a, s. 285.

Devleti'nin Girit sorunu yüzünden savaşa başlamaları, Hindistan'daki Batı karşıtı atmosferi daha da şiddetlendirdi.²¹ Bu hadiseler arasında Osmanlı Devleti, Hint Müslümanları ve Seylan'da yaşayanlara olan ilgisini arttırdı.

Seylan Adası'nın tam anlamıyla Osmanlı yöneticilerinin gündemine gelmesi Londra Sefiri Kostaki Bey'in etkisiyle gerçekleşti. Kostaki Bey, 16 Kasım 1863'te Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazısında Seylan Adası'nın durumunu ve burayla bağlantı kurulmasını dile getirmiştir. Gönderdiği yazısında, İngiltere'nin Hindistan'ın doğu memleketlerinde olan Seylan Adası'nda Osmanlı Devleti'nden hayli kimse olduğundan ve gelip gidenlere Osmanlı Devleti'nin kanun ve nizamlarını icra etmek üzere şehbender sıfatıyla 2 zatın tayini gerekli görüldüğünü ifade etmiştir. Söz konusu adada Kolombo şehrinde hanedanı ve Müslüman olan Hüseyin Aba Marikar ve Kula şehrinde yine Müslüman olan ve şimdiye kadar Osmanlı Devleti adına gayri resmi olarak bu işlere bakmakta olan Kasan Bave adlı kimselerin tayini niyaz ve istirham edilmiştir. Gerekli karar ve son söz ise padişaha bırakılmıştır.²² Kostaki Bey'in gönderdiği yazı İstanbul'da karşılık bulmuştur. 1 Aralık 1863 tarihli yazışmaya göre Seylan Adası'nda Osmanlı Devleti'nden haylice nüfus bulunduğu gibi gelip giden tüccarlar dahi eksik olmadığından bunların işlerine dair oraya 2 şehbender tayinine lüzum görünmüştür. Bu nedenle adada Kolombo şehri hanedanından ve İslamdan Hüseyin Aba Marikar ile Kula şehri hanedanından İslam olan ve halen şehbenderlik görevini icra etmekte olan Sultan Bave'nin şehbender atanmasına dair Londra sefiri Kostaki Bey'in yazısı takdim edilmiştir. 2 Aralık 1863'te ise bu kapsamda hazırlıklara girilmiştir. Durum padişaha iletilmiş ve oradan da uygun olduğuna dair görüş alınmıştır.²³ Böylece Londra Sefareti ve Hariciye Nezareti'nin teşebbüsleri sonuç vermiş ve Seylan'da şehbenderlik tesisi gerçekleşmiştir.

1. II. Abdülhamid Dönemi Seylan Müslümanları İle İlişkiler

II. Abdülhamid'in Türk olmayan grupları etkileyecek olan Müslümanları bir araya getirecek söylemleri Hint Müslümanlarında belli bir karşılık buldu.²⁴ Bunun yanında Cemaleddin Afgani'nin Müslümanları birliğe çağıran söylemleri de Hint Müslümanlarını etkiledi.²⁵ Osmanlı ülkesinde ve Asya'daki Müslüman toplumlarda Pan-İslamist hareketin yaygınlaşmasında Cemaleddin Afgani önemli bir figür oldu. Aralarında Osmanlı Devleti'nin de bulunduğu birçok ülkeyi gezen Afgani, Batı tehdidine karşı Müslümanların ortak bir mücadele yürütmesi gerektiğini belirtiyordu.²⁶ İngiliz yönetimi sırasında XIX. yüzyılın sonlarına doğru Müslümanlar, Kolombo'da mahalli eşraftan birini konsolos olarak bulduran Osmanlı Devleti'ne karşı bütün Hindistan'da olduğu gibi manevi bir bağlılık göstermeye başladılar. Sultan-Halife II. Abdülhamid'in doğum yıl dönümü ve tahta çıkışı Kolombo'da kalabalık ve gösterişli merasimlerle kutlandı. Hicaz demiryolu

21 Hasan Taner Kerimoğlu, a.g.m., s. 164.

22 İ.HR. 204/11694.

23 İ.HR. 204/11694.

24 Mim Kemal Öke, a.g.e., s. 15.

25 Mim Kemal Öke, a.g.e., s. 15.

26 Hasan Taner Kerimoğlu, a.g.m., s. 163.

ve Balkan Savaşı'nda mağdur duruma düşen Müslümanlar için yardım toplandı. Bu arada Osmanlı simgesi sayılan fes yaygınlaştı ve adada Osmanlı kimliğinin bir göstergesi haline geldi; efendi lakabını kullanmak da moda oldu.²⁷

II. Abdülhamid dönemi Seylan Müslümanları ile yoğun ilişkilerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde daha önceden tesis edilen şehbenderlikle ilgili birçok yazışma meydana gelmiştir. II. Abdülhamid'in tahta çıkışının ilk yıllarındaki çalkantılar ve ardından gelen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın yıkıcı etkisi nedeniyle Seylan'la pek fazla irtibatlı olunamamıştır. Ancak savaşın hemen bitiminde Londra Sefareti aracılığı ile Seylan Müslümanlarını ilgilendiren hususlarda yazışmalar başlamıştır. Londra Sefiri Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazısında Seylan Adası'nda Kolombo şehrinde 14 seneden beri Osmanlı Devleti şehbenderliği hizmetinde bulunan Hüseyin bin Marikar'ın kendisine mektup gönderdiğinden bahsetmiştir. Gönderdiği mektubunda Hüseyin bin Marikar, hastalığından bahisle istifa edeceğini ve yerine Kolombo şehri ileri gelenlerinden ve ticaretle uğraşan Abdülkadir Marikar Oltuman Hacı'nın tayin buyurulmasını rica etmiştir.²⁸ Yine 30 Aralık 1879'da aynı konuyla ilgili başka yazışmalar da olmuş ve bir karara bağlanmıştır. Buna göre Seylan Adası'nda Kolombo şehrinde 14 seneden beri Osmanlı Devleti şehbenderi bulunan zatın hastalığından istifa etmesinden bahisle yerine oranın önde gelenlerinden ve tüccardan Abdülkadir Marikar Oltuman Hacı'nın tayin edilmesini rica etmiştir. Bunun için Londra Sefareti'nden gelen yazı tercümesi takdim edilmiştir. Bu durum Hariciye Nezareti'nce tasdik olunmuş olmakla bu hizmete tayin buyurulması için son söz padişaha bırakılmıştır. Söz konusu tacirin şehbenderliğe tayini yerinde görülmüş ve atanması uygun bulunmuştur.²⁹ Böylece ilk defa 1863'te şehbenderlik kurulan Seylan Adası'ndaki mevcut durum değişikliğe uğramadan devam ettirilmiştir. Bundan sonra bağlantı biraz daha artmıştır.

II. Abdülhamid döneminde Seylan'daki bağlantı noktalarının sayısında bir artış gözlenmiştir. Bu artışta bölgeyi daha iyi tanıyan ve Seylan'la irtibatla hayati bir rol oynayan Londra Sefareti'nin büyük etkisi olmuştur. 26 Mayıs 1881'de Londra Sefareti, Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazısında Hacı Ali Didi bin Hacı İbrahim Didi'nin Seylan Adası'nın limanı olan Gal şehrine Osmanlı Devleti şehbenderi tayin olunması isteğine dair Lord Stanley'in nezarete hitaben yazdığı mektup takdim edilmiştir. Bu isteğe Londra Sefiri de katılarak söz konusu şahsın son derece faydalı olduğunu ve Seylan Adası İslam ahalisinin hac farizalarını yapabilmeleri için gerekliliğini ilave etmiştir.³⁰ Londra Sefareti'nin gönderdiği yazı 23 Haziran 1881'de ele alınmıştır. Başvekâlete gönderilen yazıda, Hacı Ali Didi'nin Seylan Adası'nın limanı olan Gal şehrine Osmanlı Devleti tarafından fahri şehbender tayin olunması Lord Stanley tarafından istenmiştir. Bu konuda Londra Sefareti'nin tahrirat tercümesi de takdim edilmiştir.³¹ 15 Temmuz 1881'de ise söz konusu mahalle böyle bir şehbender tayininin gerekliliği ve faydasının Londra Sefareti

27 İsmail Hakkı Göksoy, a.g.m., s. 427.

28 BOA, İ.HR. 281/17326.

29 BOA, İ.HR. 281/17326.

30 BOA, İ.HR.284/17668.

31 BOA, İ.HR.284/17668.

tarafından tasdik edilmekte olduğu hatırlatılmıştır. Bu isteğe dair Hariciye Nezareti'nin tezkeresi ve sefaretin tahrirati ile beraber padişah takdim edilmiştir. Ancak karar padişaha bırakılmıştır. 22 Temmuz 1881'de de Hacı Ali Didi'nin Gal'e fahri şebender tayin kılınması yerinde görülmüştür.³²

Osmanlı Devleti'ni XIX. yüzyıl içinde en fazla uğraştıran konulardan biri Mısır Meselesi olmuştur. Bu mesele yüzyılın başında Napoleon Bonaparte'ın Mısır'a çıkışı ile başlamış ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Mısır valiliği ve onun Suriye'ye yayılmasıyla daha da alevlenmiştir. Bu mesele her ne kadar İngiltere'nin desteği ile 1840'ta kontrol altına alınsa da tam anlamıyla çözülememiştir. Hatta bu tarihten itibaren mesele daha karmaşık bir hal alarak XIX. yüzyılın sonuna doğru İngiltere'nin Mısır işgalini hazırlayan şartları doğurmuştur. Osmanlı Devleti bu süre zarfında hukuken Mısır'ı idaresi altında tutmaya devam etse de yavaş yavaş ortaya çıkan boşluklardan gerek Mısır yöneticilerinin gerekse de Batılı devletlerin yakaladıkları fırsatlarla işler daha da güç hale gelmiştir. İngiltere'nin Mısır'a müdahalesi ve ardından gelen işgalle birlikte isyan bayrağını açan Ahmed Urabi Paşa'nın yakalanmasından sonraki durumu daha önemli hale getirmiştir. Bunun için uygun görülen yerlerden biri Seylan Adası olmuştur. 21 Şubat 1882'de İngiliz meclisindeki görüşmeleri takip eden Osmanlı Sefiri bu konuda beyanları içeren Lotan gazetesinde yer alan bir makaleyi İstanbul'a Hariciye Nezareti'ne göndermiştir. Gazetede yer alan açıklamalarda Ahmed Urabi'ye mahpus ve tutuklu gibi muamele edilmeyip, Mısır hükümetinin tayin edeceği mahalle gideceğine ve ikameti değiştirilmedikçe oradan çıkamayacağına dair yazılan taahhüdüne binaen Seylan Adası'nda ikamet eylemekte olduğunu ifade etmiştir denmektedir.³³ Bir dönem Osmanlı Devleti'ni de yakından ilgilendiren Mısır'daki kargaşa ve bu kargaşanın sembol isimlerinden olan Ahmed Urabi'nin durumu Osmanlı Devleti tarafından takip edilmiştir.

Ahmed Urabi Paşa'nın durumuyla ilgili görüşmeler ve yazışmalar bundan sonra da devam etmiştir. Hariciye Nezareti'ne 31 Şubat 1883 tarihiyle Seylan Kolombo şebenderliğinden gönderilen yazının tercümesinde, Mısır'da yakalanan ve sürgün edilen Ahmed Urabi, Mehmed Fehmi, Mehmed Ali Fehmi, Tulbe, Yakub Sami ve Abdullah ile aileleri dahi yanlarında olduğu halde bazı Mısır askerleri etkisiz hale getirilmiştir. Bunlar Osmanlı sancağını taşıyan Maryonis adlı vapur ile bu ayın 11. gününde Seylan'a gelmişlerdir. Bu hususa dair hükümetten herhangi bir talimat alınmamış olduğundan ne yolda hareket edileceğinin bilinemediği bildirilmiştir.³⁴ Bu ifadeyle Osmanlı şebenderi gelişmeler karşısındaki takınacağı tavır ve yapacağı işlerle ilgili bilgi istemiştir.

Osmanlı Devleti ve özellikle de Osmanlı sınırları dışında yaşayan Müslümanlar için son derece özel bir anlamı olan Ertuğrul Fırkateyni'nin Japonya'ya gerçekleştirileceği ziyaret dâhilinde Seylan Adası'na uğraması söz konusu olmuştur. Bu kapsamda Hariciye Nezareti'ne 30 Kasım 1889 tarihiyle Kolombo

32 BOA, İ.HR.284/17668.

33 BOA, Y.EE. 127/43.

34 BOA, HR.TO. 333/57 (1883.2.31).

şehbenderliğinden gönderilen yazının tercümesinde, Kaptan Osman Paşa'nın kumandası altında olan Ertuğrul Fırkateyni bu ayın 1. günü Bombay'dan buraya salimen geldi. Tüm zabitler ve tayfası sıhhat halindedir. Fırkateyn bir hafta kadar limanımızda kaldıktan sonra bu ayın 7. Çarşamba günü Singapur'a hareket etmiştir. Burada kaldığı esnada şehrimizde İslam ahali vapuru ziyaret edip kaptan ve zabitleri gayet güzel karşılamışlardır. Bundan dolayı epeyce müteşekkirmişlerdir. Bu hususun padişaha bildirilmesine cesaret etmişimdir şeklinde adadaki durum ve yaşananlar hakkında Kolombo şehbenderi bilgi vermiştir.³⁵ Ertuğrul Fırkateyni'nin II. Abdülhamid tarafından Japonya'ya gönderilmesi Osmanlı hilafetinin uluslararası etkisini göstermesi bakımından önemli sayılırdı. Trajik sonuna rağmen bu gemi İslam dünyasında ve Hint Müslümanlarında büyük bir heyecan yaratmıştır.³⁶

Seylan Adası üzerine yazışmalar bir süre görülmezken 15 Aralık 1890'da bölgeden tekrar bazı haberler gelmeye başlamıştır. Padişaha ulaştırılmak üzere Zeyneddin imzasıyla gönderilen bir yazı olmuştur. Gelen yazıda Zeyneddin Arapça ve İngilizce açıklamalara yer vererek padişaha olan şükranlarını sunmuş ve İstanbul'a daha önce yaptığı bir seyahatin oradaki gazetelerde yer aldığından bahsetmiştir.³⁷ Zeyneddin'in gönderdiği yazı aynı gün Hariciye Nezaretine ulaştırılmıştır. Bu yazıda Zeyneddin'in niyeti biraz daha açık hale gelmiştir. Kendisi Kolombo şehbenderi Hüseyin bin Marikar'ın vefatı üzerine şehbenderlik makamı boş kaldığından bu göreve atanmak istediğini bildirmiştir. Ayrıca bu vazifeyi layıkıyla yerine getireceğini ve kusur etmeyeceğini söylemiştir.³⁸ Böylece Osmanlı Devleti çok etkin bir şekilde ve sık sık İstanbul ile bağlantısı olmasa da Seylan Adası'ndaki Kolombo şehrinde bulunan şehbenderliğin devam etmesini gerekli görmüştür. Zaten bundan sonra da Seylan Adası'yla olan irtibatta da gözle görülür bir artış yaşanmaya başlamıştır. Ancak henüz şehbenderlik için uygun bir isim belirlenmemiştir. 20 Aralık 1890'da Umur-ı Şehbenderi Müdürlüğü'ne Seylan Adası'nda Kolombo fahri şehbenderi Hüseyin bin Marikar Efendi'nin vefatı nedeniyle söz konusu şehbenderliğe kendisinin yerine oğlunun tayini için Hüseyin bin Marikar Efendi tarafından daha önce dilekçe verilmiştir. 28 sene devam eden hizmetine ve kendisinin isteğiyle beraber söz konusu şehrin önde gelenlerinden olduğu gösterilerek Abdülmecid Efendi'nin pederinin yerine fahri şehbenderliğe tayini Londra Sefareti tarafından da istenmiştir. Hüseyin bin Marikar Abdülmecid Efendi'nin fahri şehbenderliğe tayini ele alınmıştır.³⁹

Hüseyin bin Marikar Abdülmecid Efendi'nin şehbenderliğe tayin isteğiyle ilgili yazışmalar bir süre daha devam etmiştir. 3 Ocak 1891'de Hariciye Nazırı tarafından Sadaret'e gönderilen bir yazıda, Seylan Adası'nda Kolombo fahri şehbenderi Hüseyin bin Marikar Efendi'nin vefatı nedeniyle yerine kendisinin oğlu Hüseyin bin Marikar Abdülmecid Efendi tarafından dilekçe verilmiştir. Söz konusu Hüseyin bin Marikar'ın görevi müddetince layıkıyla hizmet ettiği ve oğlunun da itibar gören

35 BOA, HR.TO. 343/112 (1889.11.30).

36 BOA, Mim Kemal Öke, a.g.e., s. 17.

37 BOA, HR.TO. 534/103 (1890.12.15).

38 BOA, HR.TO. 534/103 (1890.12.15).

39 BOA, İ.HR. 320/20638.

ahalden olması nedeniyle fahri şebbenderliğe tayini ifadesi Londra Sefareti'nden gelen tahriratta ifa edilmiştir.⁴⁰ Konuyla ilgili çok geçmeden 27 Ocak 1891'de Seylan Adası'nda Kolombo fahri şebbenderi Hüseyin bin Marikar Efendi'nin vefatı nedeniyle yerine oğlu Hüseyin bin Marikar Abdülmecid Efendi'nin tayini hakkında Londra Sefareti'nden bir yazı daha gönderilmiştir. Bu yazıyla beraber Hariciye Nezareti'nin de tezkeresi padişaha arz edilmiştir. 28 Ocak 1891'de ise Sadaret'in gönderdiği bu yazı üzerine gereğinin yapılması emri padişah tarafından verilmiştir.⁴¹ Bunun yanında Kolombo ahalisinin isteklerini içeren başka yazılar da gönderilmiştir. Bunlardan biri de 27 Mart 1891'de İsmail Efendi imzası ve şebbender vasıtasıyla Hariciye Nezareti'ne ulaşmıştır.⁴²

Seylan Adası'nda ikamete mecbur edilen Ahmed Urabi Paşa ve arkadaşlarının durumu bu dönemde tekrar gündeme gelmiştir. Hariciye Nezareti'ne 31 Mart 1891 tarihli olarak Londra Sefareti'nden gönderilen tahriratın tercümesi ulaştırılmıştır. Söz konusu tahriratta, İngiltere hükümeti 1882 senesinde Mısır'da meydana gelen hadiseden dolayı Seylan Adası'nda ikamete mecbur bırakılan Urabi Paşa ile arkadaşları, sağlık durumlarına dair parlamentoya bazı evraklar göndermişlerdir. Urabi Paşa ve beraberindekiler adanın havasına alışamadıklarından bahisle Mısır'a dönmek için İngiltere hükümetine bir dilekçe sunmuşlardır. İşbu dilekçe üzerine Mısır Hıdivliği'nin görüşü neticesinde Urabi Paşa ve beraberindekilerin ne Mısır'a ne de Kıbrıs'a dönmelerine onay verilmemiştir. Yine aynı şekilde Zeyla'ya nakillerine de muhalefet edilmiştir. Daha sonra İngiltere hükümeti bunları Seylan'da bir tıbbi heyet marifetiyle muayene ettirmiştir. Seylan Adası'nın havasının kendilerine zarar verdiği iddiasının, bu tetkiklerden sonra ara sıra maruz kaldıkları hastalıktan ileri geldiğine hükmedilmiştir. Bunun üzerine İngiltere hükümeti Urabi Paşa'nın talep ve isteklerini kesinlikle reddetmiştir.⁴³ Böylece her ne kadar Mısır hükümetinin görüşü alınarak bu talebin reddedildiği gözükse de İngiltere Urabi Paşa'nın dönüşünü pek de sıcak karşılamamıştır. Gönderilen heyetle de sağlık gerekçesinin önü alınmaya çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti, Ahmed Urabi Paşa ve beraberindeki tutukluların durumunu yakından takip etmiştir. 13 Nisan 1891'de Hariciye Nazırı, Sadaret'e bu konuda bir yazı göndermiştir. İngiltere hükümetinin 1882 senesinde Mısır'da meydana gelen olaydan dolayı Seylan Adası'nda ikamete mecbur olan Urabi Paşa ile yakınlarının parlamentoya resmen bir yazı tebliğ ettiklerinin Londra Sefareti'nden 31 Mart 1891'de bildirildiği haber verilmiştir.⁴⁴ 15 Nisan 1891'de ise Seylan Adası'nda ikamete mecbur Urabi Paşa ile yakınlarının Mısır'a dönüşlerine ruhsat verilmesi hakkındaki talepleri İngiltere tarafından reddedilmiş olduğuna dair Londra Sefaret'nin yazısı, padişaha Sadrazam Kamil Paşa tarafından takdim edilmiştir.⁴⁵

40 BOA, İ.HR. 320/20638.

41 BOA, İ.HR. 320/20638.

42 BOA, HR.TO. 535/42 (1891.3.27).

43 BOA, Y.A.HUS. 246/11.

44 BOA, Y.A.HUS. 246/11.

45 BOA, Y.A.HUS. 246/11.

Urabi Paşa'nın durumu ile ilgili yazışmalardan sonra Hariciye Nezareti'ne 22 Nisan 1891 tarihiyle Beyrut ayanından Kabanizade Abdülkadir Efendi tarafından gönderilen Arapça yazının tercümesi dikkat çekmiştir. Seylan Adası ahalisinden Şeyh İsmail Efendi tarafından gönderilen mektubun içeriğinde şeyh, Osmanlı şehbenderinin vefatından bahsetmiştir. Bu vefattan dolayı Seylan'da yerleşik ulema ve eşraf tarafından Zeyneddin Efendi adlı şahsın şehbender tayin edilmesinin Osmanlı Devleti'ne birçok faydası olacağından onun atanmasını talep etmişlerdir. Şeyh İsmail Efendi'nin ifadesini tasdik ile beraber padişaha takdim edilmek üzere bir yazı gönderilmesine cesaret edildiği bildirilmiştir. Yine gönderilen yazıda Padişaha takdim edilmek üzere Seylan ulema ve eşrafından 24 kişinin imzasıyla takdim edilen Arapça ibareli bir kıta yazının tercümesi de yer almıştır. Tercümede, Padişahımız efendimize Allah uzun ömürler versin. Osmanlıların tahtını daim kılsın şeklinde dualar edildikten sonra bundan 20 sene evvel Osmanlı Devleti'nin buraya şehbender tayin ettiği ancak şimdilerde işlerini görececek bir merci olmadığından bahsetmişlerdir. Seylan Adası'nın nüfusunun Bombay ve Madras'tan aşağıda olmadığı ve her yabancı devletin bir konsolosu olduğu halde Osmanlı Devleti'nin bir şehbenderi olmamasından yakınılmıştır. Osmanlı Devleti'nin de menfaatine olacak şekilde Elhac Zeyneddin bin Elhac Mehmed Elsilani kullarının tayin edilmesinin yerinde olacağı ve 20 seneden beri devam eden sıkıntılarının çözüleceğinden bahsetmişlerdir.⁴⁶

Konu daha sonra Meclis-i Vükela'ya intikal etmiştir. 28 Mayıs 1891'de Hindistan'da Seylan Adası'nın merkezi olan Kolombo'da birçok devletin şehbenderleri olduğu halde Osmanlı Devleti şehbenderi bulunmadığından ve söz konusu memleketin ehemmiyetinden bahisle bir şehbender hane tesisi istenmiştir. Bunun için itibar edilen şahıslardan olan Zeyneddin Efendi'nin şehbender tayin edilip atanması için söz konusu şehir ahalisinden birçok imzayla talepte bulunulmuştur. Durumun Meclis-i Vükela müzakere edilerek gereğinin yapılması istenmiştir.⁴⁷ 16 Haziran 1891'de ise Sadrazam Kamil tarafından konu ele alınmıştır. Hindistan'da Seylan Adası'nın merkezi olan Kolombo'da Osmanlı Devleti'nden bir şehbender hane tesisiyle ileri gelenlerden Hacı Zeyneddin Efendi'nin şehbender tayini dilekçesine dair Müslüman ahaliden birçok imza gönderilmiştir. Bu imzalar ve Arapça mahzar ile tercümesinin Meclis-i Mahsus-ı Vükela tarafından müzakereyle neticesi padişaha sunulmak üzere gönderilmiştir. Hariciye Nezareti'yle muhabere edilerek söz konusu mahalde öteden beri fahri şehbenderlik tesis edilmiş olduğu gibi geçende vefat eden şehbenderin yerine yapılan istekle ve Londra Sefareti'nden gönderilen yazıyla eski şehbenderin oğlu Hüseyin bin Marikar Abdülmecid Efendi'nin tayini istenmiştir. Bu istek ve gönderilen mahzar söz konusu şehbenderin memuriyetinden önce tertip olunmuş olması ihtimal dâhilindedir şeklinde açıklama yapılmıştır.⁴⁸

Osmanlı Devleti'nin bölgeyle olan iletişimi sadece şehbender tayini üzerine değildir. Ticari meseleler de zaman zaman gündeme gelmiştir. Bunlardan biri

46 BOA, HR.TO. 395/92 (1891.4.10).

47 BOA, İ.DH. 1229/962249.

48 BOA, Y.A.HUS. 248/18.

14 Nisan 1892 tarihli Maliye Nezareti'ne gönderilen yazıdır. Söz konusu yazıda, Salif ve Foça tuzlarından Hindistan ve Seylan Adası'na tuz nakli ve satılması hakkında Duyun-ı Umumiye Meclisi dairesiyle Paris'te bulunan *Comptoir National d'Escompte Banque* arasında tanzim ve teati edilen bilgiler Duyun-ı Umumiye Meclisi özel gelirleri dairesi komiserliğinden nezarete gönderilmiş olan mukavele sureti bildirilmiştir. Bildirim işlemi 18 Mart 1893'te yapılmıştır. Bu konuda Şurayı Devlet tarafından tetkike ihtiyaç olmadığından mazbata Meclis-i Mahsus-ı Vükela'da görüşüldükten sonra Sadaret'e iade edilmiştir.⁴⁹ Söz konusu mazbata ile birlikte Maliye Nezareti tezkeresi ve mukavele sureti malumat sahibi olunmak üzere okunmuş ve görüşülmüştür. Durumun Maliye Nezareti'ne yazılması ve mukavele suretinin nezarete iade edilmesine karar verilmiştir.⁵⁰

18 Mart 1893'te ayrıntılı şekilde Maliye Nazırı'nın Sadaret'e gönderdiği bilgilendirme yazısında mesele daha ayrıntılı ifade edilmiştir. Buna göre Osmanlı tuzunun arttırılması ve alındığı yerlerin genişletilmesi maksadıyla Salif ve Foça tuzlarından Hindistan'a ve Seylan Adası'na tuz nakli ve satılması hakkında Duyun-ı Umumiye Meclisi idaresiyle Paris'te bulunan *Comptoir National d'Escompte Banque* arasında bir mukavele tanzim edilmiştir. Tanzim edilen mukavelenin bir nüshasının gönderildiği Duyun-ı Umumiye Varidat-ı Mahsusa idaresi komiserliğinden gelen yazıyla anlaşılmıştır. Gelen yazıda tuzlanın emanet idaresindeyken böyle bir ihtiyaç olup olmadığına dair gelen soruya cevap olarak Rüsumat Emaneti'nden alınan tezkerede daha önce böyle bir ihtiyaca dair malumat sahibi olunmadığı bildirilmiştir. Mukavelede tuzun kıymeti, gemilerin güvertesinde teslimi ve yapılacak masrafa bile yetmeyeceği mukavelenin genel kapsamı olduğundan böyle bir mukaveleye girişmekle hazinece faydalarının anlaşılacağı bildirilmiştir. Salif'te geminin güvertesinde teslim olunacak tuzun her tonu için 9 frank ve Foça tuzunun her tonu için 7 frank kararlaştırılmıştır. Bunun üstünde yapılacak satışlardan ise % 40 şirkete ve belli oranda da idareye bırakılmak koşuluyla bir anlaşma yapılmıştır. 29 Şubat 1893 tarihli tezkerede zikrolunan mukaveleye göre tuz ihracı Hindistan gibi bir büyük kıtanın Osmanlı'ya komşu olması ve yüksek oranda satılacak tuzu tuzlulardan ihraç etmek üzere birçok ameleyle sürekli ihtiyaç duyulması gibi birçok faydaları da içermektedir. Satışı kayıt altına alarak birçok fayda ve gelir sağlanması mümkündür. Yapılan görüşmelerde de Osmanlı makamları arasında bu yönde bir görüş ortaya çıkmıştır.⁵¹

1897 yılındaki Osmanlı-Yunan Savaşı'nda İngilizler Yunanlılar yanında yer aldılar. Bu durum Hint Müslümanları arasında İngiltere'nin sorgulanmasına neden oldu.⁵² Hint Müslümanları Osmanlı Devleti'nin Yunanistan'ı yenmesinden sonra İstanbul'a tebrikler gönderdiler ve geniş kitleler halinde mitingler yaptılar.⁵³ Aynı zamanda 1897 yılında Hindistan'da İngiliz yönetimine karşı büyük bir isyan çıktı. Ayaklanmanın Osmanlı-Yunan savaşından sonra yaşanan gelişmelerle doğrudan

49 BOA, BEO. 209/15657.

50 BOA, BEO. 209/15657.

51 BOA, BEO. 209/15657.

52 Mim Kemal Öke, a.g.e, s. 14-15.

53 Salih Pay, a.g.m., 2015a, s. 286.

bir ilgisinin olup olmadığı açıklığa kavuşturulmаса da İngilizleri tedirgin ettiği bir gerçektir.⁵⁴

Seylan Müslümanlarını II. Abdülhamid döneminde en çok heyecandıran ve sevindiren gelişmelerden biri Osmanlı Devleti'nin Yunanistan'a karşı elde ettiği askeri başarıdır. Bununla ilgili 28 Temmuz 1897'de Kolombo'daki Müslüman ahalinin Yunan zaferinden dolayı tebrikleri İstanbul'a ulaştırılmıştır.⁵⁵ Yine aynı tarihte Seylan'dan başka bilgiler alınmıştır. Gelen bilgilerde Yunan ile yapılan savaşta elde edilen başarıdan dolayı Kolombo'daki Müslüman ahalinin en büyük camide toplanarak padişah için dua ettikleri öğrenilmiştir. Bu konuda Seylan konsolosu Abdülmecid Efendi tarafından gönderilen telgrafta durum etraflıca beyan edilmiştir.⁵⁶ Gelen telgraflar üzerine bunlara karşılık verilmesi icap etmiştir. 9 Ağustos 1897'de Hariciye Nezareti'ne Londra Sefareti'nden gönderilen tahriratın tercümesinde, Kolombo'daki yerleşik İslam ahalinin tebriklerine dair gönderilecek telgrafın buradaki şehbenderine gönderildiğine dair açıklama yapılmıştır.⁵⁷ Konuyla ilgili Hariciye Nazırı 25 Ağustos 1897'de Sadaret'e açıklamada bulunmuştur. Yunan savaşındaki başarıdan dolayı Kolombo'daki Müslüman ahalinin Seylan konsolosu tarafından arz ettikleri tebriklerden dolayı 2 Ağustos 1897'de son derece mutlu olduğu bildirilmiştir. Seylan konsolosunun gönderilen cevaptan son derece memnun kaldığı bildiren ifadeleri 9 Ağustos 1897'de Londra Sefareti'nden gönderilen tahriratta anlaşılmıştır.⁵⁸

II. Abdülhamid'in tahta çıkışı tarihlerinde gerçekleştirilen etkinlikler Seylan'daki şehbenderlik tarafından İstanbul'a aksettirilen haberler arasında yer almıştır. Bu kapsamda Seylan'daki şehbenderliklerden gelen bilgiler ilk etapta Londra Sefareti'ne ulaştırılmıştır. 6 Ekim 1900'de Hariciye Nezareti'ne Londra Sefareti'nden gönderilen tahriratın tercümesinde, Padişahın tahta çıkışının 25. devir senesi nedeniyle Kolombo şehrinde Seylan Sekene-i Asliyesi Cemiyeti'nin toplantısında okunan risale cemiyet reisi tarafından Londra Sefareti'ne gönderilmiştir. Söz konusu risalenin padişaha takdim edilmek üzere padişaha gönderilmesi gündeme gelmiştir. Bu risale ile ilgili bilgi veren Londra Sefiri, risalenin Pamil dilinde yazıldığını ifade etmiştir.⁵⁹ 23 Ekim 1900'de Kolombo şehrinde Seylan Sekene-i Asliyesi Cemiyeti'nde bulunan risalenin ve mektubun Londra Sefareti tarafından gönderildiği bilgisi Sadaret'e ulaşmıştır.⁶⁰ Bir gün sonra söz konusu risale ve Seylan'dan gönderilen mektup padişaha sunulmuştur.⁶¹

Seylan şehbenderi zaman zaman aksayan işlerle ilgili de İstanbul'a açıklamalar yapmıştır. Bunlardan biri de Seylan'dan çıkışta vize yaptırılmamasıyla ilgilidir. 14 Haziran 1901'de Hariciye Nezareti'ne Londra Sefareti'nden gönderilen tahriratın tercümesinde, Seylan İslam ahalisinden ve İngiltere tebaasından bazılarının

54 Hasan Taner Kerimoğlu, a.g.m., s. 164.

55 BOA, BEO. 986/73924.

56 BOA, İ.MTZ (01) 21/972.

57 BOA, BEO. 986/73924.

58 BOA, BEO. 986/73924.

59 BOA, Y.A.HUS. 411/95.

60 BOA, Y.A.HUS. 411/95.

61 BOA, Y.A.HUS. 411/95.

pasaportlarını vize ettirmedikleri halde Suriye, Cidde, İskenderiye gibi Osmanlı limanlarına çıktıkları hakkında şebbenderden gelen şikâyet alınmıştır. Şebbender ayrıca Seylan'dan ihraç olunan emtia için sıhhiye patentleri almak üzere kimsenin müracaat etmediğini bildirmiştir. Bunun yanında Hasan Enver Paşa hazretlerinin bindiği "Sahzen" adlı Alman posta vapurunun Seylan'a uğradığı esnada paşa hakkında ahalinin hürmet gösterdiğini bildirmiştir. Yine Seylan Müslümanlarının Hicaz Demiryolu ianesine iştirak edecekleri tahmin edildiğinden iane biletlerinin gönderilmesini talep etmiştir. Söz konusu limanlardaki Osmanlı memurlarının başındakilere yazı gönderilmesi ve Hicaz Demiryolu ianesi hakkında da bendenize talimat buyurulmasını rica ederim demiştir.⁶²

Şebbenderin gönderdiği yazı da ise daha geniş açıklama yapılarak,

"Suriye, Cidde ve İskenderiye gibi Osmanlı limanlarına giden ve İngiltere tebaasında bulunan Müslümanlardan birçok kimsenin daha önce nizâmî harcı vererek pasaportlarını vize ettirdikleri halde şimdi yalnız Seylan Müslümanlarından pasaport almakla yetiniyorlar. Söz konusu tebaanın muntazam pasaportları olmaksızın Osmanlı limanlarına nasıl çıktıklarını anlayamıyordum. Zannımca bu hal pasaportların şebbender tarafından vize edilip edilmediğini dikkate almayan söz konusu liman memurlarının ihmalden olsa gerektir. Seylan mahsulatına gelince yalnız boynuzlar ihraç olduğu zaman sıhhiye patentleri vermekteydim. Seylan'dan çay ve diğer mahsulat ihraç olunmakta ise de bu gibi emtia için şimdiye kadar bir sıhhiye patenti almak üzere hiç kimse tarafından müracaat yapılmamıştır. Bu konuda gerekenlere talimat verilmesi ve liman memurlarına Seylan'dan geleceklerin pasaportlarını tetkik ve muayene hususunda daha dikkatli davranmaları gerektiğinin tavsiye ve ihtar edilmesini rica ederim. Özel memuriyet ile Çin'e giden Enver Paşa ile maiyetinin bindikleri Sahzen adlı Alman vapuru bu ayın 17'sinde Seylan'a varmıştır. Memur olarak "Times of Ceylon" adlı gazetede yer alan makaleyi de takdim ederim. Buradaki İslam ahali Hicaz Demiryolu hattı iane biletlerinin Seylan'a da gönderilip gönderilmeyeceği hususunda birçok defa sormuş olduklarından söz konusu biletlerden bir kısmının bendenize gönderilmesini istemekteyim" diye açıklama yapmıştır. Ayrıca Hasan Enver Paşa'nın Seylan'a gelişiyile ilgili daha ayrıntılı bilgi verilerek, "dün Seylan'a gelen Sahzen adlı Alman vapurunda Enver Paşa, Nazım Bey ve diğer efrad maiyeti vardı. Osmanlı Devleti'nin Kolombo şebbenderi Abdülmecid Efendi refakatinde Hacı Süleyman olduğu halde gidip Enver Paşa ve maiyetinde ihtiram göstermişlerdir. Bu heyetin maksadı İslam gayretini takviye etmekten ibarettir" demiştir.⁶³

Konu 24 Haziran 1901'de Hariciye Nazırı tarafından Sadaret'e aksettirilmiştir. Buna göre şebbenderin şikâyeti ele alınmıştır. Seylan İslam ahalisinden ve İngiltere tebaasından bazılarının pasaportlarını şebbender haneye vize ettirmedikleri

62 BOA, BEO. 1696/127175.

63 BOA, BEO. 1696/127175.

halde Suriye, Cidde ve İskenderiye gibi Osmanlı limanlarına çıktıkları anlaşılmıştır. Bunun yanında Seylan'dan ihraç olunan emtia için sıhhiye patentleri olmak üzere şehbender haneye kimsenin müracaat etmediği görülmüştür. Hasan Enver Paşa'nın bindiği "Sahzen" adlı Alman posta vapurunun Seylan'a uğradığı esnada Hasan Enver Paşa'ya ziyadesiyle hürmet edildiği öğrenilmiştir. Bu konuda bilgileri içeren gazete de gönderilmiştir. Bunun yanında Seylan Müslümanlarının Hicaz Demiryolu ianesine iştirak edeceklerinden bahisle bir miktar iane biletinin gönderilmesi lüzumunu ve Seylan Şehbenderinden alınan mektubun sureti gönderilmiştir. Gereğinin yapılması için Londra Sefareti'nden 14 Haziran 1901 tarihli yazı ile içeriğinin tercümesi takdim edilmiştir. Vize ve sıhhiye patentleri mevzuu Dâhiliye Nezareti'ne yazılmış ve diğer cihetler hakkında gerekenin yapılacağı bildirilmiştir.⁶⁴

Şehbenderin isteği doğrultusunda Hicaz Demiryolu ile ilgili biletler konusunda hemen çalışmaya başlanmıştır. 29 Haziran 1901'de Sadaret Mektubi Kaleminden Hicaz Demiryolu iane komisyonuna konu hakkında yazılmıştır. Seylan Müslümanlarının Hicaz demiryolu ianesine iştirak edeceklerinden bahisle bir miktar iane biletinin gönderileceğinin Seylan şehbenderliğine bildirildiğine dair Londra Sefareti'nin yazısı üzerine gereğinin yapılması istenmiştir.⁶⁵ 14 Ağustos 1901'de ise Osmanlı limanlarına vize olmadan çıkılmaması hakkında çalışmalara başlanmış ve ilgili makamlarla irtibata geçilmiştir.⁶⁶ 15 Ağustos 1901'de ise Aydın vilayetine, Konya, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Adana, Halep, Beyrut, Hicaz, Yemen, Trablusgarb, Bingazi ve Kudüs'e gerekli uyarılar gönderilmiştir. Osmanlı limanlarına giden İngiltere tabiiyetinde bulunan Seylan İslam ahalisinden birçok kimseler pasaportlarını şehbender haneye vize ettirmedikleri halde memurlar tarafından müsaade gösterildiği anlaşılmıştır. Bundan sonra Seylan'dan gelecek seyyahların pasaportlarının incelenmesi ve muayenesi hususunda daha dikkatli davranmaları lüzumu mahalli şehbenderlikten istenerek Hariciye Nezareti'ne bildirilmiştir. Bu konuda gerekli olan yerlere yazıldığından gereğinin yapılması istenmiştir.⁶⁷

20 Haziran 1901'de Seylan'da tutuklu bulunan Ahmed Urabi Paşa ile ilgili yeni bilgiler gelmiştir. Beyrut Valisi'nden alınan bilgide, Hidiv hazretleri Seylan Adası'nda tutuklu bulunan Urabi ve Ali Fehmi paşaların Mısır'a dönüşleri hakkında affını ilan etti. Urabi'nin dönüşü bir istek ve iltimasa bağlı olmayıp daha önce İngiltere veliahdı ve Cornwall ile York Dükü George'un Avusturalya'ya gidişinde ve dönüşünde veliahdın Hidiv'e bir telgraf yazmasından kaynaklanmıştır. Bu durum Hidiv'in İngiltere'ye olan temayülüne ve ilgisine bir delil niteliğindedir.⁶⁸ Yine Urabi Paşa'nın Seylan'da kalışı esnasında adaya bazı etkileri olmuştur. Urabi Paşa'nın teşvikleriyle 1902 yılında Kolombo'da Al-Madrasatu'l Zahira isminde modern bir okulun açılması bunlardan biridir.⁶⁹ Burada Osmanlı Devleti'nin dikkatini

64 BOA, BEO. 1696/127175.

65 BOA, BEO. 1696/127175.

66 BOA, DH.MKT. 2522/132.

67 BOA, DH.MKT. 2522/132.

68 BOA, Y.MTV 217/39.

69 İsmail Hakkı Göksoy, a.g.m., s. 427.

sadece Ahmed Urabi'nin Mısır'a dönmesi değil; İngiltere ve Mısır arasındaki münasebetlerin ve rabitanın derinliğinden kaynaklanan endişe de çekmiştir. Bu husus zaten nazik bir durumda olan Mısır Meselesi için önemli bir gelişmedir. Aynı zamanda Mısır'ın İngiltere'nin güdümünde olduğuna bir delil olarak görülmüştür.

Seylan Müslümanları hakkındaki gelişmelerle ilgili bir başka dikkat çekici İstanbul'a akseden hadise ise Miraç Kandili vesilesiyle padişah hakkında yapılan dualarla ilgilidir. Bu kapsamda Umur-ı Şehbenderi Müdüriyeti'ne 12 Kasım 1901'de Seylan şehbenderliğinden gelen tahriratın tercümesinde, bu ayın 8. Cuma gecesi Miraç Kandili olmak hasebiyle Kolombo İslam ahalisi cümle cami ve mescitlerde ibadetle meşgul olmuşlardır. Seylan Müslümanlarının padişaha dua ettikleri, uzun ömür ve ikbal diledikleri görülmüştür.⁷⁰ Bu haberler ise 15 Ocak 1902 Sadaret'e⁷¹ ve 18 Ocak 1902'de Seylan şehbenderliğinden gelen tahriratın tercümesi Hariciye Nezareti'nin tezkeresiyle beraber padişaha bildirilmiştir.⁷² Bu gelişmelerden bir süre sonra Hariciye Nezareti'ne yazılan yazıyla, 4 Nisan 1903'te Kolombo fahri şehbenderliğine Londra Sefareti'nin yazısı üzerine Mekan Marikar Efendi'nin tayini, 5 Temmuz 1893 tarihli Memuriyet-i Mülkiye Komisyonu'nun kararı ve 1 Nisan 1903 tarihli irade ile uygun bulunmuştur.⁷³

6 Haziran 1903'te Hariciye Nezareti ve Londra Sefareti'ne bir yazı gönderilmiştir. Bu yazı Burhaneddin bin Zeyneddin Hatib imzasıyla Kolombo'dan Mısır Fevkalade Komiseri Gazi Ahmed Muhtar Paşa'ya gönderilmiş olup paşa tarafından tahrirat ile Babialî'ye bir mektup gönderilmiştir. Gönderilen mektupta orada bulunan Müslümanların Gayr-i Müslim ahalinin bazıları tarafından kötü muamelelere maruz kaldıkları bildirilmiştir. Bunlardan bir takımı tutuklanmış olduğu gibi böyle davrananların cezalandırılması için hükümetçe etkili tedbirlere tevessül edildiğinden bahsedilmiştir. Bu konuda İstanbul'a gelip izahat vermek üzere kendisine para gönderilmesi ve adı geçen eşhasın bu şekilde para koparmak istediği anlaşılmaktadır. Bazı İslami müesseselerin memuru ve birçok ticaret cemiyetlerinin azasından bulunduğunu mektupta beyan eden davacının hal ve şanı ve pek mühim bir surette bahsettiği ahval hakkında tahkikat yapılmasına dair bir yazı yazılması hakkındadır.⁷⁴ Benzer şekilde 7 Mart 1904'te de Seraskeriye'ye bir yazı gönderilmiştir. Bu yazıda ise geçende Kolombo'ya varışla hilafet makamından memuren gönderildiğini bildiren "binbaşılıktan emekli Tahsin Bey dersaadet" adresini içeren şehbender haneye bir kart bırakmıştır. Bu şahsın ahval ve hareketi hakkında bazı ifadeleri ve bir kita fotoğrafının da gönderildiğini içeren Kolombo fahri şehbenderliğinden Hariciye Nezareti'ne bir tahrirat ve fotoğraf 5 Mart 1904'te gönderilmiştir.⁷⁵

Seylan Müslümanları zaman zaman çeşitli sıkıntılara maruz kalmışlardır. Yaşadıkları sıkıntılarda Osmanlı Devleti'nden yardım istedikleri de görülmüştür.

70 BOA, Y.A.HUS. 424/18.

71 BOA, Y.A.HUS. 424/18.

72 BOA, Y.A.HUS. 424/18.

73 BOA, BEO. 2038/152792.

74 BOA, BEO. 2841/213066.

75 BOA, BEO. 2286/171423.

13 Ocak 1906 tarihiyle Bombay baş şebenderliğinden gelen tahriratın suretinde, geçen sene Seylan Adası'nın merkezi olan Kolombo'da mahalli mahkemeye ora İslam ahalisinden ve dava vekillerinden Abdülkadir adlı zatın mahkemede fesle bulunmakta ısrar etmesi üzerine 19 Eylül 1905 tarihiyle arada bir sorun çıkmış ve mahkeme fes kullanmasını yasaklamıştır. Mahkemenin bu hareketi ilgililer nezdinde olumsuz tesir etmiştir. Muhammed Abdülaziz Sahib'in riyasetinde Müslümanlardan ve 30.000 kişiden oluşan büyük bir miting yapılmıştır. İslam ahali haksız ve uygunsuz bir muamele olan mahkemenin bu kararının iptaliyle Müslümanların adet üzere mahkemede ve resmi dairelerde feslerini çıkarmaya mecbur edilmemelerini İngiltere kralından istemişlerdir.⁷⁶ 11 Şubat 1906'da Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, Sadaret'e konuyla ilgili bir yazı göndermiştir. Yazısında Seylan'da meydana gelen hadise ile ilgili bilgi vermiştir.⁷⁷ Mesele daha sonra Sadrazama intikal etmiş Sadrazam durumu ve 14 Şubat 1906'da Bombay baş şebenderliğinden gönderilen tahriratın suretini Hariciye Nezareti tezkeresiyle beraber padişaha takdim edilmiştir.⁷⁸

Burhaneddin Zeyneddin hakkındaki gelişmeler 17 Ağustos 1906'da tekrar gündeme gelmiştir. Londra Sefareti'nden gönderilen tahriratın tercümesinde, Kolombo sakinlerinden Burhaneddin Zeyneddin adlı kimse tarafından mahalli memuriyete karşı bir şikâyete dair geçen 14 Haziran tarihli haberi alır almaz iddia sahibinin hüviyeti ve gerek şikâyetinin mahiyeti hakkında inceleme yapılmasını fahri şebendere tavsiye etmiştim. İddia sahibi söz konusu şahsın şikâyetinin asılsız olduğuna dair şebender tarafından gönderilen tahrirat takdim edilmiştir. Bu konuda Londra Sefareti'ne 26 Haziran 1906 tarihiyle Kolombo şebenderliğinden gönderilen tahriratın tercümesi de İstanbul'a gönderilmiştir. Şebender söz konusu tahriratında,

“23 Haziran tarihli tahriratı alır almaz Kolombolu Burhaneddin Zeyneddin Hatib adlı kimse hakkında malumat toplamaya başladım. Bir mülakat talebini içeren mektubum bu namda bir şahıs meçhuldür ibaresiyle posta idaresi tarafından bendenize iade edildi. Diğer taraftan söz konusu şahıs diğer bir namla Bombay baş şebenderine bir mektup göndererek Müslümanlar hakkında birtakım uygunsuzluk bulunduğu ve bu suretle kendisinin perişan olduğunu bildirmişti. İşbu şikâyet hakkında tahkikat icra etmeyi talep etmiş ve bu defa dahi söz konusu şahıs bendenizle mülakat yapmaktan çekinmiştir. Ancak bir mektupla kendisine 1.000 rupiye talep etmiştir. Şurasını Londra Sefirine belirtmem gerekir ki mahalli memuriyet tarafından şikâyeti gerektirecek bir durum bulunmamaktadır. Bunlar gerek İngiltere tebaasından olsun olmasın gerek Müslüman gerekse de Hristiyan olsun herkese karşı eşit muamelede bulunuyorlar” şeklinde bilgi vermiştir.⁷⁹

76 BOA, Y.A.HUS. 499/69.

77 BOA, Y.A.HUS. 499/69.

78 BOA, Y.A.HUS. 499/69.

79 BOA, BEO. 2841/213066.

Yine 31 Ağustos 1906'da Hariciye Nazırı, Sadaret'e bir bilgilendirme yazısı göndermiştir. Burhaneddin bin Zeyneddin Hatib imzasıyla Kolombo'dan Mısır Fevkalade Komiseri Gazi Ahmed Muhtar Paşa'ya gönderilip paşa tarafından tahriratla Babialî'ye gönderilen mektubun içeriğinde konu hakkında bilgi verilmiştir. Mektupta söz konusu şahsın hali ve pek mühim bir surette bahsettiği ahvalin mahiyeti hakkında inceleme yapılarak elde edilecek malumatın yazılması 3 Haziran 1906 tarihli olarak istenmiştir. Yapılan tahkikat neticesinde bahsi geçen şikâyetin asılsız olduğuna dair Kolombo fahri şehbenderliğinden alınan tahriratın sureti gönderilmiştir. 17 Ağustos 1906 tarihli yazının tercümelere takdim edilmiştir.

80

1906 Akabe Krizi'nin İngiltere ve Osmanlı Devleti'ni karşı karşıya getirmesi ve 1857'de çıkan isyanla kıyaslandığında bu defa Hint Müslümanlarında belli bir karşılık bulması halifenin gücünün her geçen gün arttığına göstergesi gibiydi.⁸¹ Hint Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ne destek oldukları ve aradaki bağların güçlendiğine işaret bir diğer mevzu ise Hicaz Demiryolu projesi oldu. Bunun için birçok yerde Osmanlı Devleti'ne destek çıkan kampanyalar gerçekleşti.⁸² Hicaz Demiryolu'nun yapımıyla ilgili Seylan Müslümanlarının elden geldiğince destek oldukları görülmüştür. Bu kapsamda 18 Ağustos 1906 tarihli olarak Hamidiye Hicaz Demiryolu İdare ve Maliyesi'ne bir miktar gönderilmiştir. Hamidiye Hicaz Demiryolu inşa masrafı olarak Kolombo şehbender hanesi vasıtasıyla gönderilen 47 İngiliz lirası 16 şilini içeren Londra Sefareti'nden gönderilen çek, gerekli makama gönderilmiştir.⁸³ Bununla ilgili 17 Eylül 1906'da Hamidiye Hicaz Demiryolu inşası için yardım olarak Kolombo şehbender hanesi vasıtasıyla gönderilen paranın çek olarak karşılığı Osmanlı Bankası'nda hesaplanmıştır. Buna göre Osmanlı Bankası'nda 1 İngiliz lirası 109 kuruş iki buçuk para ile altın 100 kuruştan verilen 5.237 kuruş Mecidi 19 kuruştan 5.381 kuruş olmak üzere gelir kayıt edilerek tanzim edilen makbuz senedi sefarete gönderilmiştir.⁸⁴ Konuyla ilgili son durum 18 Eylül 1906'da Hamidiye Hicaz Demiryolu Maliye İdaresi'nden bildirilmiştir.⁸⁵

Osmanlı Devleti, Seylan Müslümanlarının durumu ve Osmanlı Devleti ile olan rabitalarının devamı için elden geldiğince gayret göstermiştir. Bu kapsamda 15 Ekim 1907'de Hariciye Nezareti'ne bir yazı yazılmıştır. Kolombo'da mevcut Medresetü'l Mecidiye'nin en güzide talebesine verilmek üzere padişah tarafından verilecek Mushaf-ı Şerif için Kolombo İslam ahalisiyle söz konusu mektep idaresince ortaya çıkan hissiyattan dolayı teşekkür edilmiştir. Her sene böyle bir hediyenin gönderilmesine dair Kolombo şehbenderliğinin isteği üzere icap edenlere gönderileceği baş kitabetten bildirilmiştir.⁸⁶ Bu davranış bölgeye gösterilen yakınlığın derecesiyle ilgilidir.

80 BOA, BEO. 2841/213066.

81 Mim Kemal Öke, a.g.e., s. 20.

82 Salih Pay, a.g.m., 2015a, s. 286.

83 BOA, BEO. 2893/216944.

84 BOA, BEO. 2912/218365.

85 BOA, BEO. 2912/218365.

86 BOA, BEO. 3168/237591.

Padişah II. Abdülhamid'in tahta çıkış yıldönümü ile ilgili olarak 9 Kasım 1908'de Hariciye Nazırı Tefrik Paşa'ya bölgeden haberler gelmiştir. Bölgeden gelen 16 Ekim 1908 tarihli Hariciye Nezareti'ne gelen haberlerde Londra Sefareti gelişmeleri aktarmıştır. Padişahın tahta çıkışı nedeniyle Kolombo şehrinde icra edilen ayine dair söz konusu şehbender tarafından gönderilen raporun sureti takdim edilmiştir. Zikredilen raporda padişaha gönderilmek üzere gümüşten yapılmış bir sandık içine bir tebrik yazısının dahi posta ile gönderildiği yazılmıştır. İşbu sandık buraya geldiğinden bu ayın 18'inde İstanbul'a hareket edecek olan Medon vapuruyla gönderilecektir denmiştir. Gelen yazıda,

"Padişahın tahta çıkışının 33. devir senesi münasebetiyle tüm Seylan ve bilhassa Kolombo İslam Cemaati tarafından yapılan etkinlikleri sefir hazretlerine yazmaktayım. Bu ilginin şimdiye kadar örneği görülmemiştir. İslam ahali tüm adada yekvücut olarak hareket etmiştir. Bu tebrikler ve Hamidiye demiryolunun yenilenmesindeki başarıdan dolayı birçok teşekkür mektupları ve telgraflar ile teyit etmiştir. Bu münasebetle birçok şenlikler yapılmıştır. Kolombo'nun başlıca cemiyetleri bunu tasdik etmişlerdir. 1. Elfecriye, işbu cemiyet İstanbul'a gönderilmek üzere gümüş sandık içinde tebriki içeren bir yazıyı bendenize teslim etmiştir. İşbu cemiyetin reisi Şeyh Muhammed İbrahim El Fasü'l Medeni İşgatullah namında Mekke ahalisinden bir zat olup tebrik yazısı bu şeyhin kâtibi Şeyh İsmail tarafından kaleme alınmıştır. Şenliklerin tertibatı Hacı Şeyh Abdülvehhab Gatoli ve Hacı İzzeddin Gatoli'ye havale edilmiştir. 2. Cemiyet-i İslamiye ve 3. Di Mors Onib Cemiyeti işbu iki cemiyet tarafından Eylülün birinci günü tebrik ve memnuniyeti içeren parlak nutuklar okunmuştur. 4. Kolombo Müslümanlarının riyasetinde bulunan Hamidiye Cemiyeti çok güzel tertipler icra etmiştir. Seylan Adası Meclisi azalarından Abdurrahman Kolombo belediye meclisi azasından Abdülkadir Abdülaziz, Nureddin Hacıyar, Miraleb Merbeki, Muhammed Hacıyar, Ahmed Leb Merbek Elira ve B. B. Mirho söz konusu cemiyetin daimi komitesi namına hazır bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti şehbenderi sıfatıyla hususi surette icra edilen resmî kabul esnasında halife hakkında duacı olmuşlardır. Bu tebriklerin iletilmesi ve söz konusu sandığın Osmanlı Devleti'ne gönderilmek üzere Pagoda Parsli Ekrisi adlı yabancıya teslim edildiğini bildiririm" denmiştir.⁸⁷

Padişahın tahta çıkış yıldönümü ile ilgili olarak 9 Kasım 1908'de Hariciye Nazırı Tefrik Paşa tarafından Sadaret'e bildirim yapılmıştır. Padişahın tahta çıkışı nedeniyle Kolombo şehrinde icra edilen ayine dair mahalli şehbenderden alınan raporun sureti gönderilmiştir. İşbu raporda mevzu bahis olan tebriki içeren gümüşten mamul sandığın gönderileceğini içeren Londra Sefareti'nden gelen 16 Ekim 1908 tarihli tahriratın tercüme takdim edilmiş sandık geldiğinde gönderileceği ifade edilmiştir.⁸⁸ 11 Kasım 1908'de ise Sadaret makamı söz konusu raporda mevzu bahis olan tebriki içeren gümüşten mamul sandığın gönderileceğini ifade eden Londra Sefareti'nden gelen tahrirat ile tercüme

87 BOA, Y.A.HUS. 525/130.

88 BOA, Y.A.HUS. 525/130.

Hariciye Nezareti'nin tezkeresiyle takdim edilmiştir. Adı geçen sandığın geldiğinde gönderileceği haber verilmiştir.⁸⁹

2. Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Seylan Müslümanları

Trablusgarb ve Balkan Savaşları'nın Müslümanlar arası dayanışmayı arttırdığı ve Hint Müslümanlarının da bu kapsamda Osmanlı Devleti'ne yakınlık gösterdiklerini söylemek mümkündür.⁹⁰ 2 Ekim 1911'de Kalküta'da Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne Yardım Komitesi oluşturulmuştur.⁹¹ Osmanlı Devleti'nin İtalya ile Trablusgarb üzerinden bir savaşa tutuşması Hristiyanlık karşısında İslamiyet'in içine düştüğü bir felaket olarak görüldü. İtalyanlara karşı ciddi boykotlar yapıldığı gibi Osmanlı Devleti'nden yana bir tavır sergilendi.⁹² Genel itibarıyla Hint Müslümanları Osmanlı Devleti'ne Trablusgarb Savaşı, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sırasında yardımda bulunmuşlardır. Hint Müslümanlarının yapmış oldukları yardımlar sırasında Dr. Muhtar Ahmed Ensari Bey'in katkıları oldukça fazla olmuştur.⁹³ Hint Müslümanlarının sağlık alanında Osmanlı Devleti'ne sundukları destek birkaç heyet halinde gerçekleşmiştir.⁹⁴

Seylan Müslümanları birçok defa Osmanlı Devleti'nin sıkıntıları karşısında birlik mesajı vermişlerdir. Osmanlı Devleti'yle aynı kaderi paylaşmaya dönük bu davranışlar Osmanlı-İtalyan Savaşı ortaya çıktığında da kendisini göstermiştir. Bu kapsamda 25 Kasım 1912'de Kolombo şehbender vekâletinden Sadaret'e takdim edilen telgrafın tercümesinde, Seylan Müslümanları Osmanlı askerinin zafer kazanmaları için her gün dua etmektedirler. Bunun için de yardım toplamaktadırlar. İlk taksit olmak üzere Londra yoluyla ve telgrafla takdim edildiği üzere gönderilen 1.100 İngiliz lirasının Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne ulaşması için haber verilmiştir.⁹⁵ 26 Kasım 1912'de Hindistan'daki National Bank of India Limited'in Londra Şubesi müdürü tarafından Sadaret'e takdim kılınan mektubun tercümesinde ayrıntılı olarak açıklama yapılmıştır. Sadaret'e teslim edilmek üzere Hindistan'daki National Bank of India Limited'in Kolombo şubesi tarafından bize telgrafla havale edilen 1.100 adet İngiliz lirasının söz konusu bankanın Londra şubesine bırakıldığı ve meblağın gönderildiği bildirilmektedir. Bunun için telgraf Kolombo'dan dün gönderilmiş ise de bu tarafa ancak bugün ulaşmıştır denmiştir.⁹⁶ Aynı tarihte Seylan Müslümanlarının gönderdiği paranın ilk taksitinin Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne ulaştığı bildirilmiştir.⁹⁷

Söz konusu Seylan Müslümanlarının gönderdiği para ile ilgili yazışmalar bir süre daha devam etmiştir. 5 Aralık 1912'de Kolombo şehbender vekâletinden Sadaret'e gönderilen tahriratın tercümesinde, 25 Kasım 1912 tarihli telgrafıyla

89 BOA, Y.A.HUS. 525/130.

90 Mim Kemal Öke, a.g.e., s. 23-25.

91 Hasan Taner Kerimoğlu, a.g.m., s. 166.

92 Salih Pay, a.g.m., 2015a, s. 286.

93 Zuhâl Özaydın, "The Indian Muslim Red Crescent Society's Aid to the Ottoman State during the Balkan War in 1912", Journal of the International Society for the History of Islamic Medicine (ISHIM), 2(4): 2003, s. 13.

94 Özaydın, Zuhâl, a.g.m., s. 15-17.

95 BOA, BEO. 4130/309693.

96 BOA, BEO. 4121/309052.

97 BOA, HR.TO. 542/172 (1912.11.25).

arz ettiğim ve bildirdiğim üzere 1.100 adet İngiliz lirasının ulaşmasını temenni ederim şeklinde şebhelerin haberi ulaşmıştır.⁹⁸ Durum 7 Aralık 1912'de Maliye Nezareti'ne bildirilmiştir. Hindistan'daki National Bank of India Limited'in Kolombo şubesi tarafından Osmanlı Bankası'na havale edilen çekin gönderildiği Maliye Nezareti'ne bildirilmiştir.⁹⁹ 29 Aralık 1912 tarihli Hariciye tezkeresinde ise havale edilen paranın söz konusu bankanın Londra şubesinden gönderilen formla 7 Aralık 1912 tarihinde Maliye Nezareti'ne yazılmış ve cevabının gelmediği ifade edilmiştir.¹⁰⁰ 1 Ocak 1913'te Maliye Nezareti'ne tekrar yazılarak çekin karşılığını içeren makbuzun bir an evvel gönderilmesi istenmiştir.¹⁰¹

İtalya ile savaş içinde olan Osmanlı Devleti'ne yardımlar devam etmiştir. 26 Ocak 1913'te Maliye Nezareti'ne yazıldığı üzere, Osmanlı asker ailelerine mahsus olmak üzere teslim edilip Osmanlı Bankası'nın Londra şubesinin yazısı üzerine hazır tutulan 192 lira 81 kuruş vardır. Bu para ile Lahor'da Tehzib Nisvan gazetesi müdürü hanım tarafından Comptoir National d'Escompte Banque'ın Bombay şubesi vasıtasıyla 240 İngiliz lirasının 110 kuruş 5'er paradan ibaret olan 264 lira 90 kuruş olup Osmanlı Bankası'ndan verilen iki kıta çek imzalanmış olmakla Harbiye hesabına gelir kaydıyla makbuz senetleri hazırlanmıştır.¹⁰²

Aynı şekilde 30 Ocak 1913'te Sadaret'e başka bir yazı daha ulaşmıştır. Buna göre, 20 Ocak 1913 tarihli ve Seylan Adası Kandi şehrinde Pardonya sokağında 79 numaralı hanede yerleşik S. K. Bave imzasıyla gelen mektubun tercümesinde, "Trablusgarb muharebesinde şehit olanların ailelerine yardım olmak üzere takdim ettiğim 3 İngiliz lirası 6 şilin ve 6 pensin kabul edilmesini rica ederim. Osmanlı hükümetinin maruz kaldığı hadiselerden Seylan Müslümanları son derece müteessir olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin devam etmesini cenab-ı Allah'tan niyaz ederim" şeklinde açıklama da yapmıştır.¹⁰³ Meblağların düşüklüğüne rağmen verilen desteğin samimi olduğunu görmek mümkündür. Bu durum Hint Müslümanlarının Osmanlı Devleti ile aralarında kurdukları bağa da bir işaret olarak gösterilebilecek niteliktedir.

Seylan Müslümanlarının desteği elden geldiğince devam etmiştir. 9 Şubat 1913'te Maliye Nezareti'ne bir yazı yazılmıştır. Bu yazıda ikisi birer İngiliz lirası altışar şilin sekiz pens ve biri on üç şilin dört pens olup Seylan'da Kandi posta şubesinden gönderilen üç kıta havale gönderilmekle söz konusu meblağ Harbiye hesabına gelir kaydedilip makbuz senetleri hazırlanmıştır denmiştir.¹⁰⁴ Konuyla ilgili yazışmalar bundan sonra da devam etmiş, 4 Mart 1913'te Maliye Nezareti'ne yazılmıştır. Son giden yazıda, Seylan'da Kandi posta şubesinden gönderilen 10 Şubat 1913 tarihli tezkere ile nezarete gönderilen üç kıta posta havalesi vardır. Bunlardan ikisi birer İngiliz lirası altışar şilin sekiz pens ve biri on üç şilin dört pens toplam 370 kûsur kuruşu 22 Şubat 1913 tarihli ve sehven 224

98 BOA, BEO. 4130/309693.

99 BOA, BEO. 4121/309052.

100 BOA, BEO. 4130/309693.

101 BOA, BEO. 4130/309693.

102 BOA, BEO. 4137/310275.

103 BOA, HR.TO. 543/113 (1913.1.7).

104 BOA, BEO. 4142/310610.

kuruş 5 para olarak gösterildiği makbuz senetleri de eksik olarak müracaat eden sahibine gönderilmek üzere makbuz senetleri tanzim edilmiştir.¹⁰⁵ Gelen bilgiler 11 Mart 1913'te Maliye Nazırı namına müsteşar tarafından Sadaret'e yazılmıştır. Harbiye'ye üç kıta makbuzun gönderildiğine dairdir. Seylan'da Kandi posta şubesiinden sadarete takdim olunup 10 Şubat 1913 tarihli gönderilen tezkereyle üç kıta havalenin toplamı 373 kuruş 20 para, 15 Şubat 1913 tarihinde harp ianesi olarak gelir kaydedilmiştir. Karşılığında tanzim kılınan makbuz senetleri sadarete takdim edilmiştir denmiştir.¹⁰⁶ Konuyla ilgili yazışmalar 18 Mart 1913 tarihinde de yapılmıştır.¹⁰⁷

Seylan Müslümanların yaptığı maddi destekler hakkında zaman içinde yazışmalar sürmüştür. 21 Haziran 1913'te Osmanlı Bankası adına genel müdür muavini tarafından Sadaret'e bir yazı gönderilmiştir. Söz konusu yazıda, Osmanlı Bankası'nın Londra'daki idaresinden gelen telgrafa binaen Kolombo'da National Bank of India Limited'in hesabına olarak 365 lira 88 kuruşun makbuz senedinin usul dairesinde imza karşılığında hazır olduğunu bildirmiştir.¹⁰⁸ Gelen bu bilgiler ise 24 Haziran 1913'te Maliye Nezareti'ne bildirilmiştir. Ayrıca söz konusu bankadan gönderilen makbuz senedi imzadan sonra gelir kaydedilerek gönderilmiştir.¹⁰⁹ Yine benzer şekilde 30 Temmuz 1913'te Maliye Nazırı namına müsteşar tarafından Sadaret'e bir bilgilendirme daha yapılmıştır. Söz konusu bilgilendirmede, Harbiye ianesine ait makbuzun takdim edilmesine dairdir. 2 Temmuz 1913 tarihli sadaret tezkeresinin cevabıdır. Kolombo'da National Bank'ın hesabına olarak Osmanlı Bankası vasıtasıyla sadarete takdim edilen makbuz 25 Haziran 1913 tarihli gönderilen 37.537 kuruş 18 para, Harbiye hesabına iane kayıt edilmiştir. Tanzim edilen bir kıta makbuz senedi 7 Temmuz 1913 tarihli tezkereyle sadarete takdim edildiği haber verilmiştir.¹¹⁰ 31 Temmuz 1913'te de 12 Temmuz 1913 tarihli yazıya ek olarak Hariciye Nezareti'ne bir yazı daha gönderilmiştir. Buna göre, Osmanlı Bankası'nın Londra'daki idaresinin Kolombo'da National Bank of India Limited'e gönderilmiş 333 İngiliz lirasının aynı bankanın Londra şubesiinden gönderilmiştir.¹¹¹ 1911-1912 Trablusgarb Savaşı'nın ardından Balkan Savaşları ortaya çıkmıştır. Arka arkaya gerçekleşen bu savaşlar Osmanlı Devleti'nde haylice bir tahribat yapmış aynı zamanda ciddi toprak kayıplarına neden olmuştur. Bu hadiseler karşısında Seylan Müslümanları yine duyarsız kalmayarak hadiseler karşısında Osmanlı Devleti'ni desteklemeye çalışmışlardır. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı sırasında içinde bulunduğu durum Hint Müslümanları derinden etkilemiştir. Çanakkale ve Kutu'l Amare başarıları Hint Müslümanlarının edebi eserlerine de yansımıştır.¹¹² Hint Müslümanlarının yardımları ve destekleri Türkiye'nin kurulma safhasında da yoğun bir şekilde devam etmiştir.¹¹³

105 BOA, BEO. 4150/311211.

106 BOA, BEO. 4156/311626.

107 BOA, BEO. 4156/311626.

108 BOA, BEO. 4186/313928.

109 BOA, BEO. 4186/313928.

110 BOA, BEO. 4202/315106.

111 BOA, BEO. 4202/315106.

112 Salih Pay, "The Support for the Caliphate from Indian Subcontinent to Anatolia and Muhammed Iqbal", International Journal of Humanities and Social Science, Vol. 5, No. 3, 2015

113 Ali Asghar Khan, "Hint Müslümanlarının Türk Kurtuluş Hareketine Mali Yardımı (1919-1923)", Çev. Ahmet Özgiray, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1971, s. 20-204.

Sonuç

Seylan Adası ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülmeye başlanmıştır. İlişkilerin bu kadar geç başlamasında Osmanlı Devleti'nin yüzyılın başında yaşadığı sıkıntılı süreçler ve askeri gelişmelerin etkisi büyüktür. Aynı zamanda iletişim ve ulaşım imkânlarının yüzyılın başındaki genel hali de bu duruma tesir etmiştir. Ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında Seylan Müslümanları üzerine Osmanlı Devleti'nin ilgisi yavaş yavaş şekillenmeye başlamıştır. Bu gelişmede üzerinde durulması gereken en önemli faktör Londra Sefareti'dir. Hem Seylan Müslümanlarının durumunu yakından takip etme hem de bu gelişmeleri Osmanlı Devleti'ne aktarmada önemli bir rol üstlenmiştir. Londra Sefareti bu işi her zamanki sıradan yazışmalardan kabul etmemiş, Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazılarından anlaşıldığı üzere büyük bir heyecanla ve istekle yerine getirmiştir. Bu durum haliyle Osmanlı Devleti'nin İstanbul'daki yöneticilerinin çok fazla tanımadığı bir yeri öne çıkarmada anlamlı olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin başlangıçta kurduğu irtibat Seylan'a konsolos atanması ve onların rutin işleri yerine getirmesinden öteye geçmedi. Ancak zamanla aradaki bu irtibat giderek derinlik kazandı. Adanın özellikle stratejik bir noktada oluşu bu derinliği arttıran en başta gelen hususlardandı. Bunun yanında çok sayıda Müslümanı barındırması aradaki irtibata bir başka dayanak teşkil ediyordu. Seylan Müslümanları ile irtibatı arttıran hususlardan biri de Ertuğrul Fırkateyni'nin Seylan'a yaptığı ziyaret oldu. Ayrıca Hasan Enver Paşa'nın ziyareti gibi durumlar aradaki irtibatları geliştirdi ve derinleştirdi. Bunun yanında Seylan Müslümanlarının giderek Osmanlı Devleti'ne Londra Sefareti üzerinden gönderdiği yazılarda artış gözlemlendi.

Seylan Müslümanlarının Osmanlı Devleti'yle şehbender vasıtasıyla kurdukları irtibat II. Abdülhamid zamanında biraz daha gelişti. Gerek II. Abdülhamid'in İslamcı politikaları gerekse de padişahın Seylan'dan gelen taleplere her zaman destek olması bunun önünü açtı. Osmanlı belgelerinden görüldüğü üzere gelen taleplere hemen cevap yazılması veya isteklerin mümkünse hemen yerine getirilmesi için padişahın destekleyici bir tavrı olmuştur. Aradaki irtibat bir süre sonra farklı alanlara yansımıştır. Bunlardan biri de II. Abdülhamid'in tahta çıkışı vesilesiyle Seylan Müslümanlarının gönderdiği tebrik mesajları olmuştur. Ayrıca 1897'de Osmanlı Devleti'nin Yunanistan'a karşı gösterdiği başarı olmuştur. Osmanlı Devleti bu savaş sırasında gerçekten parlak bir zafer kazanınca birçok Müslüman ahalide görüldüğü gibi Seylan Müslümanları da büyük bir sevince boğulmuştur. Bu tebrik mesajları aradaki ilişkileri kuvvetlendirmiştir.

Seylan Müslümanları ile Osmanlı Devleti arasındaki bağlantının XX. yüzyılın başında Osmanlı Devleti'nin 1911-1912 Osmanlı-İtalyan Savaşı'na da yansımaları olmuştur. Seylan Müslümanları bu savaş sırasında daha önce olmadığı kadar destek vermeye çalışmışlardır. Bu destek özellikle maddi anlamda etkisini göstermiş ve Osmanlı Bankası aracılığı ile bu destekler İstanbul'a ulaştırılmıştır. Genel hatları ile bakıldığında ise Seylan Müslümanları ve Osmanlı Devleti arasındaki münasebetler

geç bir zamanda başlasa da XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başında çok yoğun bir hal almıştır. Bu hadisenin iki taraf açısından olumlu bir süreci başlattığı ve toplumlar arasında bu devrede ciddi yakınlaşmalar görülmüştür. Aradaki yakınlaşmayı arttıran bir başka faktör ise II. Abdülhamid'in kendisi ve takip ettiği siyaset olmuştur. Hilafet makamının tesirini arttırmaya dönük gayretler Seylan Müslümanlarında bir karşılık bulmuştur. O yüzden de Seylan Müslümanları ve Osmanlı Devleti arasındaki rabita her ne kadar Trablusgarb, Balkan Savaşları ve Türkiye'nin kurulması sırasında da yoğun olarak görülse de bu rabitanın en güçlü olduğu dönemin II. Abdülhamid dönemi olduğunu ya da bu dönemde ilişkilerin derinlik kazandığını söylemek mümkündür.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

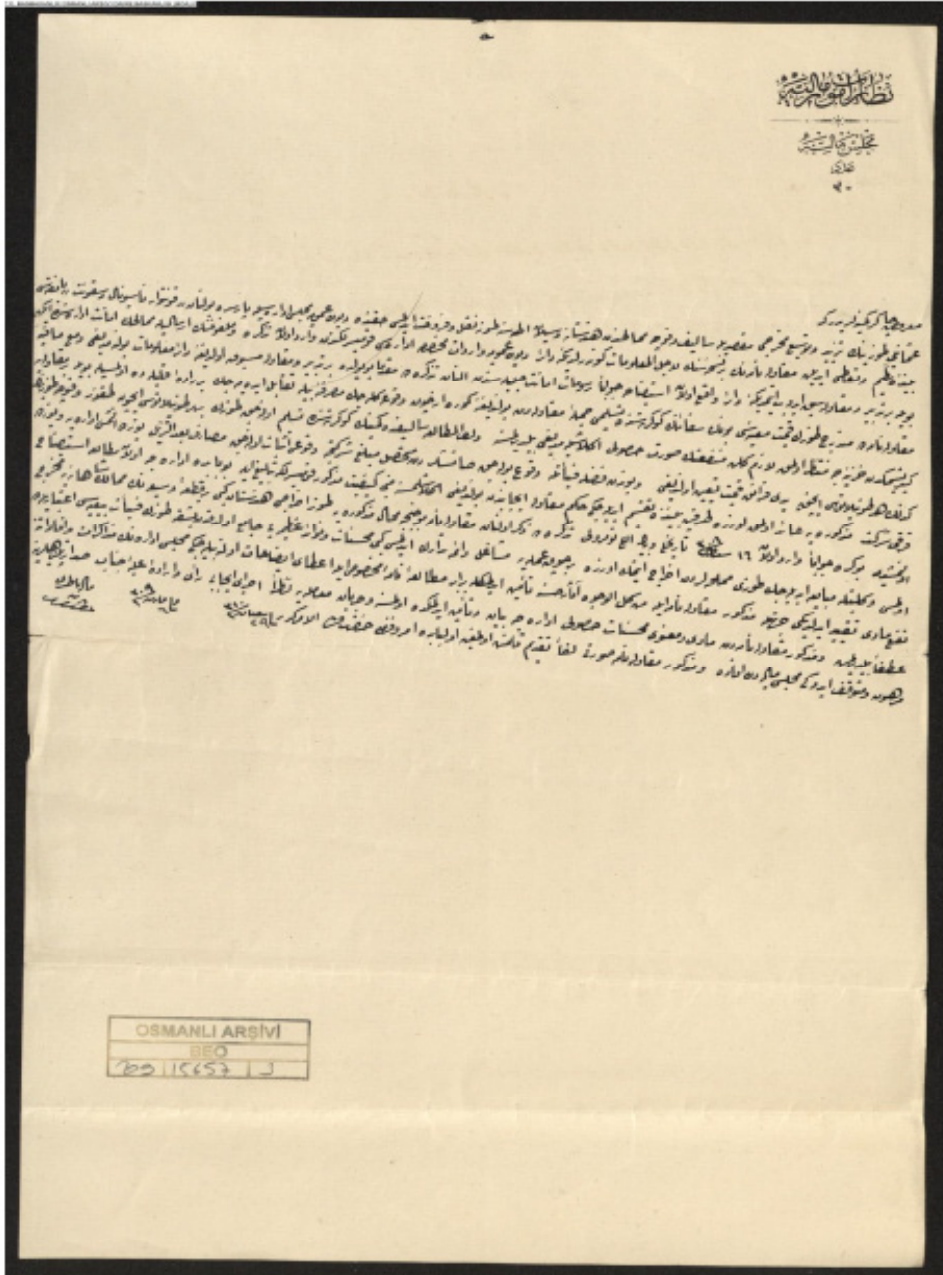
BEO. 209/15657; 986/73924; 1696/127175; 2038/152792; 2841/213066; 2286/171423; 2841/213066; 2893/216944; 2912/218365; 3168/237591; 4121/309052; 4130/309693; 4137/310275; 4142/310610; 4150/311211; 4156/311626; 4186/313928; 4202/315106.
Cevdet Hariciye 2172.
DH.MKT. 2522/132
HR.TO. 333/57 (1883.2.31); 343/112 (1889.11.30); 534/103 (1890.12.15); 535/42 (1891.3.27); 395/92 (1891.4.10); 542/172 (1912.11.25); 543/113 (1913-.1.7)
İ.DH. 1229/962249.
İ.HR. 204/11694; 281/17326; 284/17668; 320/20638;
İ.MTZ (01) 21/972.
Y.A.HUS. 246/11; 248/18; 411/95; 424/18; 499/69; 525/130
Y.EE. 127/43.
Y.MTV 217/39.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Avcı, Meral, "Sri Lanka", Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt 37, Ankara, 2009, ss. 424-425.
Bayur, Yusuf Hikmet, Hindistan Tarihi, Cilt 1, TTK Basımevi, Ankara, 1987.
Bayur, Yusuf Hikmet, Hindistan Tarihi, Cilt 2, TTK Basımevi, Ankara, 1987.
Bıyıktay, Halis, Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu, TTK Basımevi, Ankara, 1989.
Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, Vekayi Babur'un Hatıratı, Çev. Reşit Rahmeti Arat, Tarihi Özeti Yazan, Yusuf Hikmet Bayur, TTK Basımevi, Ankara, 1987.
Göksoy, İsmail Hakkı, "Sri Lanka", Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt 37, Ankara, 2009, ss. 425-428.
Kerimoğlu, Hasan Taner, "Trablusgarb ve Balkan Savaşları'nda Hint Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ne Yaptıkları Yardımlar", Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, XII/2, (Kış 2012), ss.161-181.
Khan, Ali Asghar, "Hint Müslümanlarının Türk Kurtuluş Hareketine Mali Yardımı (1919-1923)", Çev. Ahmet Özgiray, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1971.
Öke, Mim Kemal, The Turkish War of Independence and The Independence Struggle of The South Asian Muslims "The Hilafat Movement" (1919-1924), A Publication of The Republic of Türkiye Ministry of Culture, Sistem Ofset, Ankara, 1991.
Özaydın, Zuhul, "The Indian Muslim Red Crescent Society's Aid to the Ottoman State during the Balkan War in 1912", Journal of the International Society for the History of Islamic Medicine (ISHIM), 2(4): 2003, ss. 12-18.
Özcan, Azmi, "1857 Büyük Hind Ayaklanması ve Osmanlı Devleti", İslam Tetkikleri Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Vol. IX, İstanbul, 1995.

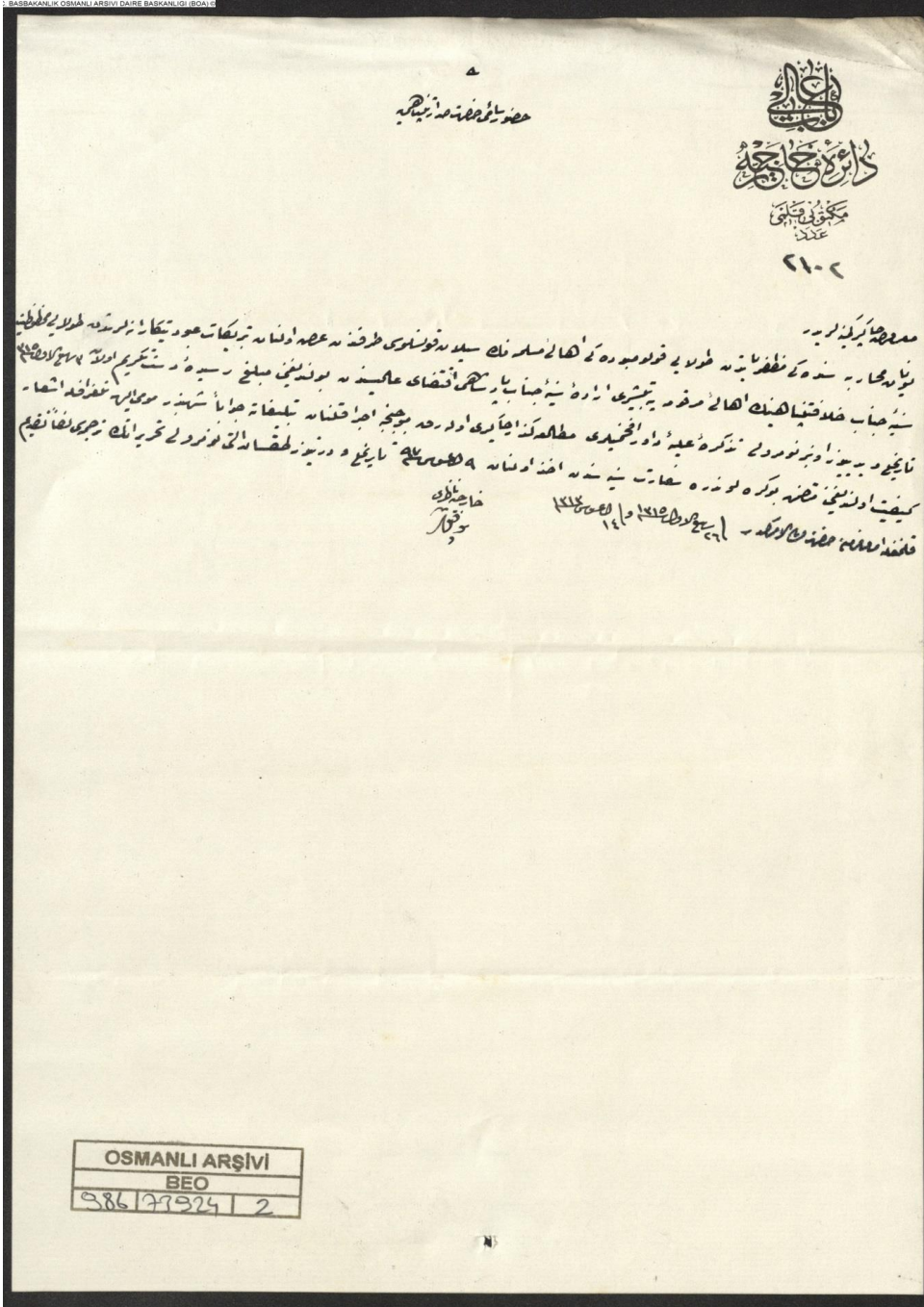
- Özcan, Azmi, "İngiltere'de Hilafet Tartışmaları, 1873-1909", İslam Araştırmaları Dergisi, Sayı 2, 1998, ss. 49-71.
- Pay, Salih, "Indian Muslims, Ottoman Empire and Caliphate during Colonial Period", International Journal of Business and Social Science, Vol. 6, No. 2, 2015.
- Pay, Salih, "The Support for the Caliphate from Indian Subcontinent to Anatolia and Muhammed İqbal", International Journal of Humanities and Social Science, Vol. 5, No. 3, 2015.
- Sertel, Savaş, "Arşiv Belgelerine Göre İnönü Döneminde Türkiye-Hindistan İlişkileri (1938-1950)", Turkish Studies, Volume 10/2, Ankara, Winter 2015.

Ekler

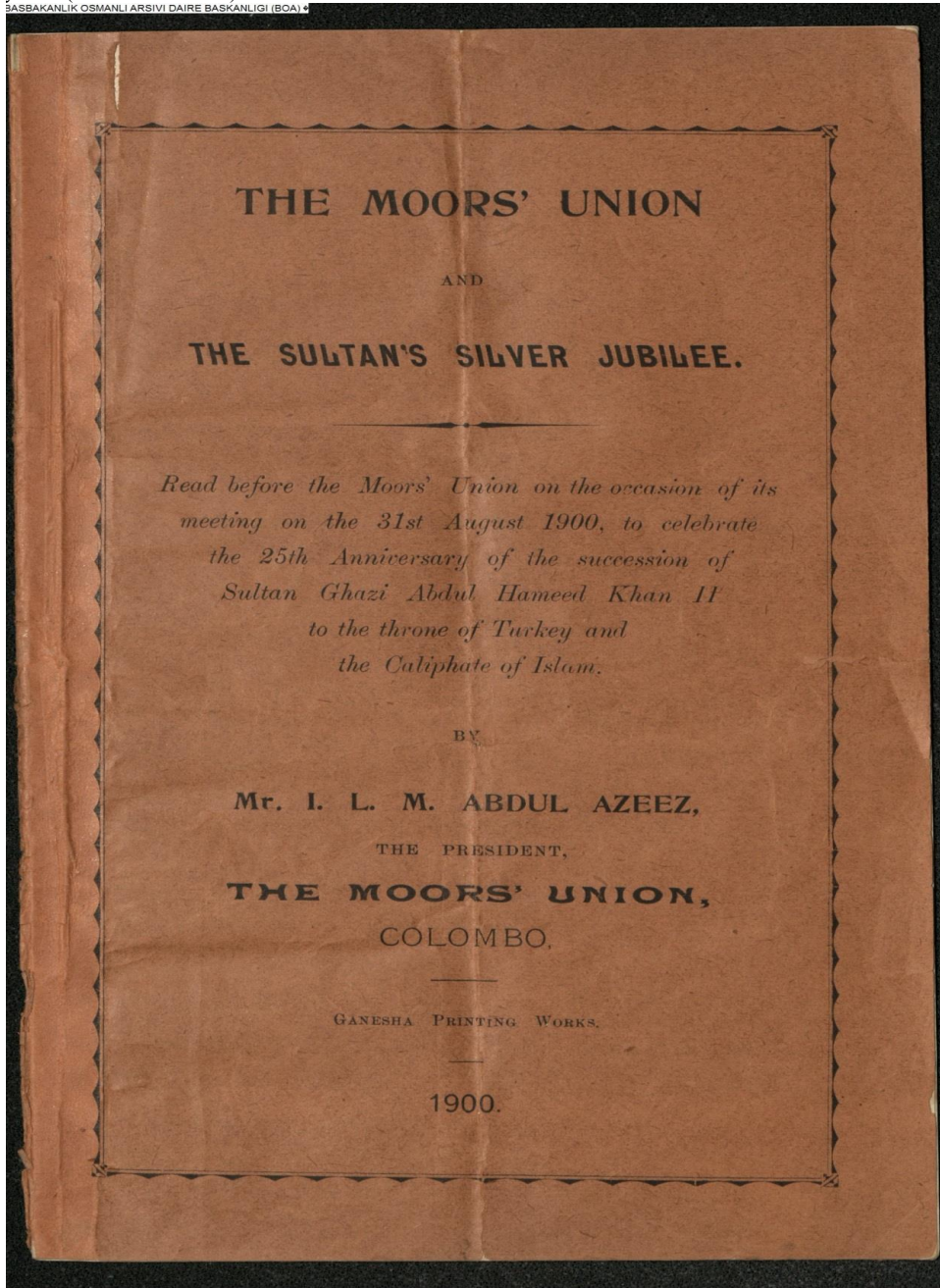
BEO.000209.015657.003

Ek 2: Yunanlılar Karşısında Elde Edilen Başarıdan Sonra Kolombo'dan Gönderilen Tebrikler Hakkındadır (BEO. 986/173924).

BEO.000986.073924.002

Ek 4: II. Abdülhamid'in Tahta Çıkışının 25. Senesinde Kolombo'da Okutulan Pamil Dilindeki Risalenin İlk Sayfaları (Y.A.HUS. 411/95).

Y_A_HUS_.00411.00095.003

பிஸ்மில்லாஹிற் றஹ்மானிற் றஹீம்.

சுல்தான் அவர்கள் முடிசூட்டப்பட்ட 25-ம் வருஷக் கொண்டாட்டத்தைக் கொண்டாடுதற் காயக்கூடிய சோனக் ஐக்கியசங்க அங்கத் தவர்களின் முன் அந்தச் சங்கத்தின் அக்கிராசனராகிய கனம். ஐ. லெ. ம. அப்துல் அலீஸ் அவர்களால் வாசிக்கப்பட்ட

பத்திரம்.

சோனக் ஐக்கியசங்கத்தின் அங்கத்தவர்களாகிய சங்கைபொருத்திய தரைமக்களே! இன்றிரவு (1900-ஆம் ஆவணி-ம் 31-ல்) நாங்களிக்கு அளவுற்றசுந்தோஷத்தோடு கூடியிருப்பது தறுக்கத்தேசவரசரும், இஸ்லாத்தின் கலீபாவுமாகிய ராயகம் சுல்தான் அப்துல் ஹமீதுகான் அவர்கள் முடிசூட்டப்பட்ட இருபத்தைந்தாம் வருஷக் கொண்டாட்டத்தைக் கொண்டாடுதற்கே. இந்தப்பிரதானமான தருணத்தில் சுல்தான் அவர்களுடைய ஐவியவிருத்தாந்தகின்பு பற்றியும், அவர்களின் ஆளுகையில் கிழந்த விஷேசம்பலங்களைப் பற்றியும் சுருக்கமாய் வரையப்பட்ட வேர்செய்தியை யும்கன்சமுதத்தில் உம்கன்கேள்வியின்போல் கன்வாசிப்பது எனக்கும்கிமைமலையும் ஆனந்தத்தையும் கொடுக்கக்க கரியமே.

தரைமக்களே! சுல்தான் அப்துல்ஹமீதுகான் அந்-நாவியா கிறவர்கள் 1842ம் ஆண்டு புரட்டாசி மாதம் 21-ல் திகழி பிறந்தவர்கள். இவர்களின் தகப்பனாகிறவர்கள் அப்துல்மஜீது கானுயிருக்கும். அவர்களின் தகப்பனாகிறவர்கள் மருமுகானுயிருக்கும். சுல்தான் மருமுகானே அவர்கள் 31 வருஷங்களாகவும், சுல்தான் அப்துல்மஜீதுகான் அவர்கள் 22 வருஷங்களாகவும் தறுக்கி இராச்சியத்திற் செங்கோல் செலுத்தினார்கள். அவர்களுடைய ஆளுகையில் ஜன்கிமிக்க

Y.A.HUS 444/95 (Surk) 3
(dshp bos)

Y_A_HUS_00411.00095.003

Ek 5: National Bank of India Limited üzerinden gönderilen 1.100 poundluk gönderim (BEO. 4121/309052).

(28)

All Letters, to be addressed, and Remittances made payable to "NATIONAL BANK OF INDIA, LD." Telegraphic Address "MINERVA, LONDON."

National Bank of India Limited.
26, Bishopsgate, E.C.
London, 26th Nov 1912.

The Grand Vizier
Constantinople

Dear Sir

We beg to advise having this day paid to Imperial Ottoman Bank London to be remitted ^{and} for your credit with their Constantinople Office the sum of £1100 — being amount of Telegraphic Transfer in your favor from our Colombo Branch (One thousand one hundred pounds)

Requesting an acknowledgment on the enclosed forms

I am,
Yours faithfully,
Mickering
Manager

THE TELEGRAM INTIMATING THIS PAYMENT, ALTHOUGH DESPATCHED FROM ^{Colombo} YESTERDAY, ONLY REACHED US TO-DAY.

OSMANLI ARSIVI
4121/309052/3

BEO.004121.309052.003

Ek 6: Seylan Müslümanlarının Yaptığı Yardımlarla İlgili Bilgilendirme Telgrafı (BEO. 4130/309693).

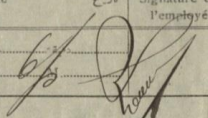
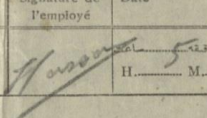
BASBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

TELEGRAMME تلغرافنامه

دولت علیہ عثمانیہ تلغراف اداره سی

ADMINISTRATION DES TELEGRAPHES DE L'EMPIRE OTTOMAN

L'État n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie دولت تلغراف معاملاتین دولای مسئولیت قبول انحر

Retransmission ou Expédition				RECEPTION			
تکرار کشیده و یا سون		اشد		مأمور امیناسی		مأمور امیناسی	
No d'expédition	کشیده اولتان مرکز	Date	تاریخ	Signature de l'employé	Signature de l'employé	Date	تاریخ
7	2829	H. 6	6/5			H. 5	5/5
							109

De: Pour: موردي عری

N°: Mots: Date: H. ساعت M. دقیقه تاریخ کات نومرو

Vote: Indic. Eventuelles: اشارت محتمله طریق

+ de colombo 4 31 25 5 25 s his highness grand vizier ksrle -

ceylon mussulmans offering prayers daily succesz turkish
arms please hard first instalment local red crescent fund
eleven hundred pounds telegraphed via london kindly
acknowledgé - ottoman consul . +

OSMANLI ARŞİVİ
BEO
4130 | 309693 | 5

OSMANLI ARŞİVİ
BEO
4130 | 309693 | 5

BEO.04130.309693.005

İSTANBUL SEMALARINDA UÇAN İLK TÜRK KADINI: BELKİS ŞEVKET HANIM

*THE FIRST FLYING WOMAN ON ISTANBUL SKYLINES:
MRS. BELKIS ŞEVKET*

Umut KARABULUT*, Sema DOĞAN**

Özet

Bu çalışmada, Osmanlı kadınlığı içerisinde medeni cesaretiyle önem arz eden ve cesareti sayesinde “ilk uçan Türk kadını” olma şerefine nail olan Belkıs Şevket Hanım’ın bu özelliği kazanma süreci ele alınmıştır. Çalışmanın ağırlık noktasını Belkıs Şevket Hanım’ın tayerânı oluşturur. Bununla beraber dönemin Avrupa’sı ve kadınlar üzerindeki etkisi ile dönemin Osmanlı havacılığının durumu ve Osmanlı kadınlarının talepleri hakkında da bilgi verilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın ana kaynağını *Kadınlar Dünyası* adlı dergi oluşturmaktadır. Bu dergide verilen bilgiler ışığında konu hakkında ayrıntılı bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır

Anahtar Kelimeler: *Belkıs Şevket Hanım, Tayerân, Osmanlı Kadını, Türk Havacılığı, Pilotluk.*

Abstract

In this study, the process of gaining the characteristic of Lady Belkıs Şevket who is important with her courage in Ottoman femininity and thanks to it, honored by the label of “The First Turkish woman flyer” has been discussed. The flying of Lady Belkıs Şevket has composed the theme of the study. Besides, Europe in this period and its effect on woman; the situation of the Ottoman aviation of the period and the demands of Ottoman woman have also been given as information. The magazine named as “The World of Woman” has been the basic source of the study. By dint of data given in the magazine, there has been attempts to gain the detailed information about the topic.

Key words: *Lady Belkıs Şevket, Flying, Ottoman Women, Turkish Aviation, Pilotage.*

A-Giriş

Tanzimat Dönemi ile başlayan kadının toplum içerisinde daha aktif bir biçimde yer almasını sağlayan sürecin, II. Meşrutiyetin ilanı ile devam ettiği ve bu döneme kadar da toplumda anne, eş ve ev hanımı rolüne sahip olan kadının sosyal hayatta farklı statüler elde etmek amacıyla taleplerde bulunmaya başladığı görülmüştür. Kadınlar özellikle basın ve dernekleşme yoluyla ve ayrıca konferanslar düzenleyerek bu taleplerini daha etkin bir şekilde ifade etme imkânı bulmuşlardır.¹

Osmanlı toplumunda eğitilmiş kadınların artması, onların basın hayatında da kendilerini göstermelerine olanak sağlamıştır. Kadın dergileri de bu amaçla çıkarılmış; ilim, kültür ve eğitim alanlarında kadınların yokluğundan doğan boşluk dergilerle doldurulmaya çalışılmıştır. II. Meşrutiyet Dönemi’nden Cumhuriyet

* Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kınıklı-Denizli.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Kınıklı, Denizli.

1 Ahmet Özkiraz- M. Nazan Arslanel, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak”, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi”, C. 3, No: 1, 2011, s. 6.

Dönemi'ne kadar bu alanda yayın yapan birçok dergi yayın hayatına girmiştir. Bu dergilerden bazıları şunlardır: *Musavver Kadın*, *Kadın*, *Erkekler Dünyası*, *Kadın Duygusu*, *Kadınlar Saltanatı*, *İnci*, *Güzel Prenses*, *Firuze ve Kadınlar Dünyası...*² Yayın hayatına giren bu dergiler içerisinde *Kadınlar Dünyası* önemli bir yer tutmaktadır.

Kadınlar Dünyası'nın önemli bir yer tutmasının nedeni, toplumun bütün kadınlarının yazmalarına olanak tanınması ve bu yolla yüzyıllarca geri planda kalmış olan kadına söz söyleme imkânı vermesiyle ilgilidir. Dergi ayrıca kadın hakları mücadelesini başlatmış, bir kadın hareketine zemin hazırlamış ve Osmanlı kadınıyla ilgili önemli bilgiler vermiştir. Bu çerçevede kadına yönelik "inkılap" için feminizm referans kaynağı olmuş, Batı kadını model alınmıştır. Artık eğitim düzeyi yüksek ve toplumda nispeten görünen kadınlar sorunlarının bilincindedir ve ne yapacaklarını bilmektedir. Tüm dünyanın erkeğin dünyası olarak görüldüğü ataerkil bir toplum yapısında, derginin bu ismi seçmesi de tesadüf değildir. Amaç kadınların bir dünyası olduğunu göstermek ve nasıl bir dünya istediklerini her yönüyle ortaya koymaktır.³

Kadınların savundukları konular ve kadınların talepleri *Kadınlar Dünyası* vasıtasıyla gündeme taşınırken, yapılması planlanan icraatların faaliyete geçmesinde de "Müdafa-ı Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti" etkin bir rol oynamaktaydı. Bu bağlamda derginin en önemli amacını; "kadın inkılâbını" gündeme taşıyarak sorunların çözülmesinde kamuoyu oluşturmak şeklinde izah etmek mümkündür.⁴

Bu meyanda makalemizin asıl konusunu oluşturan Belkis Şevket Hanım'ın uçuşu konusunun Müdafa-ı Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti aracılığıyla gerçekleştirildiğini ve gerçekleşen bu olayın tüm gelişmelerini ayrıntılarıyla *Kadınlar Dünyası* dergisinde takip edebilmemizi kanıt olarak gösterebiliriz.

B-Belkis Şevket Hanım Kimdir?

Belkis Şevket Hanım, yaşadığı döneme kıyasla iyi eğitim almış, oldukça modern ve yenilikçi bir bayandır. Feminist gazete ve dergilerin büyükannesi olarak kabul edilen *Kadınlar Dünyası* adlı derginin yazarlarından. Ayrıca bu dergiyi yayın organı olarak kabul eden Müdafaa-ı Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti adlı kuruluşun en etkin üyelerinden biridir.⁵ Bu cemiyet II. Meşrutiyet'in getirmiş olduğu karışık ortamda ilk gerçek kadın derneği olarak dikkat çeker. Nuriye Ulviye Mevlan'ın başkanlığını yapmakta olduğu cemiyetin kuruluş amacı; kadınların toplumdaki konumunu düzeltmek, kadınların iş hayatına girmesini sağlayarak erkekler nezdinde hakir görülen durumunu ortadan kaldırmak, kadınların kılık kıyafetini düzeltmek, kadına eğitim hakkının verilmesini ve toplumdaki kadına yönelik

2 Erdinç Gülcü- Samiye Tunç, "Osmanlı Basın Hayatında Kadınlar Dünyası Dergisi", Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 3 (2), s. 161 ve Sezen Çoğun Karabulut, "Türk Basınında Kadın Gazetesi'nin Yeri (1947-1962)", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C. 4, Sayı: 11, s. 188.

3 Banu Çakmak, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Uzanan Çizgide Osmanlıda Kadın Hareketleri, Dönemin Tiyatrosunda Kadının Temsili ve Kadın Sorunu", İstanbul Üniversitesi Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölüm Dergisi, Sayı: 18, İstanbul 2011, s. 56.

4 Erdinç Gülcü- Samiye Tunç, "Osmanlı Basın Hayatında Kadınlar Dünyası Dergisi", s. 166.

5 "Belkis Şevket Hanım Efendinin Tayerânı", Kadınlar Dünyası, 16 Teşrinisani 1329(29 Kasım 1913), s. 2

uygulanan baskıcı bazı gelenekleri ortadan kaldırmak ve kadın meselelerinin çözümünü için faaliyet göstermektedir.⁶

Belkis Şevket Hanım'ın aile künyesi ve yaptığı faaliyetler *Kadınlar Dünyası* isimli dergide yer almaktadır. Aynı şekilde gerçekleştirdiği uçuşla ilgili notları içeren bilgilere de burada rastlanmaktadır. Belkis Hanım'ın meziyetleri ve aile künyesi *Kadınlar Dünyası* adlı dergide şu şekilde kaleme alınmıştır: “Resmiyle bir hafta gazetemizi tezyin ettiğimiz bu kahraman sima, Cennetmekân Sultan Mahmut Han vüzerasından Merhum Ali Namık Paşazade merhum Ata Paşanın küçük mahdumu Şevket Bey Efendinin küçük kerimesidir. Cesaret-i fevkaladesine eşlik eden tahsil-i meziyetini bir kat daha artırmıştır. İngilizceyi pek güzel öğrenmiştir ve bugün terbiye-i etfal ve musiki dersleri muallimesidir.”⁷

Görüldüğü üzere Belkis Şevket Hanım, toplumda yüksek statüye sahip bir aileye mensuptur. Bu aileye üye olmasının onun eğitim düzeyinin yükselmesine ve buna paralel olarak da medeni cesaretinin artmasına katkı sağladığı kuvvetle muhtemeldir. Bahis olunduğu üzere kendisi İngilizceyi çok iyi bilen, çocuk eğitimi veren ve müzik dersi öğretmenliği yapmış olan bir bayandır. Eğitim hayatının gelişme seviyesini gösteren bu özellikleri yanında XX. asrın başlarında uçuş tecrübesi yaşaması, onun cesaretini gözler önüne sermektedir.

Makalemizin başlığından da anlaşılacağı gibi Belkis Şevket Hanım'ı önemli kılan özelliği, üye olduğu cemiyet, aile künyesi ya da kaleme aldığı yazılar değildir. Kendisini önemli kılan ve tarihe geçmesine yol açan gelişme tayyareye ilk binen Müslüman Türk kadını olmasıdır.

C-Belkis Şevket Hanım'ın Uçuş Kararına Giden Gelişmeler

II. Meşrutiyet sonrası Türk kadınılığı yeni bir döneme girmiştir. İçinde buldukları XX. asırda insanların kahramanlığının ilim ve fende gösterilen medeni cesareten kaynaklandığını kavramış ve bu konuda çalışmalara başlamışlardır. Kurulan derneklerin yanı sıra, çıkarılan dergi ve gazeteler bunun en önemli kanıtlarıdır. Bu derneklerin bir kısmı kadın haklarını korumak yönünde çalışmalar göstermiş, bir kısmı da yardım kuruluşu gibi faaliyet yürütmüştür. 1913 yılına gelene kadar; Teali-i Nisvan Cemiyeti, İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi, Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyeti, Esirgeme Derneği gibi kadınlar tarafından kurulan cemiyetler faaliyete başlamıştır. 1913 ve sonrasında ise Müdafaa-i Milliye Osmanlı Hanımlar Heyeti ve Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti gibi cemiyetler kurulmuştur.⁸ Daha önce bahsedildiği gibi bu tarihlerde kurulan cemiyetlerin yanı sıra birçok dergi de yayın hayatına girmiştir.

Avrupa'da kadınlık ve kadın hakları Türk kadını için en önemli örneği teşkil etmiştir. Çünkü bu dönem Avrupa'sında kadınlar dava vekilliği, kimyagerlik, muharrirlik (tahrir eden, gazetede yazı yazan), resim ve siyasi muallimelik gibi

6 Erdinç Gülcü- Samiye Tunç, “Osmanlı Basın Hayatında Kadınlar Dünyası Dergisi”, s. 157-158.

7 “Belkis Şevket Hanım Efendinin Tayerânı”, *Kadınlar Dünyası*, 16 Teşrinisani 1329 (29 Kasım 1913), s. 2.

8 Erdinç Gülcü- Samiye Tunç, “Osmanlı Basın Hayatında Kadınlar Dünyası Dergisi”, s. 158.

meslekler yapmak yanında, siyasi hukuka da sahiptiler.⁹ Dergide kadınların bu tür haklara sahip olmasını kabul etmek istemeyenler ve bu gerçekleri kabul etmekte zorlananlar için “*bu basit hakikati idrak edememek, yarasa kuşlarının güneşi görememelerine benzer.*”¹⁰ ifadesi kullanılmaktadır. Görüldüğü üzere bu dönem içerisinde kadınlar bir uyanış yaşamaya başlamıştır.

Dergide insanoğlunun karada koşmak ve denizde yüzmek gibi özellikleri kazandıktan sonra uçmak isteğinin de oluştuğu ve bunun için büyük çaba sarf ettiği bilgisi yer almaktadır ve bu istek bize şu cümlelerle aktarılmaktadır: “... *insanoğlu gözlerini havaya diktiği zaman gördü ki şahinler, doğanlar, atmacalar, serçeler, kargalar gök surette dolaşüyor. Eyvah! Bu insanın asla malik olamayacağı bir imtiyaz idi. Arılar ve sinekler bile küçücük kanatlarıyla uçuşuyorlardı.*”¹¹

Beşeriyet nice elemeler çektikten sonra nihayet uçmak özelliğini de elde etmiştir. 1913 senesinden dört yıl önce yani 1909 yılında insanlık balon ve tayyare ile uçmaya ve bu araçları kullanmaya muvaffak olmuştur.¹² Bu tarihten sonra tayyarecilik özellikle Avrupa ve Amerika’da gelişmiştir.

Osmanlı kadınları, Avrupa’da tayyareciliğin gelişmesi ve bu gelişmede kadınlarında yerini almasını örnek almıştır. Osmanlı kadınlarının, Avrupa’da erkeklerle her konuda müsabaka eden hemcinslerinin başarısı karşısındaki üzüntülerini *Kadınlar Dünyası* dergisi şu şekilde ifade etmiştir: “*Biz Osmanlı kadınları Avrupa’daki hemcinslerimizin bu muvaffakiyetlerini uzaktan seyrederek müteessir oluyorduk. ‘Biz niçin yapmıyoruz, yapamıyoruz?’ diyorduk.*”¹³

Osmanlı kadınlarının bu konudaki üzüntüsünü ise ilk dikkate alan ve gündeme getiren Müdafaa-ı Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti olmuştur. Kadınların tayyarecilikle ilgilenmelerini tartışmaya açmıştır. İşte tam da bu tartışmalar sırasında medeni cesaretiyle Belkis Şevket Hanım tayyareye binmeye talip olmuştur. İşte Belkis Şevket Hanım’ı tarihe geçirecek uçuşun oluşumunu sağlayan şartlar böyle gelişmiştir.

Belkis Şevket Hanım’da beliren bu istek üzerine Cemiyet içerisinde bir heyecan oluşmuştur. Cemiyetin kurucularından Ulviye Mevlan Hanım’ın eşi bu işe memur tayin edilerek Tayyare Mektebi Müdürü Ali Hamdi Veli Beyefendiye, konuyu izah etmesi için gönderilmiştir. Veli Beyefendi’nin bu isteğe cevabı olumlu olmuştur. Hatta bir Müslüman Türk kızının uçmasının kendileri için mutluluk ve saadet kaynağı olduğunu belirterek konuyu I. Kolordu Komutanı’na danışarak bir izin belgesi almaları gerektiğini bildirmiştir. I. Kolordu Kumandanı Vekili Ahmet Cemal Bey’den gelen olumlu cevap üzerine uçuş yeri Yeşilköy Havacılık Okulu, tarihi ise Pazar gününe denk gelen, 12 Aralık 1913 olarak belirlenmiştir. Ancak hava muhalefeti olursa uçuşun bir gün sonraya erteleneceği de belirtilmiştir. Nitekim havanın yağışlı olması nedeniyle uçuş 13 Aralık 1913’te gerçekleşmiştir. İşte

9 “Belkis Şevket Hanım Kızımız Uçtu”, *Kadınlar Dünyası*, 23 Teşrinisani 1329 (6 Aralık 1913), s. 2.

10 “Belkis Şevket Hanım Kızımız Uçtu”, *Kadınlar Dünyası*, 23 Teşrinisani 1329 (6 Aralık 1913), s. 2.

11 Aksaray: İkbaldanış, “Tayyare”, *Kadınlar Dünyası*, 16 Teşrinisani 1329 (29 Kasım 1913), s. 7.

12 Aksaray: İkbaldanış, “Tayyare”, *Kadınlar Dünyası*, 16 Teşrinisani 1329 (29 Kasım 1913), s. 7-8.

13 “Belkis Şevket Hanım Efendinin Tayerânı”, *Kadınlar Dünyası*, 16 Teşrinisani 1329 (29 Kasım 1913), s. 2.

bu tarihi gün kayıtlara aşağıdaki şekilde geçmiştir: “ *İşte bu suretle bir Osmanlı kızı mazinin bıraktığı korkaklığı kahrederek tayyare ile yarınki Pazar günü, hava müsaade etmediği halde pazartesi günü velhasıl bu hafta zarfında Ayestefanos’ta birçok hanımların huzuruyla tayyare mektebi sahasından tayerân edecektir. İlk büyük muvaffakiyeti şarkta bir Osmanlı İslam kızı gösterecektir.*”¹⁴

Böylece Belkis Şevket’in uçuş kararı verilmiştir. Alınan bu karardan sonra o, geçmek bilmeyen zamanı şu şekilde satırlara dökmüştür: “*Sabırsızlıkla Pazar gününü bekliyor ve daima yazı odamdaki barometreye bakıyordum. Of, barometre düşüyordu. Evet, birkaç saat sonra şiddetli lodosla yağmur yağıyordu. Artık hüznümü sual etmeyiniz. Pazar günü mütemadiyen denilebilecek derecede yağmur yağdı. Fakat barometre terfi ediyordu. Gece rüzgâr durdu, yağmur dindi... Ertesi günü düşünüp mutlu oluyordum.*”¹⁵

Belirtildiği gibi hava muhalefeti nedeniyle uçuş ertesi güne kalmıştır. Belkis Hanım’ın uçmak istemesinin tek nedeni, şark kadınlarının garp kadınlarından geri kalmayacaklarını ispat etmek değildir. O, dünyada yaşanan gelişmeleri iyi takip eden aydın bir bayan olduğu için, Osmanlı Ordusu’nun Trablus’taki hazin halinden rahatsız olmuş ve Osmanlı Ordusu’nun uçak ihtiyacını kavrayarak destek vermek istemiştir.¹⁶

D-Belkis Şevket Hanım’ın Gökyüzüyle Buluşması ve Osmanlı Kadınlarından İsteği

Belkis Şevket Hanım’ın uçuşu ile ilgili detaylara geçmeden önce, Osmanlı havacılığının genel durumu ve 1913’e kadar olan gelişimi hakkında bazı bilgiler vermek yerinde olacaktır.

Osmanlı Devleti’nde askeri havacılık çalışmaları Mahmut Şevket Paşa’nın Harbiye Nazırlığı’na (1909) atanmasıyla başlamıştır. 1910 yılında havacılıkla ilgili çalışmalar daha da artmıştır. Balon ve uçak alımı için teşebbüste bulunulmuşsa da maddi imkânsızlıklar yüzünden bu girişim sonuçsuz kalmıştır.¹⁷ 1911 yılına gelindiğinde ise Yüzbaşı Fesâ ve istihkâm Teğmeni Yusuf Kenan Efendi isimli iki subay havacılık eğitimi almak üzere Fransa’ya gönderilmiştir. Ayrıca Osmanlı Harbiye Nezareti, havacılık çalışmalarının daha planlı ve programlı bir şekilde devam etmesi için 1911 senesinin Temmuz ayında Süreyya Bey’i (İlmen) görevlendirmiştir. 1911 senesinde Osmanlı Devleti’nde havacılık faaliyetleri Osmanlı-İtalyan savaşı nedeniyle hız kazanmıştır. İtalyanlar, 22 Ekim 1911’de Osmanlı Devleti’ne karşı, Trablusgarp Savaşı’nda hava aracı kullanmış ayrıca, dünya tarihinde ilk kez bu savaşta uçaktan bomba atılmıştır. Uçaklar ve balonlar vasıtasıyla yapılan keşif, gözetleme ve bombardıman, Osmanlı askeri üzerinde hem psikolojik etki yapmış, hem de can kaybına sebep olmuştur.

14 “Belkis Şevket Hanım Efendinin Tayerânı”, Kadınlar Dünyası, 16 Teşrinisani 1329 (29 Kasım 1913), s. 2.

15 Belkis Şevket, “Uçarken”, Kadınlar Dünyası, 30 Teşrinisani 1329 (13 Aralık 1913), s. 3.

16 Belkis Şevket, “Uçarken”, Kadınlar Dünyası, 30 Teşrinisani 1329 (13 Aralık 1913), s. 3.

17 Ö. Kürşad Karacagil, “Balkan Savaşlarında Osmanlı Devletinde Havacılık Faaliyetleri”, Türk Dünyası Araştırmaları, sayı: 200, Ekim 2012, s. 74.

7 Şubat 1912’de uçaklara dair işlerin Kıtâat-ı Fenniye Şubesi’ne devredilmesi sonucunda Mart 1912 tarihinde Kıtâat-ı Fenniye Müfettişliği’ne bağlı bir Havacılık Komisyonu kurulmuştur. Komisyonun başkanlığına Süreyya Bey, üyeliklerine de Kıtâat-ı Fenniye Şube Başkanı İstihkâm Kaymakamı Refik ve İstihkâm Binbaşısı Mehmet ve Zeki Beyler getirilmiştir. Kurulan bu komisyon havacılığın ilk teşekkülü olmuştur. Ayrıca Yeşilköy Havacılık Okulu’nun da bu dönemde kurulması kararlaştırılmış ve 1912 yılında inşaatına başlanmıştır.

Bu dönemde Mahmut Şevket Paşa; Yarbay Süreyya Bey (İlmen) ve İstihkâm Binbaşısı Mehmet Ali Bey’den oluşan bir komisyonu Avrupa’ya göndermiştir. İki ay kadar Avrupa’da kalan heyet, döndükten sonra Balkan Savaşlarının patlak vermesi nedeniyle kabinede yapılan değişiklikten etkilenmiş ve Osmanlı havacılık faaliyetleri üç ay süreyle duraklama devresine girmiştir.

1913 yılına kadar Osmanlı havacılığı tam bir ivme kazanamamıştır. Bu tarihten sonra ise önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Bu tarihte uçak tahsisi ve pilot eğitimi için devlet girişimlerinin yanı sıra, halkın da konuya önem vermeye başladığı görülmüştür. Özel teşebbüste bulunan halk o zamanın imkânlarıyla kahvelerde, halkın toplu olarak bulunduğu yerlerde ve müsamerelerde yardım toplamaya çalışmıştır.¹⁸

Osmanlı-Türk havacılık faaliyetlerinin gelişimi hakkındaki değerlendirmeden sonra asıl konumuz olan Belkis Şevket Hanım’ın uçtuğu güne döndüğümüz zaman gelişmeleri şu şekilde izleyebiliriz. Beklenen gün geldiğinde, Müdafaa-ı Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti merkezi olan *Kadınlar Dünyası* dairesinden cemiyet erkânı ve Belkis Şevket Hanım, hazırlanan otomobillerle harekete geçmiştir. Otomobiller bir bayram kutlar gibi cemiyetin bayraklarıyla donatılmış ve tüm cemiyet azaları kırmızı beyaz kurdalalardan yapılmış rozetleri takınmışlardır. Bu güne şahit olmak isteyenler içinde Almanya’nın en meşhur gazetelerinden birisi olan *Berlinertageblatt*’ın İstanbul muhabiri olan Madam Odet Faldeman’ da bulunmuştur.¹⁹ Türk kadınının bu cesur girişimi sırasında yabancı bir gazetecinin hazır bulunması Avrupa basınının ve halkının bundan haberdar olması açısından önem arz etmektedir.

Tayyare Mektebi’ne ulaşıldığı sırada saat 13.00 civarındadır. Mektep müdürü ile pilot zabitanı misafirlerini saygıyla karşılayarak dinlenmeleri için gerekli imkânları sağlamıştır. Heyet ve Belkis Şevket Hanım, dinlendikten sonra uçuşun gerçekleştirileceği “Osmanlı” isimli Deperdussin tipi uçağın yanına gelmişlerdir. Adı geçen bu uçak, Sultan Reşad’ın orduya hediye ettiği, II. Balkan Savaşı’na katılan ve ilk kurşunu yiyerek gazi olan tayyaredir.²⁰ Uçak, Belkis Şevket Hanım’ın uçuş girişimiyle ilklerine bir ilk daha eklemiştir. Ayrıca uçağın önünde cemiyet üyeleri ile beraber Belkis Şevket Hanım’ın da bulunduğu fotoğraf, bir bayanın kadrından çekilen ilk fotoğraf olmuştur.

18 A. Fahimi Aydın, “Tayyareden Uçağa: Milli Hava Sanayinin Kuruluşunda Türk Halkının Yaptığı Bağışlar”, Karadeniz Araştırmaları, sayı: 31, Güz 2011, s. 52.

19 “Belkis Şevket Hanım Kızımız Uçtu”, Kadınlar Dünyası, 23 Teşrinisani 1329 (6 Aralık 1913), s. 2.

20 “Belkis Şevket Hanım Kızımız Uçtu”, Kadınlar Dünyası, 23 Teşrinisani 1329 (6 Aralık 1913), s. 2.

Resim çekildikten sonra Belkis Şevket Hanım, babasının elini öpmüş ve alkışlar içinde uçağa bindirilmiştir. Bu sırada hazır bulunan hanımlara şu şekilde seslenmiştir: *“Kadınlık cesur olmalı, vatan-ı mukaddesimizi cesaret kurtarır. Kadınlik anca cesaretle tali eder.”*²¹

Belkis Şevket Hanım’ın hanımlara verdiği bu kısa nutuktan sonra, Pilot Fethi Bey’in kumandasındaki tayyare ile saat 15.14’te uçuş başlamıştır. Belkis Şevket ve Fethi Bey, Beyoğlu, Pangaltı, Hürriyet-i Ebediyye Tepesi, Boğaziçi ve Üsküdar üzerinden belli irtifada bir gezinti yapıp, Ayastefanos’a geri dönmüşlerdir. Tüm bu rota boyunca Belkis Şevket Hanım, daha önceden hazırlanan ve Osmanlı sancağını anımsatan kırmızı beyaz kurdelalara sarılı kartları uçaktan fırlatmıştır. Bu kartlar üzerinde önemli bir isteği içeren şu yazılar yer almaktadır: *“Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti azasından ve Kadınlar Dünyası muhabirlerinden Belkis Şevket Osmanlı ve İslam kadınlığı namına havada tayerân ederken: Kadınlar Dünyası ismiyle muhterem ordumuza bir tayyare ihdasını bila tefrik-i cins ve mezhep Osmanlı kadınlığından bekler.”*²²

Belkis Şevket Hanım Kadınlar Dünyası adlı dergide bu isteğin önemine dikkat çekerek uçağa olan ihtiyacın nedenini şu şekilde açıklamaktadır: *“Trablus’ta İtalyanların tayyarelerle susuz ve har çöller ortasında namusu vatani korumak için çalışan fedakâr ordumuzun karargâhlarını bombalarla taciz, kuvvetlerini keşf ettikleri sıralarda bütün Osmanlılar gibi ben de bu son buluştan mahrum olduğumuza çok üzüldüm.”*²³

O gün uçağın üzerinde gerçekleştirilen bu eylem bir hareketlenmeye yol açmıştır. Osmanlı Müdafaa-ı Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti, Belkis Şevket’in bu isteğinin gerçekleştirilmesinde kolaylık olması açısından bir heyet oluşturmuştur. Bu heyet, günlük olarak toplanan yardımın I. Kolordu Kumandan Vekili Cemal Bey’e ulaştırılmasından ve kayıtların tutulmasından sorumludur. Ayrıca, heyetin üyelerinin tamamı cemiyetin de üyesidir. Ancak Belkis Şevket Hanım önderliğinde yapılan bu girişim, halk üzerinde bir heyecan ve yankı uyandırsa da yeterli miktara ulaşamadığı için uçak alınamamıştır.

Belkis Şevket Hanım’ın uçuş konusundaki heyecanlı bekleyişine daha önce yer verildiği için biraz da uçuş öncesi ve uçuş sırasındaki izlenimlerine değinmek gerekli görülmektedir. Belkis Şevket Hanım’a öncelikle pilotlara has bir kıyafet, başlık ve gözlük giydirilmiştir. Bundan sonra Fethi Bey pilot mahallindeki yerini, Belkis Şevket de bir sandalye aracılığıyla uçakta kendisine ayrılan kısımdaki yerini almışlardır. Belkis Şevket Hanım bu şekilde etrafı gözlerken tayyarenin pervanesini bir askerin çeviriyor olduğu dikkatini çekmiş ve gemilerdeki gibi kendiliğinden hareket eden bir pervanenin yapılmasının mümkün olup olmadığını düşünmüştür. Tayyarenin pervanesi hızlanıp uçuşa hazır olduğu sırada, Fethi Bey son kontrolleri yaparak askerlere uçağı bırakma emrini vermiş ve yolculuk başlamıştır. Çocuklar kadar mutlu ve heyecanlı olan Belkis Şevket Hanım uçuş esnasında gördüklerini ve

21.“Belkis Şevket Hanım Kızımız Uçtu”, Kadınlar Dünyası, 23 Teşrinisani 1329 (6 Aralık 1913), s. 2.

22.“Belkis Şevket Hanım Kızımız Uçtu”, Kadınlar Dünyası, 23 Teşrinisani 1329 (6 Aralık 1913), s. 3.

23 Belkis Şevket, “Uçarken”, Kadınlar Dünyası, 30 Teşrinisani 1329 (13 Aralık 1913), s. 3.

hissettiklerini şu şekilde aktarmaktadır:

“ Semalara doğru nuru hidayetle parlayan hilalli minareler şamdanlar içindeki mumlar gibi müşahede olunur. Ebniye ve emâkin fenni çocuk eğlencelerindeki küçük olur gibi nazara çarpıyordu. Sevimli payitahtımız semadan kuş bakışı görünüşü hakikaten pek güzeldi... O kadar süratli tayerân ediyorduk ki kartları attıkça kolumu yanıma getirmek için iyice müşkilat çekiyordum... Pervaneden sıçrayan benzin gözlüklerimin üstüne sıçıyor, etrafımı görmek için bunları temizliyordum. Çünkü oturduğum yer makineye pek yakın idi. Vücutuma muhafazaten giydiğim dört tane yün fanila ile üşüyordum. Başım daha çok üşüyordu... Sefine-i havaiyemiz iniş ve kalkışlar yapıyordu. Bu esnada muvazeneyi bozmamak ehemmiyetlidir. İstanbul’dan ayrıldıktan beş on dakika sonra karargâha ulaşıldı. Yere nüzul ettiğimiz zaman gönlümde bir mahzunluk vardı. Kalbim, ruhum daha çok gezmek hatta uzaklara ötelere gitmek istiyordu.”²⁴

Belkis Şevket Hanım uçuşunu tamamladıktan sonra yayınlanan yazısında yukarıdaki izlenimlerini aktarmış ve kadınların toplumdaki yeri hakkında şunları söylemiştir: *“Bir milletin terakki-i bekası, medar-ı maarifin doğurduğu cesaret-i medeniye ile kaimdir. Binaenaleyh mevcudiyet-i milliyesini ifa ve âlâ ettirmek isteyen cemiyetler, milletler cesur ve metin evlatlara malik olmalıdır. Bunları da ancak yetiştirecek biz kadınlardır. Her evlat ilk öğüdü valide kucağında alır. O halde çocuklarımızı cesur ve metin, vatana hadim, dinine sadık, sıhhati yerinde yetiştirmeye bezl-i gayret ve fedakârlık edelim.”²⁵*

Belkis Şevket Hanım, böylece dönemin ihtiyacı olan bir konuya değinmiş, gösterdiği cesaret sayesinde Osmanlı toplumuna örnek olmuş ve topluma yol göstermiştir. Ayrıca bir Türk kadını olarak, kadınların fırsat verildiği takdirde her türlü işi hakkıyla yerine getirebileceklerini ispat etmiş ve bu cesur girişimiyle gelecek nesil Türk kadınlarına da en büyük mesajı vermiştir.

E-Sonuç

II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte Osmanlı Devleti’nde görülen kadın hareketleri hız kazanmış ve kadın toplum içerisinde daha fazla yer edinmeye başlamıştır. Bu dönemle birlikte kurulan cemiyetler, yayınlanan gazete ve dergiler, bu hareketlerin oluşumu ve gelişiminde önemli roller üstlenmiştir. Böylece kadınların eğitimi önemli bir gündem oluşturmuş ve bu sayede Osmanlı-Türk kadını Avrupa kadınıyla eşit haklar edinmek için bir arayışa girmiştir. Bu arayışın sonucunda ilim ve fennin önemini kavramış ve Avrupalı hemcinsleriyle bir eşitlik sağlanabilmesi için medeni cesaretleri ile her konuda başarı sağlayabileceklerini göstermek istemişlerdir.

Belkis Şevket Hanım’ın uçuşu, dönem içerisinde gerçekleşen önemli bir olay olarak kabul edilebilir. Yaşandığı dönemde önemli bir yankı uyandıran bu girişim, gelecek nesil Türk kadınlarına da önemli bir örnek teşkil etmiştir. Belkis Şevket

²⁴ Belkis Şevket, “Uçarken”, Kadınlar Dünyası, 30 Teşrinisani 1329 (13 Aralık 1913), s. 4.

²⁵ Belkis Şevket, “Uçarken”, Kadınlar Dünyası, 30 Teşrinisani 1329 (13 Aralık 1913), s. 3.

Hanım, Türk kadınlarına örnek olması yanında Avrupalı hemcinslerine de bir Türk Müslüman kadınının cesaretini ve gücünü göstermek konusunda önderlik etmiştir. *Kadınlar Dünyası Dergisi'*nde ve Müdafaa-ı Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nde etkin olarak yer alan Belkıs Şevket Hanım, kadınların ve çocukların eğitilmesi, kadın haklarının gündeme getirilmesi, Osmanlı Ordusu'na bir uçak hediye edilmesi gibi önemli çalışmalarda bulunmuş ve bu konularda mücadeleci olmasıyla da dikkat çekmiştir.

Belkıs Şevket Hanım'ın uçuşu Müslüman Türk kadınına örnek olması ve döneminde kadın uyanışına temsil olması açısından büyük önem arz etmektedir. Ayrıca bu olay, cemiyetlerin ve dergilerin kadın uyanışı üzerindeki etkisini göstermesi açısından da önemlidir.

F-Kaynakça

- Aksaray, İkbaldanış, "Tayyare", *Kadınlar Dünyası*, 16 Teşrinisani 1329 (29 Kasım 1913).
- Aydın, A. Fahimi, "Tayyareden Uçağa: Milli Hava Sanayinin Kuruluşunda Türk Halkının Yaptığı Bağışlar", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 31, 2011.
- Belkıs Şevket, "Uçarken", *Kadınlar Dünyası*, 30 Teşrinisani 1329 (13 Aralık 1913).
- "Belkıs Şevket Hanım Efendinin Tayerânı", *Kadınlar Dünyası*, 16 Teşrinisani 1329 (29 Kasım 1913).
- "Belkıs Şevket Hanım Kızımız Uçtu", *Kadınlar Dünyası*, 23 Teşrinisani 1329 (6 Aralık 1913).
- Çakmak, Banu, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Uzanan Çizgide Osmanlıda Kadın Hareketleri, Dönemin Tiyatrosunda Kadının Temsili ve Kadın Sorunu", *İstanbul Üniversitesi Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölüm Dergisi*, Sayı: 18, 2011.
- Çoğun Karabulut, Sezen, "Türk Basınında Kadın Gazetesi'nin Yeri (1947-1962), *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C: 4, Sayı: 11, s. 187-200.
- Gülcü, Erdinç, "Osmanlı Basın Hayatında Kadınlar Dünyası Dergisi", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3 (2).
- Karacagil, Ö. Kürşad, "Balkan Savaşlarında Osmanlı Devletinde Havacılık Faaliyetleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 200, 2012.
- Özkiraz, Ahmet, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, C. 3, No:1, 2011.

OSMANLI BALKANLARINDA İNGİLİZLERİN MİSYONERLİK FAALİYETLERİNE DAİR BAZI BELGELER (1862-1869)

CERTAIN DOCUMENTS ON MISSIONARY ACTIVITIES OF BRITISH IN THE BALKANS

Mithat AYDIN*

Özet

Bu çalışma, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hariciye Nezareti Hariciye Siyasi Kısım'da yer alan 207/30, 207/36, 207/51, 208/9, 209/5, 210/15 nolu belgelerden hareketle 1862-1867 yılları arasında Balkanlarda İngiliz misyonerlerinin yürüttüğü faaliyetlerin mahiyetini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede Osmanlı topraklarındaki misyonerlik faaliyetlerinin Osmanlı gayrimüslim toplulukları üzerindeki etkisini ve Osmanlı Devleti'nin parçalanmasındaki rolünü açıklamaya çalışmaktadır. Diğer taraftan 19. yüzyıl ortalarında yoğunlaşan Protestan misyoner çalışmalarının batı kamuoyunda Türk aleyhtarlığının gelişmesine ve Osmanlı-İngiliz ilişkilerine etkisini ortaya koyması açısından da dikkate değerdir.

Anahtar Kelimeler: *Balkanlar, Misyonerlik Faaliyetleri, Persich, Ragusa, İngiltere*

Abstract

With reference to the documents numbered 207/30, 207/36, 207/51, 208/9, 209/5, 210/15 in the Foreign Affairs Section of the Ministry of Foreign Affairs in the Ottoman Archive of the Prime Ministry of the Republic of Turkey, this study reveals the nature of activities of British missionaries between 1862 and 1867 in Balkans. Within this framework, this study tries to explain the effect of missionary activities in Ottoman territories on the Ottoman non-Muslims and their role over the destruction of Ottoman Empire. On the other hand, it is also significant that the Protestant missionary activities which intensified in mid-19th century explains the Turkish opposition in West public opinion and their impacts on Ottoman-British relations.

Key words: *Balkans, Missionary Activities, Persich, Ragusa, England*

A-Giriş

Osmanlı topraklarındaki yabancı devletlerin ya da uyrukların faaliyetlerinin kuruluşundan yıkılışına kadar Osmanlı Devleti'nin siyasi ve kültürel hayatında menfi veya müspet sonuçlar doğurduğu bilinmektedir. Bu bakımdan; 19. yüzyılın son çeyreğine kadar Osmanlı devlet adamlarının devletin bekası olarak görüp Osmanlı dış politikasının temel unsuru yaptıkları İngiltere'nin veya İngilizlerin ayrı bir rolü olduğu söylenebilir. Bununla beraber, Kırım Savaşı (1853-1856)'dan sonra İngiltere'nin "Doğu" politikasının giderek bir değişim sürecine girmesi bu ilişkileri çok daha önemli bir hale getirmiştir. Bu değişim sürecinde Osmanlı Balkanlarındaki gayrimüslimlerin bağımsızlık hareketlerinin ve misyon faaliyetlerinin Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin seyri üzerindeki etkisi dikkate değerdir. Çalışmamıza konu olan belgeler de 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra İngilizlerin Balkanlardaki

* Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, Kınıklı Yerleşkesi/Denizli.

faaliyetlerinin daha ziyade misyonerlik niteliği taşıdığını göstermekle beraber, bölgedeki Osmanlı yöneticileri tarafından endişeyle izlendiğini ve Osmanlı bütünlüğünü tehdit eder yönde geliştiğini göstermektedir.

Söz konusu belgeler Hariciye Nezareti Hariciye Siyasi Kısım'da yer alan altı dosyadaki belgelerden oluşmaktadır. Belgelerin tamamı Osmanlı Dışişleri Bakanlığı ile Ragusa'daki Osmanlı konsolosu arasındaki yazışmalardan ibaret olup, 1862-1867 yılları arasına aittir. Muhteva itibariyle belgeler sadece misyonerlik çalışmaları ile ilgili değildir. Aynı zamanda o sırada bölgede meydana gelen başka olayları da ihtiva etmektedir. Belgeler yazım karakteri olarak Fransızca el yazısıyla kaleme alınmıştır.

İngilizlerin Balkanlardaki faaliyetlerinin mahiyetini tanımlayabilmek için kısaca Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin hangi temeller üzerinde geliştiğini ve şekillendiğini gözden geçirmek uygun olacaktır.

B-19. Yüzyıl Ortalarına Kadar Osmanlı-İngiliz İlişkileri

16. yüzyılın sonlarına değin daha ziyade ticari sahada gelişen Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin, bu tarihlerden itibaren siyasi alana kaydığını görmekteyiz. İki ülkeyi birine yaklaştıran neden ise İngilizlerin, "puta tapanların başı" diye sultana anlattıkları İspanya kralı II. Philip'e¹ karşı siyasi bir yardım bulmak düşüncesi ile Osmanlıların Venedik ekonomisine ölümcül bir darbe indirmek ve İngiliz kalayı, çeliği ve kurşunu gibi kritik önemdeki malları temin etmek istemesi idi.²

Bu siyasal ortamda İngilizlerin önde gelen tüccarlarının ve nüfuz sahibi bazı devlet adamlarının onayı ile Kraliçe Elizabeth, William Harborne'u 1578 yılında İstanbul'a bir "ticaret ajanı" olarak göndermiştir. Harborne İstanbul'da III. Murat ile yaptığı görüşme sonrası daha önce Venedik ve Fransızlara verilen, Osmanlı topraklarında ticaret yapmalarına imkân tanıyan bir "Ahidname (İmtiyaz Fermanı)" elde etmeyi de başarmıştır. (1580). Bu arada III. Murat ile Kraliçe Elizabeth arasında teati edilen mektup, iki ülke arasında resmi bir ilişkinin kurulmasının da başlangıcı olmuştur.³ Bu resmi ilişkiler her ne kadar İspanya'ya karşı ortak bir ittifakı doğurmadıysa da ticari sahada ciddi bir gelişmeyi ortaya çıkarmıştır.⁴ Ticari alandaki gelişmeler 1620-1683 yılları arasında en parlak dönemini yaşamıştır.⁵ Ayrıca, bu dönemde İstanbul'dan başka Halep, İskenderun gibi yerlerde konsolosluklar açılarak, bu yerler İngiliz ticaretinin merkezleri haline gelmiştir.⁶

Ticari alanda görülen gelişmeler, siyasi alanda Katolik İspanya'ya karşı bir

1 A. Nimet Kurat, *Türk-İngiliz münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)*, Ankara, 1953, s.120

2 Halil İnalıcık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, Çev: Halil Berktaş, c.I, İstanbul, 2000, s.427

3 Bkz: Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin...*, s13-31.

4 İngilizlere verilen ticari ayrıcalıklarla başlatılan resmi ilişkiler, "Levant Company" adlı bir şirketin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Londra'da 1581'de kurulan Levant Company, 1825 yılına kadar 244 yıl faaliyet göstererek Türk-İngiliz ticaretinin esasını oluşturmuştur.

5 Ali İhsan Bağış, "III. George Döneminde İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ekonomi Siyaseti 1760-1815", *Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984*, (400.Yıldönüm), s.43.

6 Bkz: Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları*, İstanbul, 2004.

birlikteliği getirmese de, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki siyasal alandaki yakınlaşma devam etmiştir. Bu bakımdan özellikle İngiliz elçileri Sir Thomas Roe (1621-28), Heneage Finch (Lord Winchelsea) (1660-69), Sir William Trumbull (1686-1691) Lord Paget (1692-1702) aktif bir rol oynamışlardır. Öyle ki Paget, Avrupa kıtasında ve Akdeniz’de üstün bir durum kazanan Fransa’ya karşı İngiliz çıkarlarını korumak için 1683’te II. Viyana kuşatmasıyla başlayan Osmanlı-Avusturya savaşını sona erdirme yönünde büyük çaba göstermiş ve 1699 yılındaki Karlofça Antlaşması’nın imzalanmasında pay sahibi olmuştur.⁷ Ancak; Harborne’den beri devam eden İngiliz elçilerinin arabuluculuk konumları, Osmanlı diplomasi tarihinde giderek gelenek haline gelmiş ve zaman zaman dayatma derecesine vararak Osmanlı Devleti’nin sonuna kadar devam etmiştir.⁸ Nitekim; İngiliz arabuluculuğunun 18. yüzyıldaki ilk örnekleri 1711 yılındaki Prut savaşı sonrası olayları ve 1718’deki Pasarofça Antlaşması olmuştur.

18. yüzyılda İngiltere’nin Yakındoğu’da önemli topraklar kazanması, özellikle de 1757’de Hindistan’ı ele geçirmesi Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. İngiltere’nin bu dönemde ön plana çıkan Yakındoğu politikasının esası, doğal kaynaklarıyla ve ekonomik, ulaşım bağlantısıyla stratejik öneme sahip olan Hindistan’ı güven içinde tutmaktı. Bu nedenle sanayi devrimini tamamlayan Avrupa devletlerinin, İngiltere imparatorluğunun denizaşırı topraklarını tehdit etmesi İngiltere için kabul edilmez bir gerçektir.⁹ Bu tehdit önce Fransa’dan sonra Rusya’dan ve 19.yüzyıldan itibaren de Almanya’dan gelmiştir.

Büyük devletlerin çıkar çatışmasının farkında olan Osmanlı Devleti ise kendisine karşı ortak bir cephenin kurulmasını önlemeyi ve bu suretle bir “denge politikası” izlemeyi dış politikasının temeli yapmıştır. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti varlığını tehdit eden Rusya’ya karşı 19. yüzyılın son çeyreğine kadar İngiltere Devleti’nin desteğine sarılmıştır.

Bu bakımdan, Osmanlı Devleti ile İngiltere’nin Yakındoğu’da çıkarları örtüşmekteydi. İngiltere bu gerçeği 1774’deki Küçük Kaynarca Antlaşması’ndan sonra daha iyi görmüştür. Oysa; bu tarihe kadar ticari kazançlarından dolayı Rusya ile iyi ilişkiler kuran İngiltere, Küçük Kaynarca Antlaşması’nın “İngilizlerin ticari ve siyasî çıkarlarına aykırı” bazı maddelerini görünce Rusya’yı bir tehdit olarak algılamaya başlamıştır. Hatta Rusya Özi Kalesini 1787’de işgal ettiğinde, İngiltere Osmanlı Devleti’nin yanında savaşa girmeyi bile düşünmüştür.¹⁰ Başbakan William Pitt, Petersburg’a 27 Mart 1791’de verdiği ultiatomla Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğüne olan ilgisini açıkça göstermiştir.¹¹ Bu tarihten itibaren de İngiltere, Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğünü korumayı dış politikasını temeli yapmaya başlamıştır.

7 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.III, ks.II, Ankara, 1988, s.233-234.

8 Azmi Özcan, “İngiltere”, *İslam Ansiklopedisi*, c.22, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2000, s.303.

9 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1923-1926)*, Ankara, 1978, s.15-17.

10 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.IV, II. Ks. II, 3.Baskı, Ankara, 1988, s.215; Akdes N. Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1553-1952)*, Ankara, 1952, s.13.

11 S.Rıfki Burçak, *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941)*, İstanbul 1946, s.12; Yurdusev, *a.g.m.*, s.563 dn.8.

İngiltere, bu politikasını 1789 yılında Hindistan'a giden en kısa deniz yollarının üzerinde bulunan Mısır'ı işgal eden Napolyon Bonaparte'a karşı da kararlılıkla yürütmüştür. Nitekim; Napolyon Osmanlı Devleti ve müttefiki Rusya'nın da işbirliğiyle 1801 yılında Mısır'dan çıkarılmıştır (1801). Napolyon tehlikesinin akabinde, 1806-1812 döneminde Osmanlı-İngiliz ile Rus Savaşlarının Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde yaptığı dalgalanmalara rağmen, 1815'te yapılan ve yüzyılın en büyük kongrelerinden biri olan Viyana Kongresi'nde İngiltere, yine Osmanlı Devleti'nin tarafındaydı.

Ancak, 1822'deki Eflak ve Mora ayaklanmalarıyla başlayan ve 1830'da Yunanistan Devleti'nin kurulmasına giden süreçte Osmanlı-İngiliz ilişkileri çok daha farklı bir boyutta gelişmiştir. Fransız ihtilalinin doğurduğu görüşlerin yayılması, Avrupa'da liberal fikirlerin artması ve Helen kültürüne karşı hayranlığın artması sonucunda İngiliz kamuoyunda Osmanlı Devleti'ndeki "despotik" idarenin Hıristiyanları baskı altında tuttuğu şeklinde, özellikle de liberal çevrelerde Türk aleyhtarı bir politikanın ortaya çıkmasına yol açmıştır.¹² Diğer Avrupa şehirlerinde olduğu gibi, Londra'da da Greklere yardım kampanyaları düzenlenmiş, onlara güven verilmiş ve yalnız olmadıkları gösterilmiştir.¹³

Nitekim; Rusya'nın Balkanlarda güçlü bir pozisyon kazanacağından korkan İngiltere, Yunan bağımsızlık hareketine destek vererek Yunanistan Devleti'nin kuruluşunda büyük bir rol oynamıştır. Bununla birlikte Yunan Ayaklanması sırasında beliren Türk aleyhtarlığı bir süre sonra yerini, giderek daha büyük bir tehlike oluşturmaya başlayan Rusya tehlikesine karşı "Türk dostluğu"na bırakmıştır.¹⁴

Bu dostluğun oluşmasında, 1831 yılında İstanbul'a elçilik görevlisi olarak atanan Türk dostu David Urquart'ın çok önemli bir yeri vardır. Urquart daha sonra da Türkiye'ye değişik zamanlarda gelmiş ve Türkleri öven çeşitli kitaplar kaleme almıştır. İngiltere'nin Türkler lehine dönmesinin bir başka nedeni ise "*Yunan Ayaklanmasını desteklemeye giden İngilizlerin, Yunanlıların da merhametsizce Türkleri katlettiklerini*" görmüş olmalarıydı.¹⁵

İngiltere çok geçmeden "Doğu"daki çıkarlarının bu defa Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa tarafından tehdit edildiğini gördü (1831). Görünüşte Suriye'yi topraklarına katmak isteyen, gerçekte ise bağımsız bir devlet kurmak ve nüfuzunu genişletmek emelinde olan Mehmet Ali Paşa'nın 1833 yılında Kütahya'ya kadar ilerleyerek İstanbul'u tehdit etmeye başlayınca Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya yaklaştığını gören İngiltere, sorunu çözümü için daha aktif hareket etmeye başlamış ve Rusya'nın bu sırada Hünkar İskeleyi Antlaşması ile boğazlar üzerinde elde etmiş olduğu ayrıcalığa da Boğazlar Sözleşmesi (1841)'yle son vermiştir.

12 Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerine...*, s.14-15.

13 Ömer Turan, "The Role of Russia and England in the Rise of Greek Nationalism and in Greek Independence", OTAM, sa.10, Ankara, 1999, s.278-229.

14 Özcan, "*İngiltere*", s.304.

15 P.Philip Graves, *İngilizler ve Türkler-Osmanlı'dan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri (1789-1938)*, Çev: Yılmaz Tezkan, 1.Baskı, Ankara, 1999, s.3-4.

Bu dönemde İngiltere'nin Osmanlı politikası açık olarak şekillenmişti. Bu politikaya şekil verenler Palmerstone ile Canning olmuşlardır. Bundan sonra birbirini takip eden İngiliz hükümetleri Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü korumayı temel hedefleri haline getirmişlerdir. Palmerstone ve İstanbul'daki İngiliz elçisi Stratford Canning'in inkişaf ettirdikleri Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma politikası yüzyılın ortasındaki Kırım Savaşı'nda en olgun çağını yaşamıştır. Bu dönemde Karadeniz'i bir Rus gölü haline getirmeye, Boğazlar ve Türkiye üzerinde hakimiyet kurarak Doğu Avrupa'daki dengeleri bozmaya çalışan Rusya'ya¹⁶ karşı Fransa'yı da yanına alan İngiltere, Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa girmiştir. Savaş sonrasında imzalanan Paris Antlaşması'yla (30 Mart 1856) Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü Avrupa devletlerinin güvencesi altına alınmıştır. Aynı zamanda; söz konusu antlaşmayla Osmanlı Devleti, Avrupa hukukundan yararlanması temin edilerek Avrupa camiasına kabul edilmiştir.¹⁷ Böylece, İngiltere Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasında büyük bir başarı kazanmış ve Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki emellerine set çekmiştir.

Fakat kutsal ittifak politikası bir süre sonra güvensizlik içine düşmüş ve batılı devletler uzun barış döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun tebaa ırklarına olan sempatilerini genişletmeye başlamışlardır.¹⁸ Nitekim; Paris Antlaşmasından sonra Osmanlı-İngiliz ilişkileri bozulmaya başlamıştır. Hatta; İngiltere'nin Fransa ile Mısır'daki rekabetinden dolayı 1858'de Cidde olaylarına ve Suriye ayaklanmasına müdahale etmesi, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı izlediği politikanın değişmesinde başlangıç noktası olmuştur.¹⁹ Stratford Canning bile, 1858'de emekli olurken, ısrarla üzerinde durduğu reformların Türk reformcuları tarafından artık gerçekleştirilemeyeceğine inanmaktaydı.²⁰ Onun haleflerinden Lord Russell ise, 1861'de Suriye'deki olaylar nedeniyle Osmanlı hükümetinin artık İngiliz desteğine güvenmemesini söylemekteydi.²¹

Abdülaziz'in 1867'deki Londra seyahati bile, İngiltere'de yok olmaya başlayan Türk yanlısı temayülü tesis edememiştir. David Urquart'ın gayret ve çabalarına rağmen, bir daha İngiliz toplumunda Türkseverlik olmamıştır. Urquart'ın "*Eğer tanımak isterseniz bütün Türk ırkıyla birbirinizi seveceksiniz*" şeklindeki inancı 20. yüzyıl başında zayıf bir figür olarak kalmıştır.²²

Osmanlı-İngiliz ilişkileri bu yönde seyrederken, ilişkilerin şekillenmesinde misyonerlik faaliyetlerinin önemli bir yerinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle Osmanlı topraklarındaki misyonerlik faaliyetlerine özellikle de İngiltere'nin himayesinde yürütülen Protestan misyonerlerinin rolüne bir göz atmak yerinde olacaktır.

16 Graves, *a.g.e.*, s.10.

17 J.C.Hurewitz, *Diplomacy in the Near East and Middle East, A Documentary Record: 1535-1914*, vol.I, New York, 1956, 156; E.Z.Karal, *Osmanlı Tarihi*, c.5, s.243.

18 Thomas Erksine Holland, *The European Concert in the Eastern Question*, Oxford, 1885, s.2.

19 Kürkcüoğlu, *a.g.e.*, s.24.

20 Graves, *a.g.e.*, s.11.

21 Graves, *a.g.e.*, s.11.

22 Alan Cunningham, *Eastern Questions in the Nineteenth Century Collected Essays*, Ed: Edvard Ingram, vol II, London, 1993, s.227.

C- Misyonerliğin Ortaya Çıkışı, Gelişmesi ve Osmanlı Topraklarında İngiliz ve Amerikan Protestan Misyonerlerinin Faaliyetleri

Genel anlamda “bir dini teşkilat kurarak din propagandası yapmak, insanları o dinin müritleri haline getirmek” demek olan misyonerlik kavramı sonradan Hıristiyan misyonerliğini ifade ederek özel bir anlam kazanmıştır. Bu anlamıyla misyonerlik, “İncili öğretmek, Hıristiyan olmayanları bu dine kazandırmak ya da belirli bir mezhepten olmayanları o mezhebe çevirmek” şeklinde kullanılmıştır.²³

Başlangıçta kişisel gayretlerle başlayan misyonerlik faaliyetleri, zamanla güçlenerek mensubu oldukları ülkelerin siyasi, sosyal, kültürel, ticari ve ekonomik faaliyetleri doğrultusunda emperyalizmin gelişmesine katkı sağlayan bir teşkilat halini almıştır.²⁴ Kocabaşoğlu'nun belirttiği gibi “bir hayli dünyevileşen” misyonerlik çalışmaları,²⁵ Arz-ı Mevud kabul edilen toprakları ulusal çıkarlar doğrultusunda sömürmüş ve halkların kaynaklarını gasbetmiştir. Kısaca ilk Havariler'den günümüze kadar gelen süreçte tarihin hemen her döneminde önemli rol oynamış olan misyonerler, büyük güçlerin sömürge politikaları çerçevesinde desteklenerek finanse edilmiş ve kendi ulusal çıkarlarının ve emperyal yayılmalarının bir aracı olmuşlardır. Buna basit bir başka örnek de, ABD'de ilk köle nüfus sayımının yapıldığı 1790 yılında köle sayısı 697.000 iken, bu sayının 71 yıl sonra yaklaşık 4 milyona çıkması,²⁶ emperyalizmin dini kisve altında ulaşmış olduğu noktayı göstermektedir.

19. yüzyılda gelişen misyonerlik faaliyetleri 20. yüzyıl başlarında doruk noktasına ulaşmış; ABD ve İngiltere, misyoner örgütlerin organize oldukları ülkelerin başını çekmişlerdir. Bu döneme ilişkin olarak 1886 yılında 80'nin üzerindeki misyoner örgütün faaliyet gösterdiğini ve bunların 32'sinin ABD, 24'ünün İngiliz, 24'ünün Kıta Avrupası kökenli olduğunu belirtmeliyiz. Aynı zamanda, “bu örgütlerde 3226 misyoner görev yapmakta ve yılda yaklaşık 10 milyon dolar para harcanmakta idi.” Kısaca, kapitalizmin geliştiği, sanayi devrimiyle hammadde kaynaklarına ve yeni pazarlara daha fazla ihtiyaç duyulduğu bu dönemde kendi ülkelerinin himayesindeki misyoner örgütleri “dünyayı karış karış parsellemişlerdir.”²⁷

Osmanlı topraklarına ilk gelen Katolik misyonerler Cezvit (Jésuit) tarikatına mensup idiler. Cezvitler, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'un fethinden sonra geniş hak ve serbestiler tanıdığı Galata'daki Katolik Latin cemaatin daveti üzerine Türkiye'ye gelmişlerdir. Cizvitlere daha sonraki yıllarda Franciscian, Capucian, Lazaristes, Filles de La Charitee, Frères de Ecoles Chéritiennes, Notre Dama de Sion, Péres-Soeurs Dames de l'Assomption, Frères Marites gibi misyoner rahip ve rahibeler de katılmıştır. Fransa'nın Osmanlı ülkesinde önemli ve ayrı bir yeri bulunmakla beraber, benzer kuruluşlar belli başlı merkezlerde İtalyan, Alman ve Avusturya Katolik misyonerlerince de tesis edilmiş; Rumlar, Ermeniler, Süryaniler,

²³ Uygur Kocabaşoğlu, Anadolu'daki Amerika- Kendi Belgeriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları, 3. baskı, Ankara, 2000, s.13.

²⁴ Ayten Sezer, “Osmanlı Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri”, Osmanlı-Siyaset, c.2, Yeni Türkiye dergisi, Ed: Güler Eren, Ankara, 1999, s.181.

²⁵ Kocabaşoğlu, Anadolu'daki Amerika , s.15.

²⁶ Küçükoğlu, a.g.e., s.30.

²⁷ Kocabaşoğlu, “Doğu Sorunu Çerçevesinde...”, s.67.

Yezidiler, Bulgarlar ve kısmen de Yahudiler söz konusu kuruluşların faaliyet ve propagandalarına hedef olmuşlardır.²⁸

19. Yüzyılda en güçlü misyoner teşkilatlara sahip olan Protestanların, Hıristiyanlığın doğduğu kentlere sahip Osmanlı topraklarına ilgi duymaması beklenemezdi. Bu noktada şunu söyleyebiliriz ki, Osmanlı Devleti'nin son yüz yılında Türkiye'de başlayan Protestan misyonerliği, Ortodoksluk ve Katolikliğe göre çok geç başlamasına rağmen, Osmanlı siyasi ve kültürel hayatında daha önemli bir yere sahip olmuş ve daha etraflı sonuçlar doğurmuştur.

Mevcut bilgilere göre, 17. yüzyılın birinci yarısında ilk defa Osmanlı topraklarına gelen Protestan misyonerlerin örgütlü bir şekilde bu topraklarda çalışmaya başlaması 18. yüzyıldır. Buna ilişkin ilk kayıt ise Moravya Kilisesi olarak bilinen Brethren's Society for the Furtherance of the Gospel Among the Heathern (daha sonra Trust Society for the Furtherance of the Gospel) adlı cemiyete mensup misyonerlerin 1740 yılında İstanbul ve Romanya Prenslüklerindeki Fener Patrikhanesi yetkilileri ile temas kurmak istemeleridir. Söz konusu cemiyete mensup misyonerler 1747-1750 yılları arasında İran'da, 1768-1783 yılları arasında da Mısır'da faaliyet göstermişlerse de başarılı olamamışlardır.²⁹

Özellikle Rusya ve Osmanlı Ermenileri arasındaki çalışmaları ile dikkat çeken Türkiye'deki ilk Protestan örgütlerden bir diğeri British and Foreign Bible Society (BFBS)'dir Önde gelen İngiliz Protestan örgütlerden BFBS, Ermenilere yönelik çalışmalarında Russian Bible Society ile işbirliği içinde olmuştur. Ermeniler arasında Protestan misyonunun tesisi için "çok düşük fiyata" inciller dağıtan BFBS, 1822 yılında İncil (New Testament)'in Ermenice-Türkçe çevirisini, 1823'te de Ermeni halk dilindeki çevirisini hazırlamıştır.³⁰

Osmanlı ülkesindeki ilk ve en büyük İngiliz Protestan misyoner örgütlerinden bir başkası ise Church Missionary Society (CMS)'dir. 1799 yılında Londra'da kurulan CMS'ye bağlı misyonerler, 1800 yılından itibaren bir ikmal ve organizasyon merkezi haline getirdikleri Malta adası üzerinden Osmanlı ve bütün Doğu Akdeniz ülkelerine yönelik misyon çalışmalarına başlamış ve burada kurmuş oldukları matbaada bastıkları İncil ve diğer kitapları her tarafta dağıtmışlardır.³¹ Daha sonra İstanbul'u merkez haline getiren CMS, 1877 yılına kadar burada aktif bir çalışma içinde bulunmuştur.

Yukarıda bahsimize konu olan İngiliz misyon örgütleri dışında Osmanlı coğrafyasında faaliyette bulunan diğer İngiliz misyon örgütlerini şöyle sıralayabiliriz: Council for World Mission (daha sonra London Church Missionary Society, Congregational Council for World Mission) St George Training Home, British Syrian Mission, Church of Scotland Jewish Mission, Scotlich galilie Mission

28 Hidayet Vahapoğlu, Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar, İstanbul, 1997, s.39.

29 Ömer Turan, "19. Yüzyıl Tarihinin Kaynaklarından İngiliz ve Amerikan Protestan Misyonerlik Cemiyetleri Arşivleri", XIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 4-8 Ekim 1999, c.III, Kısım: III, Ankara, 2002, s.1547-1548.

30 Julius Richter, A History of the Protestant Missions in the Near East, Edinburg and London, 1910, s.106.

31 Turan, "19. Yüzyıl Tarihinin Kaynaklarından...", s.1548.

of the Use end Free Church of England, London Society of Prompting Christianity among the Jews, Jerusalem at the East Mission, London Religios Tract's Society, Jerusalem Chirist Union Mission to the Jews, Anglo American Medical Mission, the Friends Foreign Mission Association, Free Church Scotland Society, Irish Presbyterian Mission, the Edinburg medical Missionary Society, Provacotor Mission, Archbishop of Canterbury's Assyrian Mission, The Baptist Missionary Society, The Christian Alliance, Smyrna Rest, Society for the Promotion of Female Education in the East, Society for the Relief Jews.³²

Protestan misyonerlerin 19. yüzyıl başlarından itibaren yakalamış oldukları başarı ve kazanmış oldukları nüfuz gerçekte İngiliz diplomatların himayesi ve çalışmalarının bir ürünü idi. Özellikle İngiltere'nin İstanbul'daki büyükelçisi Lord Stratford Canning'in başını çektiği İngiliz himaye politikası, Protestan nüfusun 15 Kasım 1847 tarihinde ilan edilen bir irade ile hukuki bir statüye kavuşturularak bağımsız bir "millet" olarak tanınması sonucunu doğurmuştur.³³

Bununla birlikte İngiliz misyon örgütleri 1856 tarihli Islahat Fermanı'nın getirmiş olduğu "serbestlik" havası içinde Türkiye'deki kadrolarını takviye ederek ve istasyonlar kurarak "dikkate değer bir şekilde" çalışmalarını genişletmişlerdir. Misyoner Richter'in aşağıdaki sözleri, fermanın ilk birkaç yıl içinde pratikteki sonuçlarını göstermesi açısından bir fikir vermektedir: *"İlk birkaç yılda umutlar oldukça parlaktı. Pek çok Türk Hıristiyanlık ilkelerine eğilim gösterdi. Misyonerlerin dini konulardaki genel vaazlarına pekala iştirak edildi. Pek çok kişi İngiliz ve Amerikan misyonerlerinin evine geldi ve onlarla saatlerce konuştular. Bunu ihtidalar ve vaazlar takip etti. Selim Efendi'nin Protestanlığı kabulü büyük bir sansasyon yarattı. O William adını aldı. Diğer önemli mühtediler imam olan Abdi Efendi ile Mahmut Efendi idi. 15 ya da 20 Türk vaftiz edilmiş olabilir. 1864 yazında (Protestanlığı kabul eden) 10 yetişkin (Müslüman) tespit edildi."*³⁴

Türkiye'de Protestan misyonerliğinin gelişmesine en büyük katkısı İngiliz misyon örgütlerinden ziyade Amerikan misyon örgütleri yapmıştır. Amerikan Protestan misyon örgütlerinden en önemlisi ise American Board of Commissioners for Foreign Missions (American Board)'dur. 1810 yılında Boston'da kurulan bu örgütün başlangıçtaki hedefi Hindistanlıları ve Amerika kıtasındaki Katolikleri Protestanlaştırmak iken, sonradan "bütün dünyayı Protestanlaştırmak" olan yeni bir hedef belirlemiştir.³⁵ Bu hedefe ulaşmak için de iki önemli aracın bulunduğunu düşünmekteydiler: "İslam'ı yok etmenin ve eski kiliseleri canlandırmanın bir vasıtası olarak Müslümanları ve 'sözde' Hıristiyanları Protestanlaştırmak." Bu amaçla üyelerini Havai, Çin, Yakın Doğu gibi bölgelere göndermeye karar veren Board, 1818 yılındaki bir toplantısında da Pliny Fisk ve Levi Parson adındaki iki misyonerleri Osmanlı hakimiyetinde bulunan ve Müslüman, Yahudi, Ermeni,

32 Şamil Mutlu, Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları, İstanbul, 2005, s.237-238.

33 Çağrı Erhan, "Ottoman Official Attitudes Towards American Missionaries", Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı- The Turkish Yearbook of International Relation, 2000, XXX, Ankara, 2001, s.200.

34 Richter, a.g.e., s.173-174.

35 Erhan, "Ottoman Official Attitudes..." s.192.

Nasturi, Grek ve başka Hıristiyanlar topluluklarının yaşadığı Orta Doğu bölgesine gönderme kararı almıştır.³⁶ Bu karar üzerine 1820 yılı başında İzmir’de Osmanlı topraklarına ayak basan bu ilk ABD misyonerleri, burada başarılı olamayacaklarını anlayınca Filistin’de Yahudiler ve Müslümanlar arasında çalışmalarına devam etmişlerdir. Nitekim Board bu ilk çalışmalar sonunda “ *‘Küçük Asya’ya yönelik faaliyetleri desteklemek amacıyla*” Malta’da bir matbaanın kurulmasına karar vermiştir. 1822 Temmuzunda faaliyete geçen söz konusu matbaa 1826’ya kadar sadece 4.5 yılda Rusça, İtalyanca ve Türkçe (Ermeni harfleriyle) 7.852.200 sayfa tutan 211.850 adet küçük kitapçık, broşür ve risale basmıştır.³⁷

Board’un belki de Osmanlı Devleti için öldürücü sonuçlar doğuran faaliyetleri Ermeniler arasında yürüttüğü faaliyetlerdir. “*Türkiye’yi Asya’nın anahtarı*” olarak tanımlayan Board misyonerleri,³⁸ amaçları için en verimli çalışma sahasının burası olduğunu fark etmişlerdir. Nitekim 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkiye’ye geldiklerinde bu sahada Bulgarlar ve Ermeniler arasında uygun zeminin bulunduğunu gören Amerikan misyonerleri, 1830’larda İstanbul’u merkez yaptıktan sonra Türkiye’yi çalışma bölgesine ayırarak kuvvetli bir şekilde çalışmaya başlamışlardır.

Bütün bu çalışma sahalarında Board’un faaliyetleri esas itibariyle Protestan olmayan toplulukları Protestanlaştırmaktan ziyade, onları Türklerin “pençe-i kahrından” kurtarmak şeklinde stratejik bir temele dayanmıştır.³⁹ Bu bakımdan misyonerler Ermeni ayaklanmalarında hazırlayıcı, organize edici, koruyucu ve müdahaleci bir rol üstlenmekle kalmamış, ayaklanmaların abartılı ve Türk aleyhtarı bir tonda Avrupa ve Amerika kamuoyuna aktarılmasında da büyük bir görev üstlenmişlerdir. Kısaca devlet içinde devlet olan ve muazzam bir güce ulaşmış bulunan Amerikan misyonerleri, sadece 1889-1896 yılları arasında meydana gelen 38 Ermeni ayaklanmasının ortaya çıkışında gerek fikri, gerekse fiili en önemli nedenlerden biri olmuşlardır.⁴⁰

Osmanlı imparatorluğu’nun Balkan topraklarına bakıldığında ise, bilindiği gibi Amerikalı misyonerler Osmanlı topraklarına geldikleri sırada imparatorluğun bu bölgesindeki Mora ve Yunanistan’da Yunan ayaklanması devam etmekteydi. 1821-1829 arasındaki Yunan ayaklanması Avrupa ve Amerika’da hayranlıkla izlenmekte ve “*genç ve dinamik bir Yunanistan’ın ‘Doğu’nun yeniden canlanmasına ön ayak olacağına*” inanılmakta idi. Bu inançla American Board misyonerleri Malta’da üslenerek Yunanistan’da hızlı bir çalışma temposu içine girmişlerdir. 1830’da Atina’da, 1834’de Argos ve Kıbrıs’ta, 1835’te Scios’ta ve 1837’de Ariopolis’te misyon istasyonları kurulmuştur. Çok geçmeden Board’u Episcopal Church of American ve

36 Joseph L. Grabill, *Protestant Diplomacy and the Near East- Missionary Influence on American Policy*, 1810-1927, Mineapolis, 1971, s. 6.

37 Uygur Kocabaşoğlu, “Osmanlı İmparatorluğu’nda XIX. Yüzyılda Amerikan Matbaaları ve Yayımcılığı”, Murat Sarıca Armağanı, Ayrı Basım, İstanbul, 1988, s.270.

38 Kocabaşoğlu, *Anadolu’daki Amerika*, s.23.

39 Kocabaşoğlu, “19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa Topraklarında Amerikan Misyoner Faaliyetleri”, *Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara: 31 Ekim-3 Kasım 1989, Ankara, 1994, s.540.

40 Abdülkadir Yuvalı, “Ermeni İsyanlarında Misyoner Okullarının Rolü”, *Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu*, Kars, 17-21 Haziran 1991, s.204.

American Baptists rahipleri takip etmiştir. Ancak Amerikan misyonerleri bir süre sonra ümitlerinin suya düştüğünü görmüşlerdir. Çünkü Amerikan misyonerleri Yunan kilisesi ve hükümetinin sıkı bir takibine ve engellemelerine maruz kalmıştır. Misyonerler hükümet izni olmaksızın hiçbir okul açamadılar. Resmi izin almadan bir ailede bile özel ders veremediler. Kitap satışları sıkı bir takibe konu oldu. Okullarda tek din kitabı olarak Ortodoks ilmihi okutuldu. Her yerde muhalefete uğrayan misyonerler Pazar günleri evlerinde hizmet verdiklerinde bile Greklerle irtibat kurmamaları için Yunan kilise yöneticilerinin sıkı bir takibine uğradılar. Dolayısıyla Protestan misyonerler 19. yüzyılın ortalarından itibaren Yunanistan'ı terk etmeye başlamışlardır.⁴¹

Amerikan misyonerlerinin Yunanistan'daki bu ilk girişimleri başarılı olmasa da, Balkanların Protestanlaştırılması yolundaki misyon faaliyetlerinin ilk belirtileri olarak kabul edilebilir. Keza, bu durumun Bulgarlar için de geçerli olduğu söylenebilir. 1834 yılında Amerikalı misyonerlerden H.G.O. Dwight ve W.G. Schaffer'in Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarına yapmış oldukları inceleme gezisi de Bulgarlarla kurulan ilk temas olarak görünmektedir. Dwight ve Schaffer bu gezi sonrasında Bulgarlardan özel olarak bahsetmeler de bu bölgelere misyoner gönderilmesi lüzumunu açıkça ifade etmişlerdir.⁴² 1840'larda İzmir'de Bulgarlara yönelik çalışmalarına devam eden Amerikan misyonerler, Bulgarca İncil'in basılması (1840), ilk Bulgar dergi olan Lyuboslevie'nin çıkarılması (1844), Bulgarca yabancı dildeki ilk gramer kitabının yazılması gibi önemli faaliyetlerde bulundular.⁴³ Ancak Bulgarlar arasındaki misyonerlik çalışmalarının başlaması için 19. yüzyılın ortalarını beklemek gerekecektir. Bununla birlikte misyonerler Bulgaristan önemini kavramakta gecikmemişlerdir. 30 Ocak 1857 tarihinde Board misyonerlerinde William Goodell ve yedi arkadaşının imzalamış olduğu mektupta "*Bulgaristan Protestanlaştırılmadan, Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan işin tamamlanmamış olduğuna*" inanılıyordu.⁴⁴

Nitekim Board, 1857 yılında Cryus Hamlin'in Turkish Mission Aid Society'nin sekreteri Henry Jones ile birlikte yaptıkları Bulgaristan gezisi sonrasında bölgenin misyonerlik çalışmaları için oldukça uygun olduğu sonucuna varmıştır. Önce American Methodist Episcopal Church ile aynı bir antlaşma yaparak Balkan dağlarının güney ve kuzeyini aralarında faaliyet sahası olarak paylaşan Board, sonra payına düşen güneydeki Edirne, Tırnova, Eski Zağra, Filibe ve Samakov gibi merkezlere yerleşerek büyük çaplı faaliyetlerine başlamıştır. Bu faaliyetler, söz konusu merkezlerde istasyonların açılması, binlerce İncilin basılıp dağıtılması, köy köy gezilerek ev ziyaretlerinin yapılması, yerli halkla irtibatın kurulması ve ilişkilerin geliştirilmesi için yerli yardımcılardan yararlanılması, Bulgar dilinde çeşitli çeviri ve yayınların yapılması, eğitim kurumlarına önem verilmesi,⁴⁵ İngiliz gazetelerinde

41 Richter, a.g.e., s.165-168.

42 Ömer Turan, "Amerikan Protestan Misyonerlerinin Bulgar Milliyetçiliğine Katkıları", XII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 12-16 Eylül 1994, c.III, Ankara, 1999, s.1099.

43 Turan, "Amerikan Protestan Misyonerlerinin...", s.1099-1100.

44 Kocabaşoğlu, "19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun...", s.541-542.

45 Bulgaristan'daki Misyoner okulları, bu okulların Bulgarlarda ulus şuurunun gelişimine etkisi konusunda bkz: Turan, "Amerikan Protestan Misyonerlerinin...", s.1103-1105.

Osmanlı aleyhtarı yazılar yazılması şeklinde sıralanabilir.⁴⁶ Nitekim 1862 yılında kiliselerini kuran misyonerler,⁴⁷ 1868'de Bansko'da Babialice de resmen tanınacak olan bir Protestan toplumu yaratmayı başarmışlardır.⁴⁸

Kuşkusuz bütün bu faaliyetlerin Osmanlı Devleti oldukça menfi sonuçlar doğurması kaçınılmazdı. Çünkü misyonerler Bulgarları eğiterek onlardaki Bulgarlık bilincinin gelişmesine katkıda bulunurken, aynı zamanda Osmanlı yönetimine ve bölgedeki Müslüman halka karşı tahrik ederek tıpkı Anadolu'da Ermeniler arasında yaptıkları gibi gelecekte imparatorluktan ayrılmak için ayaklanmaya hazır hale getirmişlerdir. Nitekim 19. Yüzyılın son çeyreğindeki büyük çaplı Bulgar ayaklanmalarında Amerikan misyonerlerinin etkisi açık bir şekilde kendini gösterecektir.⁴⁹

D-Belgelerin Değerlendirilmesi

Görüldüğü gibi, İngiltere'nin özellikle 18. yüzyılın ortalarından itibaren yürüttüğü "Doğu" politikası temelde Osmanlı Devleti'nin korunması ve devamı esasına dayanmakla birlikte, Kırım Savaşı (1853-1856)'dan sonra bu politikada bir değişime gidilmiştir. Diğer taraftan, Osmanlı topraklarındaki İngiliz misyonerlerinin faaliyetleri de Osmanlı Devleti'nin bütünlüğü açısından oldukça zararlı sonuçlar doğurmuştur. Çünkü Osmanlı topraklarında gelişen misyonerlik faaliyetleri, misyonerlerce dini prensiplerin öğrenilmesi ya da öğretilmesinin dışında, fertleri veya toplulukları tabi oldukları otoriteye karşı tahrik ederek ayrılıkçı ve yıkıcı bir mahiyette gelişmiştir. Bu nedenle; Osmanlı ülkesindeki misyonerlik faaliyetlerinin, dini ve kültürel olmaktan çok siyasal sonuçlarıyla önem kazandığı söylenebilir. İngilizlerin 19. yüzyılda Osmanlı topraklarında Protestanlığı yaymak için yürüttükleri misyonerlik çalışmalarının da bu yönde geliştiği görülmüştür.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hariciye Nezareti Hariciye Siyasi Kataloğu'nda tesadüf ettiğimiz bazı belgeler, İngilizlerin Osmanlı sınırları içinde yaptıkları misyonerlik faaliyetlerine ilişkin önemli bilgiler vermektedir. Çalışmamıza konu olan belgelerin bilinenlerden farklı yanı ise, bu faaliyetlerin Balkanlarda meydana gelmesi ve bölgede İngilizlerin Osmanlı aleyhtarı çalışmalarına ilişkin tespit edilebilen ilk Osmanlı kayıtları olmasıdır. Ancak; bölgede benzeri faaliyetlerin daha erken başlamış olabileceği kanaatindeyiz. Nitekim; 15 Aralık 1862 tarihli ilk belge misyonerlik faaliyetlerinin ya da farklı amaçlarla yaptıkları çalışmaların bir yıl önce de mevcut olduğunu göstermektedir.

46 Bkz: Anderson, a.g.e., s.180-190

47 Anderson, a.g.e., s.188.

48 Ružica Cacanaska, "The Emerge and Development of Protestantism in Macedonia", Religion, State-Society, vol.29, No.2, 2001, 117

49 Bkz: Turan, "Amerikan Protestan Misyonerlerinin...", s.1106-1109; Ö.Turan, The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908), Ankara, 1998, s.42-43; H.Şentürk, Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi, Ankara, 1992, s.64-65; KOCABAŞOĞLU, "Doğu Sorunu Çerçevesinde...", s.72; Necmettin TOZLU, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Misyoner Okulları", Osmanlı- Toplum, c.5, Yeni Türkiye dergisi, Ed: Güler Eren, Ankara,1999, s.331-332; Sezer, "Osmanlı Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri", s.187-189.

Bu arada, İngilizlerin faaliyetlerinin resmi bir nitelik taşıyıp taşımadığı sorununa açıklık getirmek, konuya bütünsel bakabilmek açısından gerekli görünmektedir. Açıkçası belgelerden hareketle bu soruya net bir cevap vermek çok zordur. Ancak; bölgede faaliyet gösteren İngilizlerin İngiltere'nin Ragusa konsolosluğu ile irtibat halinde oldukları, "*dürüst İngiliz elçi ve görevlilerini kendi yanlarına çekmeye çalıştıkları*" ve 207/51, 209/5 nolu belgede adı geçen Mösyö Thomson ve Mösyö Dempton'un Londra'da Protestan papazlar oldukları dikkate alınır, en azından İngiliz hükümetinin gelişmelerden habersiz olmadığını söyleyebiliriz. Hatta, Giriş bölümünde de izah etmeye çalıştığımız gibi İngiliz misyonerlerinin İngiliz diplomatlarının himayesinde rahat ve geniş hareket sahası kazanmış olduğunu söylemek mümkündür.

Yazışmalarda, yürütülen faaliyetlerin süreklilik gösterdiği anlaşılmalı beraber, bu faaliyetlerin daha çok Osmanlı aleyhtarlığını tahrik eden misyonerlik çalışmaları şeklinde geliştiği açıkça görülmektedir. Yukarıda sözü edilen 15 Aralık 1862 tarihli belgede Ragusa Türk konsolosu Persich, Saraybosna, Mostar ve Belgrad bölgesinde dolaşan Frby ve Mekensy adındaki iki İngiliz bayanın "*siyasi görevler*" üstlenmiş olduklarına işaret etmektedir ki, Türk Dışişleri Bakanlığı'nın 15 Ocak tarihinde göndermiş olduğu cevabi yazısında da İngiliz bayanlarını takip etmeyi düşündükleri yol haritasının bildirilmesi istenmiş, Slavlara besledikleri sempatiye dikkat çekilerek faaliyetlerinin takip edilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Esas itibarıyla, bölgede yürütülen faaliyetlerden Türk tarafının detaylı bilgi edindiğini söylemek oldukça zordur. Bunun iki nedeninin olduğunu düşünüyoruz. Birincisi yürütülen faaliyetlerin büyük bir gizlilik içinde yapılmış olmasıdır ki, Türk Dışişleri Bakanı Fuat Paşa'nın adı geçen cevabi yazısında da buna dikkat çekilmiştir. Diğeri ise, konsolos Persich'in 23 Şubat 1863 tarihli yazısında da görüldüğü gibi bölgedeki Türk yöneticilerinin yetersizliği ve yabancı müdahaleleridir. Bu durumu konsolos Persich şöyle ifade etmektedir: "*Sayın Bakanım, ne yazık ki bizim bu bölgede bilinçli ve aynı zamanda enerjik bir adamımızın bulunmadığını düşünüyorum; belki yanılıyordum, fakat itiraf etmeliyim ki, bizim buradaki yetkililerimiz olayları daha da ağırlaştıran bir gevşeklik içindeler ve buna sürekli olarak dış güçlerin müdahalelerini ve bu müdahalelerin yetkililerimizin rahat çalışmasını eklersek, bize cehalete ve anarşiye terk edilmiş talihsiz bir bölgeden başka ne kalıyor!*" Konsolos Persich, başka bir yazısında da bölgedeki Osmanlı yöneticilerinin, yabancı konsolosların etkisinde kaldığını belirterek, onların kendileri için yöneltilen suçlamalardan korkmamaları ve aynı zamanda yabancıların iç işlerimize karışmalarına izin verilmemesi gerektiğini açık bir şekilde ifade etmiştir.

Konsolos Persich'in kayıtlarından da anlaşılacağı üzere, yabancı görevliler ya da uyruklar Osmanlı topraklarında serbestçe faaliyet gösterebilirken, Türk yetkilileri yetersizlik ve gaflet içinde bulunmaktadır. Bu tablo içerisinde diğer devletlerin Osmanlı aleyhtarı faaliyetleri gibi İngilizlerin faaliyetleri de Balkanlarda geniş bir sahaya yayılmıştır. Belgelerde, Bosna-Hersek, Sırbistan, Karadağ, Arnavutluk,

Hırvatistan, Dalmaçya faaliyetlerin büyük ölçüde yürütüldüğü bölgeler olarak karşımıza çıkmakla beraber, Bulgaristan ve Yunanistan'da da faaliyet gösterildiği anlaşılmaktadır. Belgelerden elde edilen verilere göre yürütülen faaliyetleri ise şöyle özetleyebiliriz: Bu bölgelerde “binlerce” incil dağıtılmış,⁵⁰ Türkiye'ye karşı kışkırtıcı eleştirel yazılar yazılmış, Slavlar lehine İngiliz kamuoyunu etkilemek amacıyla Sırp ve Karadağ taraftarlarının Slavca yazıları İngilizce'ye çevrilerek İngiltere'de dağıtılış ve İngiltere'nin “dürüst” elçi ve memurları Türkiye aleyhine baştan çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu arada bütün bu eylemler yürütülürken, Slavlara olağanüstü bir ilginin gösterilmiş olması ayrıca dikkate değerdir. Görüldüğü gibi, İngilizlerin misyonerlik faaliyetleri ve Osmanlı aleyhtarı çalışmaları Balkanların hemen hemen bütününde cereyan etmiş, yıkıcı bir tarzda gelişmiştir.

Diğer taraftan; belgelerden anlaşılmaktadır ki, söz konusu faaliyetler planlı ve organize bir şekilde yürütülmüştür. Öncelikle, bölgede faaliyet gösteren İngilizler belli bir yol güzergâhını takip etmiş ve bazı ileri gelen kişileri ziyaret etmişlerdir. Öte yandan faaliyet gösteren ve daha ziyade misyoner oldukları anlaşılan söz konusu İngilizlerin oldukça nitelikli kimseler oldukları anlaşılmaktadır. Örneğin Konsolos Persich'in 15 Aralık 1862 ve 2 Şubat 1863 tarihli yazılarında yukarıda bahsi geçen iki İngiliz bayanın “oldukça eğitilmiş” oldukları ve “birçok dil bildikleri” ifade edilmiştir. Hatta; Türk Dışişleri Bakanlığı ile Ragusa Türk Konsolosluğu arasındaki 15 Haziran 1863 ve 24 Ağustos 1865 tarihli yazışmalarda adları geçen Mösyö Thomson ile Mösyö Dempton Londra'da Protestan papazlar oldukları zikredilmiştir. Mösyö Dempton'un, aynı zamanda İngiltere'de Slavların oluşturduğu yeni bir dini grubun taraftarı ve “Türkiye'ye karşı Slavları öven yazıların çevirmeni” olduğu, söz konusu 24 Ağustos 1865 tarihli Türk Dışişleri Bakanı'nın yazısında belirtilmiştir.

Burada şöyle bir soru akla gelebilir: Acaba Türk yetkilileri yabancıların menfi faaliyetlerine karşı bir tedbir almış mıdır? Ne yazık ki; elimizdeki belgelerin hiçbirinde, Türk yetkililerinin ülkelerindeki bu menfi faaliyetlere karşı herhangi bir girişimde bulunduğunu göremiyoruz. Herhalde, sadece, bölgedeki yöneticileri bilgilendirici mahiyette yazıların gönderilmesi yeterli görülmüştür.

E-Belgelerin Çevirisi⁵¹

BOA., HR.SYS., 207/30

Ragusa Türk Konsolosluğu

15 Aralık 1862

No:470

E.R.L./125

50 HR.SYS.207/30'da da bölgede dağıtılmak üzere kitaplardan bahsedilmektedir. Bu kitapların incil'den farklı kitaplar olduğu anlaşılmakta ise de, kitaplar hakkında ayrıntılı bilgi verilmemiştir.

51 Belgeler Balkanlardaki Osmanlı topraklarında, özellikle de Bosna-Hersek, Karadağ ve Sırbistan'da meydana gelen muhtelif olayları ya da sorunları ihtiva etmektedir. Biz araştırmacıların istifade etmesi düşüncesiyle belgeleri bütünüyle çevirerek yayınlamayı uygun bulduk. Okuyucuya kolaylık sağlamak için de ele aldığımız konuyla ilgili olan kısımları italikle yazmayı tercih ettik.

Sayın Bakanım,

Ragusa'da Mekensy ve Yerby adlarında⁵² Sarayevo ve Mostar üzerinden Belgrad'tan gelmiş iki İngiliz bayan bulunmaktadır. Ragusa'da 15 gün kadar kalmayı düşünüyorlar. Geçen yıl da Karadağ gezisinden dönüşte burayı ziyaret etmişlerdi. Oldukça eğitilmiş olmaları ve sürekli yalnız seyahat etmeleri, buradaki siyasi görevlerinin iki önemli noktası gibi görünüyor.

Zorunlu ve durumlarının iyileştirilmesi gereken bölgelerde yaptığı başarılı görevlerle tanınan Müşir Abdi Paşa'nın Hersek'e gelmesi büyük heyecan yaratmıştır.

Luca Vukalovich'ten⁵³ uzun zamandan beri haber alınmıyor. Onu sorduğumuzda, her defasında hasta olduğunu söylüyorlar.

Eğer yeni Müşir'in yanına gelmezse, ona karşı ciddi tedbirler almamız ve halkın da nasıl bir voyvoda istediği hakkında fikrini söylemesine izin vermemiz gerektiğini düşünüyorum. Luca Vukalovich'in buradan uzaklaşması kargaşaya son verecektir.

Avusturya yönetimi Sciuma papazları ve Josip Govacevich hakkında uygun bir karar alınması yönünde ısrarlı isteklerde bulundu. Avusturya yönetiminin bu istekleri, işlerin işleyişine çok büyük zarar veriyor ve imparatorluğun otoritesini zayıflatıyor. Bu tür siyasi olaylar, bölgedeki insanların kendi devletlerine değil başka devletlere güvenmelerine neden oluyor.

Bazen oluyor ki bu papazlar ve Josip Govacevich, çok istedikleri bir şey için hemen imparatorluk hükümetine müracaat ediyorlar ve devlet de insani sınırlar içinde onların bütün ihtiyaçlarını karşılamaya gayret ediyor. Onlar da buna rağmen devleti kötülüyor ve minnet duygularını kendi devletlerinden esirgiliyorlar. Bu tür siyasi olaylar, bahsettiğim türde sorunların ortaya çıkmasına neden olduğu için onların Sciuma manastırına dönüşlerine olumlu bakamıyorum.

Karadağlılar ve buradaki taraftarları Blockhaus⁵⁴ ve yol çalışmalarının ilkbahara doğru sona ermesinin ciddi sonuçlar doğuracağını söylemeye devam ediyorlar; bununla birlikte, bazı memurların desteklerine rağmen, onların sefalet, hastalıklar ve Slavların neden oldukları olaylar yüzünden geleceklerinin belirsiz olması, durumlarının daha da kötüleşmesine engel olmuyor.

Hersek, her şeye razı bir şekilde, daha önceden başkaldırmış Zubei, Bagnani, Pivu ve Drobyniak gibi bölgelerde imparatorluk hükümetinin düzeni yeniden sağlanması yönünde tedbirler almasını bekliyor.

Ragusa'nın askeri komutanı Bay General Rodich yarın buradan ayrılıyor. Yerine atanan Orgeneral Philippovich de geldi zaten.

52 Bu iki bayanın adı diğer belgelerde biraz farklı geçmektedir. Bayanlardan ilkinin adı daha sonra Meckensy şeklinde geçerken, ikincisinin adı ise Yreby, Freby, Frby şeklinde yazılmıştır. Ancak, ikinci bayanın adı için en fazla Frby yazımı kullanılmıştır

53 Ali paşa'nın 2 Nisan 1863 tarihli yazısında Vukalowich şeklinde geçmektedir.

54 Diğer belgelerde blockaus, Blok-haus şeklinde yazılmıştır.

En derin saygı ve hürmetlerimin kabulünü arz ederim sayın Bakanım.
Ekselanslarının alçak gönüllü ve sadık hizmetkârı.

Ekselansları

Ali Paşa'ya

Dışişleri Bakanı

İstanbul⁵⁵

BOA., HR.SYS., 207/30

Ragusa Türk Konsolosluğu

23 Kasım 1862⁵⁶

No: 481

E.R.L./125

Sayın Bakanım,

11 Aralık tarihinde, içinde Orosei'deki Bib Doda Paşa'ya gönderilmek üzere bir mektubun da bulunduğu 654/141 no.lu evrakı aldım. Ben de onu hemen Bib Doda Paşa'ya ulaştırırsın diye Ekselansları Müşir Derviş Paşa'ya gönderdim.

Ragusa'daki Rus konsolosu Bay Petcovitch'in Karadağ'a Cattaro yoluyla 3500 gümüş florin değerinde bir para gönderdiğini öğrendim. Büyük ihtimalle Rusya bunu sürekli olarak yapıyor.

15 Kasım tarihli⁵⁷ 470 nolu raporumda bahsettiğim iki İngiliz bayanın burada bulunması, Slavlara ve özellikle Sırlara karşı (İngilizlerin) büyük sempatisini kanıtlıyor; burada yaklaşık bir ay kalacak, daha sonra da Yunanistan'a geçecekler.

En derin saygı ve hürmetlerimin kabulünü arz ederim sayın Bakanım.

Ekselanslarının alçak gönüllü ve sadık hizmetkârı.

Ekselansları

Ali Paşa'ya

Dışişleri Bakanı

İstanbul

⁵⁵ Yazının gönderildiği kişi ya da makamı belirten bu kısım, elimizdeki bütün yazışmalarda metnin ilk sayfasında verilmiştir. Ancak, biz bu kısmı metnin sonunda vermeyi uygun bulduk.

⁵⁶ Belirtilen tarihin 23 Aralık 1862 olması gerekiyor.

⁵⁷ Bahsedilen rapor 15 Aralık tarihini taşımaktadır.

BOA., HR.SYS., 207/30

Ekselansları

Ali Paşa

Dış İşleri Bakanı

İstanbul

Ali Paşa'dan Bay Persich'e

15 Ocak 1863

No: 6731/3

E.R.L./125

Sayın elçi,

15 ve 23 tarih ve 470 ve 481 numaralı, Karadağ ve Hersek ile ilgili bazı bilgileri bana aktardığınız raporları aldım. Bu raporlar aynı zamanda şu anda Ragusa'da bulunan iki İngiliz bayandan da bahsediyor. Sizin tahminlerinizi de dikkate alırsak, bu bayanların takındığı gizlilik ve Slavlara karşı besledikleri sempati, onların görevlilerimiz tarafından daha dikkatli bir şekilde izlenmelerini gerektirmektedir. İzlemek istedikleri yol güzergâhı hakkında beni bilgilendirirseniz sevinirim.

Bu arada Yunan sınırındaki yetkililerimize de bu konuda bilgi aktardım.

*Selamlar.***BOA., HR.SYS., 207/30**Ragusa Türk Konsolosluğu

2 Şubat 1863

No: 533/8

E.R.L./126

Sayın Bakanım,

6731/2 nolu⁵⁸ belgeyi aldım; şeref duydum. İki İngiliz bayan şu anda Karadağ'da bulunuyorlar. Sanırım; son zamanlarda kullandıkları Arnavutluk yoluyla Yunanistan'a gitme niyetleri var. Fakat, Arnavutluk gibi bir ülkede yolculuk macerasına katlanmamak için Cattaro üzerinden deniz yoluyla Yunanistan'a geçebilirler.

Bu iki bayan küçük bir hizmetçiyle birlikte yalnız seyahat ediyorlar. Kendilerine

⁵⁸ Türk Dış İşleri Bakanının Ragusa Konsolosluğuna 15 Ocak 1863 tarihinde gönderdiği yazıda 6731/3 olarak geçmektedir.

eşlik edecek başka bir hizmetçi tutmak istemediler. Bir çok dil konuşabiliyorlar ve kısa bir sürede öğrenmiş oldukları biraz da Slavca. İçlerinden biri sarışın ve oldukça güzel; diğeri ise esmer ve daha ziyade erkek bir görünüme sahiptir. İkisi de orta boylu ve yaklaşık 30-35 yaşlarında görünüyorlar.

Bu iki bayan Mostar İngiliz konsolos vekili'nin eski tercümanı olan Mostar'daki Bay Giurcovich'e gönderilmek üzere İngiltere Ragusa konsolosu Bay Paton'un evine büyük bir paket bıraktı. Bay Paton, bu gönderme işinde bana güvenmediğinden, paketi Mostar'a ulaştırmak için burada gıda ve yiyeceklerin gönderilmesinden sorumlu olan Binbaşı Murat Bey'e müracaat etti. Ben de durumu çabuk fark ederek, içlerinde bir çok kitap bulunan bu paketin gönderilmesini geciktirdim ve ona eğer paketi başka bir şekilde göndermeyi başaramazsam, bizzat Mostar yönetiminin eline teslim ettireceğimi söyledim.

Bu bayanların İngiltere'den geldiğini sandığım yığınla kitapları var.

En derin saygılarımın kabulünü arz ederim sayın Bakanım.

Majestelerinin alçak gönüllü ve sadık hizmetkârı.

Ekselansları

Ali Paşa'ya

Dış İşleri Bakanı

İstanbul

BOA., HR.SYS., 207/36

Ragusa Türk Konsolosluğu

23 Şubat 1863

564/17

E.R.L./373

Sayın Bakanım,

496 nolu raporumla ilgili yüksek makamınızın 5 Şubat tarih ve 6850/6 nolu görev emrini aldım.

Karadağ ve Hersek'le ilgili daha önceki raporlarımı gözden geçirdim ve Ragusa'dan Prevesa üzerinden Sanina'daki yeni görevine Tuna nehrinden yolcu gemisiyle Şubatın 18'inde hareket eden Ekselansları Müşir Abdi Paşa'nın gidişine gerçekten çok üzüldüm. Bu büyük devlet adamının gidişine duyulan üzüntü, yerine gelen Hurşit Paşa'ya kamuoyunda genel bir tepki oluşturdu ve Hurşit Paşa'nın bu yoksul bölgenin gelişmesi için hiçbir şey yapamayacağını düşünüyorum. Bu bölgenin daha aktif, daha enerjik, daha bilinçli ve imparatorluk hükümeti nezdinde

bölgeyi bir yük olarak gösterebilecek sorunları anında çözebilecek birisine daha çok ihtiyaç vardı.

13 Şubat tarihli görev emrinde Ekselansları Prens Callimaki,⁵⁹ Viyana'dan gelen raporlara göre, Vukalovich'in memnuniyetsizliğinin, bizim oradaki yetkili memurlarımızın onunla beraber yapacakları görevlerde isteksiz davranmalarından kaynaklandığını bildirmek nezaketinde bulundu. Fakat; ben bu fikri paylaşmıyorum ve bu raporların doğru olduğuna inanmaya kimseyi zorlayamam. Bizim yetkililerimizin, özellikle de Hersek hükümetinin isteksizliğine rağmen, ben bu memnuniyetsizliğe başka sebeplerin neden olduğuna inanıyorum. Luca Avusturyalı yetkililere dalkavukluk ederek bu işten kendini kurtarmasını bildi. Avusturyalı yetkililer de bu konuda yanıltıldıklarından dolayı Osmanlı yetkililerini haksız bulmak zorunda kaldılar.

Luca'nın öncelikli düşüncesi, Hersek ile Karadağ arasında Türkiye'ye karşı küçük bir devletçik oluşturmak ve öteden beri onun en büyük arzusu, buradaki isyanı tekrar başlatabilmektir.

Sayın Bakanım, ne yazık ki bizim bu bölgede bilinçli ve aynı zamanda enerjik bir adamımızın bulunmadığını düşünüyorum; belki yanılıyordum, fakat itiraf etmeliyim ki, bizim buradaki yetkililerimiz olayları daha da ağırlaştıran bir gevşeklik içindeler ve buna sürekli olarak dış güçlerin kötü niyetli müdahalelerini ve bu müdahalelerin yetkililerimizin rahat çalışmalarını engellemesini eklersek, bize cehalete ve anarşiye terk edilmiş bahtsız bir bölgeden başka ne kalıyor!

Şimdiye kadar, Zara devletinden Chiuma papazlarıyla ilgili ne bir cevap almadım, ne de bu papazlar Ragusa'ya geldiler.

Ben daima onların manastırlarına girmeden önce Mostar'a uğrama şartını kabul etmek istemeyeceklerine inandım. Kötü niyetlerle yayılan ve gazeteler tarafından Grébigne başlığı altında art niyetle ele alınan Bielopaulie'deki iki blockaus'un yıkılması haberi, çok büyük bir nitelikte olmasa da, bu bölgede değişik şekiller altında yuvalanmış olan kötü niyetli kışkırtıcıların sürekli olarak tahrik ettikleri büyük bir kitle hareketine dönüşebilecek ani bir karışıklığa neden oldu. Zaten uydurma olan bu haber, sanki Grébigne'de meydana gelmiş gibi yayıldı ve daha önce Ragusa'da yayılan haberler gibi bu olaydaki gizli amacın şekli değişik olsa da, diğer etkenleri hep aynı kaldı.

Bu kötü niyetli kişilerden biri olarak, Luca Vukalovich'in eski sekreteri ve Ekselansları Karadağ Prensini'nin şimdiki yaveri Zega'yı not etmem gerekir. Bu kişi iki günden beri burada bulunuyor. Prusya elçisiyle uzun görüşmeler yapıyor ve bütün Karadağ'dan gelenler gibi Rusya elçisiyle çok samimi ilişkisi var ve genç taraftarlarla sayısız toplantılar yapıyor.

Burada bir çok kişiyi tanıyan, bir çok dil bilen ve geçmişte Avusturya ordusunda asteğmen olan Bay Zega'nın buradaki komitelerin politikaları hakkında bilgi

⁵⁹ Ali Paşa'nın 2 Nisan 1863 tarihli yazısında Callimalhi şeklinde yazılmıştır.

ve haber toplama ve bir de muhtemelen Rus elçiliğinden para yardımı alma görevlerinden başka bir görevi bulunmuyor.

Karadağ'da oldukça sınırlı ilişkilerim bana öğretti ki, Cettigne'deki bu beyler ellerine geçen ilk fırsatta savaşı başlatmaktan çekinmeyeceklerdir. Ve Prens de bizzat eğer ilkbaharda Sırbistan'da bir savaş çıkacak olursa, kendisi ve kardeşinin sıradan birer subay gibi savaşa ilk gidenlerden olacaklarını alenen söylüyor. Bu sözler bana göre Karadağ halkı için oldukça heyecan verici ve anlamlıdır.

İstanbul'da bir göreve atanan Bay Fazlık ve Bay Matanovich, Antivare'ye dört tane çan getirip bırakan Oslabia adındaki Rus firkateyniyle Corfou'dan geçerken bir akşam yemeğine davet edildiler. Orada çok özel ve içkili sohbetlerin yapıldığı söyleniyor.

15 günden beri Karadağ ve Cattaro'dan gelen iki İngiliz bayan Corfou'da bulunuyor. Mirko'nun ve diğerlerinin tertip ettikleri bir oyunla komik bir şekilde aldatılmışlar, zira onlara sadece madalyonun bir yüzü gösterilmiş.

Siz ekselanslarına bu bayanların bu ülke (bölge) hakkında oldukça karmaşık düşünceleri konusunda bir fikir vermek için şu olayı anlatmama izin veriniz; yaptıkları diğer komik şeyler arasında (her yerde dağıttıkları) İncillerin büyük bir parti halinde teslim edildiği Mirko, bu bayanları öyle güzel karşıladı ki, bayanlar da bu İncillerin onlara görevlerinde çok yararlı olacağına inandılar.

En derin saygı ve hürmetlerimin kabulünü arz ederim sayın Bakanım.

Majestelerinin alçak gönüllü ve sadık hizmetkârı

Bay Persich

Ekselansları
Ali Paşa'ya
Dış İşleri Bakanı
İstanbul

BOA., HR.SYS., 207/36

Ekselansları Ali Paşa'dan Bay Persich'e
2 Nisan 1863
No:7191/18
E.R.L./373

Sayın Büyükelçi,

Bana göndermiş olduğunuz, çevrenizde meydana gelen olaylardan

bahsettiğiniz, 23 Şubat tarih ve 864/17 numaralı raporunuzu aldım.

Özet

Bay Persich, ayrılışı büyük üzüntüye neden olan Ekselansları Abdi Paşa'nın Ragusa'ya geçtiğini duyurdu. Hurşit Paşa'nın uygulamaları (halk tarafından) pek fazla sevilmedi. Büyükelçi, Babıali'nin sürekli güçlü bir devlet görünümü çizmesini istiyor.

Bay Persich, Vukalowich'in taraf değiştirmesinin nedenleri konusunda Prens Callimalhi'yle aynı fikirde değil; o, bu memnuniyetsizliği yerel otoriteler yerine dış sebeplere bağlıyor. Bay elçi Vukalowich'i Hersek ve Karadağ arasında küçük bir devletçik oluşturmak ve fırsat bulursa bu bölgede isyanı yeniden başlatmaya yönelik faaliyetlerde bulunmakla suçluyor.

Bay Persich, sürekli yabancıların işe karışmasından ve yetkililerin de vurdunduymazlığından şikayet ediyor. Bay Persich Blok-hausların Karadağlılar tarafından yıkılması haberinin Ragusa'daki karışıklık çıkarmak isteyen kişiler tarafından ortaya atıldığını söylüyor. Bunların arasında Luca Vukalowich'in eski sekreteri ve Prens Nicolas'ın yeni yaveri Zega isimli kişiyi zikrediyor. Bu kişinin Ragusa'ya yolculuğunun amacı buradaki komitelerle ilişkiye girmek ve Rusya elçiliğinden para almaktır.

Bay Persich, Karadağ kamuoyunun genel hissyatından bahsediyor ve yaklaşmakta olan bir savaş ve Prens Sırplarla yaptığı anlaşma söylentisini ortaya atıyor.

Bay Persich, Karadağ milletvekillerine Rus fırkateyniyle Corfou'ya giderken verilen akşam yemeğinde çok samimi bir şekilde kadeh tokuşturulduğunu söylüyor.

BOA., HR.SYS., 207/51

Ragusa Türkiye Konsolosluğu

15 Haziran 1863

No: 707/62

E.R.L.376

Sayın Bakanım,

Bana göndermek lütfunda bulunduğunuz bu ayın 4'ü tarihli ve 534/35 ve 535/36 numaralı görevleri aldım.

Evvelki gün Ragusa'ya Sırbistan ve Saraybosna tarafından Protestan papaz Bay Thompson geldi; burada 24 saat kaldıktan sonra Arnavutluk'a gitti. Öyle

görünüyor ki, bu bey de iki İngiliz bayan Frby ve Meckensy ile aynı siyaseti güdüyor. Saraybosna'da olduğu gibi Mostar'da da çevresine İncil dağıtıyor ve öyle görünüyor ki bir çoğunu da Arnavutluk için saklıyor.

Ragusa'daki İngiltere konsolosu Bay Paton'a gelen bazı mektuplardan anladığıma göre, daha önce bahsettiğim iki İngiliz bayan şu anda Bulgaristan'da bulunuyorlar ve tekrar buraya doğru yaklaşıyorlar.

Dokuzuncu Corfou alayından oldukları söylenen dört İngiliz subay bir İngiliz yük arabasıyla seyahat ediyorlar. Dört gün önce buradaydılar ve tekrar Dalmaçya'ya hareket ettiler. Son olarak da Karadağ'a uğradılar.

İngiliz konsolosundan öğrendiğime göre, yalnız başına yolculuk eden bir İngiliz bayan gelecek Cuma günü buraya ulaşacak; aynı zamanda Karadağ'ı ve Bosna-Hersek'i ziyaret edecek.

Yeni bir karmaşanın arifesinde gördüğüm Mostar ve Saraybosna'daki Fransız elçiliklerinin yeniden açılması fikrimi bu bayana söylemek için yüksek müsaadelerinizi istiyorum. Şu ana kadar bu iki şehirdeki Katolikler bize çok az sıkıntı çıkardılar ve bilhassa son beş yıldır sürekli bağlılıklarını bildirdiler. Katolik kilisesi, Avusturya devletinin himayesi altındaydı, bu da çok güçlü olmamakla birlikte yeterli sayılırdı. Katolik kilisesi, Bosna ve Hersek'te Ortodoks dinini temsil eden Avusturya Konsolosluğu'nun yeniden açılması konusunda yanlış bilgilendirildiğinden, fazla dikkatli davranmadığından ve durumu iyi anlamadığından böyle bir oluşuma karşı çıktı. Belki; Avusturya hükümeti, eğer elçilikteki görevlilerini Ortodoks memurlardan seçerse, bu bölgedeki Ortodoks nüfusu etkisi altına alabileceğine inandırılmıştır. Benim fikrime göre, Avusturya bu düşüncesinde yanılmıştı. Bence, böyle yapmakla hem Katolikler, hem de Ortodokslar üzerindeki etkisini kaybetti. Katolikler Fransa'nın yanında yer alacaklardır. Fransa da Arnavutluk'ta oynadığı rolü burada da oynayacaktır.

Sayın ekselansları, burada bir çok konsolosluğun bulunması, bölgedeki barışın tekrar kurulmasını geciktireceğini veya engelleyeceğini gözden kaçırmamanız uygun olur. Buradaki konsoloslar, onlara haksızlık olmasın ama, bölgenin yerel otoritesi için birer engel durumundalar.

Yabancı ülkelerin konsoloslarının etkisiyle pasivize olmuş imparatorluk yetkilileri, İstanbul hükümetinin elçisini, dolayısıyla İstanbul hükümetini dinlemiyorlar; sadece onlardan korktuklarından değil, aynı zamanda ve sandığımızdan daha basit bir şekilde ya da çok şahsi ihtiras ve kişisel düşmanlıklardan kaynaklanan nedenlerle bu konsoloslara ve onların kaprislerine bağlıyorlar.

İşte sayın Bakanım, buradaki yetkililer bu durumdan dolayı kendilerini de tehlikeye atmak istemediklerinden devlet içinde devletleri hoş görmek zorunda olduğumuz gerçeğini itiraf etmeye cesaret edemiyorlar ve elleri kolları bağlı hiçbir şey yapamaz durumda kalıyorlar.

Bugünkü durumda en ciddi olanı ve halk tarafından da hoş görülme-yeni Osmanlı yetkililerinin iş yapamaz duruma gelmesidir, bu da büyük ölçüde yabancı konsolosların bütün işlerde onlara müdahale etmelerinden kaynaklanıyor. Sayın bakanım şunu söylememe müsaade ediniz; üst düzey yetkililerimizin görev yetkilerini genişleterek ve görevlerini yabancı konsolosların küçümseyici suçlamalarından korkmadan yapmalarını sağlayarak ve onlara da gerekli olan saygıyı gösterip iç işlerimize karışmalarını engelleyerek bu olumsuz durumu düzeltebiliriz.

En derin saygılarımın kabulünü rica ederim sayın Bakanım.

Siz ekselanslarının alçak gönüllü ve sadık hizmetkârı.

Dışişleri Bakanı

Ali Paşa'ya

İstanbul

BOA., HR.SYS., 208/9

Ragusa Türk Konsolosluğu

10 Kasım 1869

No: 866/113

E.R.L.: 818

Sayın Bakanım,

Aşırı Slav taraftarı iki İngiliz bayan Frby ve Meckensy aleyhtarlıklarını iyice açığa vurduktan ve Türkiyeye karşı her türlü kötü niyetli abartılardan ilham aldıktan ve aleyhte propaganda ile dürüst İngiliz konsolos ve memurlarını yanlarına çekebilmek için ellerinden gelen her şeyi yaptıktan sonra Türkiye karşıtı kışkırtıcı ve hakaret dolu yergi yazılarını bastırıp yayınlamaya gayret ettiler; bir yandan bunu yaparken, diğer yandan Sırplar, Karadağlılar ve Türkiye genelindeki Slavlar için en abartılı bir şekilde dalkavukluk yaptılar. Sanırım bu günlerde bahsettiğim yazılardan Ragusa'daki fanatiklere birçok örnek gönderdiler, bunların arasında Yunan papaz da bulunuyor; bu yazılardan bir kaç örnek elde edebilmek için elimden geleni yapıyorum.

Yanılmıyorsam bu bayanlar, son olarak İngiliz elçisine, genel işlerdeki radikal fikrinden döndürmek ve Müsteşar Bay Layard'ın 29 Mayıs'ta Ticaret Odasında yapmış olduğu konuşmaya verdiği samimi destekten vazgeçirebilmek için bir mektup gönderdiler.

Bu konuşma metni (Layard'ın) konsolos Bay Paton tarafından özenle bastırılıp Ragusa'da bir çok kişiye dağıtıldı. Bununla birlikte Slav yanlıları çoğunlukla

konsolosun bu yaptığını hoş karşılamadılar ve gazeteleri Nationale'de onun aleyhinde muhtelif alaycı yazılar yayınladılar.

Ayrıca bu bölgede sürekli dolaşan Bay Grégory'nin konuşması Belgrad'da Slavca'ya çevrildi; aynı şekilde Belgrad ve Karadağ'ın bombalanması hakkında yayınlanan Slav yergi yazıları, iki İngiliz bayanın da yardımıyla özenle İngilizce'ye çevrilerek genç İngiliz kamuoyunu etkilemek amacıyla İngiltere'de dağıtıldı.

Bu iki İngiliz bayan şu anda Hırvatistan'ın Agram şehrinde bulunuyorlar, ki orada görevlerini yapıyor görünüyorlar. Bu bayanların Avusturyalılardan nasıl bu şekilde tolerans gördüklerini anlamıyorum.

Size karşı hissetmekle şeref duyduğum en derin saygımı kabul ediniz sayın Bakanım.

Siz ekselanslarının gönüllü ve sadık hizmetkârı.

Persich

Ali Paşa'dan
Ragusa'daki Bay Persich'e
31 Kasım 1863
No: 8987=92
E.R.L.
818

Bana 10 Kasım tarihinde 866/113 nolu göndermiş olduğunuz, Ragusa'daki iki İngiliz bayan Frby ve Meckensy'nin kötü niyetli faaliyetleri hakkında bilgi veren raporu aldım.

Sevgilerimle...

BOA., HR.SYS., 209/5

Ali Paşa'dan Ragusa'daki Bay Persich'e
24 Ağustos 1865
14743 x 60

Bana göndermiş olduğunuz, Londra Protestan papazı Mösyö Dempton'ın bir Sırp subayı eşliğinde Karadağ'a gidişiyle ilgili 1955-74 nolu ve 31 Temmuz tarihli raporu aldım.

Bu bilgiler için size teşekkür ederim ve özellikle bu konu ile ilgili edineceğiniz daha sonraki bilgileri de bana gönderirseniz sevinirim.

Ragusa Türkiye Başkonsolosluğu
Temmuz 1865

Ragusa, 31

No: 1955/74

İngiltere’de Slavların oluşturduğu yeni bir dini grubun üyesi ve Türkiye’ye karşı Slavları öven yazıları tercüme eden Londra Protestan papazı Bay Dempton bu ayın 28’inde Kragujevatz Askeri Sorumlusu olarak bilinen bir Sırp subayın eşliğinde Ragusa’ya geldi. Daha sonra Karadağ’a geçti. Orada birkaç gün kaldıktan sonra söz verdiği gibi Ragusa’ya geri döndü..

Burada hiçbir resmi görevi olmadığı izlenimi veriyor: Tek amacının Slav şehirlerine dini bir ziyaret olduğunu söylüyor. Bu söylediğine inanmamız çok zor, fakat bundan daha zor olanı, Sırp subayın İngiliz papazın arkasına saklanarak yapmaya çalıştığı görevin ne olduğunu tahmin etmektir. Aslında Bay Dempton, Belgrad’dan Vichigrad ve Bosna üzerinden gelecekmiş, fakat bu yolu güvenli bulmadığı için Trieste yolunu tercih ettiğini söylüyor. Bay Dempton, Sırp subayla birlikte olmasının, ona sorun çıkarabileceğini bildiği için o bölgelerden geçmek istememiş olabilir. Geri döndüklerinde bu iki beyin gizemli yolculukları hakkında daha fazla bilgi sahibi olabiliriz herhalde.

Size karşı hissetmekle şeref duyduğum derin saygı ifadelerimi lütfkârılığınızla kabul ediniz sayın Bakanım.

Siz ekselanslarının alçak gönüllü ve sadık hizmetkârı

Persich

Ekselansları Ali Paşa’ya
Majesteleri Sultanın
Dışişleri Bakanı
İstanbul

BOA., HR.SYS., 210/15

Ragusa, 24 Haziran 1867

Ragusa/Dalmaçya Türk Baş Konsolosluğu

No:2991/71

Bosna-Hersek Gezginleri

Genel Sekreterlik

Kayıt No: 3113

Ekselansları,

12 gün önce buraya uğrayan biri İngiliz Bay Thomson, diğerleri Prusyalı iki Protestan misyoner, görevlerinde başarılı olacaklarından oldukça emin bir şekilde Metrovich ve Mostar üzerinden Bosna-Hersek’e doğru yola çıktılar.

Onlarla hemen hemen aynı zamanda bu ayın 21'inde Saraybosna'dan Bay Piatnizky ve Bousé adında iki Rus ressam geldi. Bunlardan birincisi, aniden St. Petersburg'a dönmem gerekiyor diyerek gemiyle Lloyd'dan Trieste'ye gitti; diğeri ise genç bir Sırp ile birlikte aynı gün, beraberinde yol hizmetçileri ve seyahat araçları olduğu halde Trebigne'ye doğru yola çıktılar ve Trebigne ilçesi Duzi manastrında konakladılar. Elllerinde ekselansları Bosna valisinden aldıkları bir izin belgesi olduğunu bilsem de, Trebigne yetkililerini bu konuda uyardıyı kendime görev bildim ve onları dikkatli olmaları konusunda uyardım.

Bay Piatnizky'nin kız kardeşi olduğu söylenen gizemli Rus bayan Hourosc, sürekli olarak Ragusa'da kalıyor ve hal ve hareketlerinde kayda değer bir şey yok.

Size karşı hissetmekle şeref duyduğum derin saygımı kabul etme lütufunda bulunmanızı arz ederim sayın Bakanım.

Siz ekselanslarının alçak gönüllü ve sadık hizmetkârı.

Persich

Ekselansları Fuat Paşa'ya
Majesteleri Sultanın Dışişleri Bakanı
İstanbul

F-Belgelerin Matbu Yazımı⁶⁰

BOA., HR.SYS., 207/30

Consulat de Turquie à Raguse

Le 15 Décembre 1862

No: 470

E.R.L.

125

Monsieur le Ministre

Nous avons à Raguse deux dames anglaises arrivées de Belgrade par Sarejevo et Mostar nommées Mekensy et Yerby. Elles ont l'intention de passer une quarantaine de jours à Raguse. L'année dernière, elles nous ont visité aussi de retour d'une excursion au Monténégro. Très instrutes comme elles sont et dans leurs voyages toujours seules sont deux points qui caractérisent leur mission sans doute politique.

L'arrivée de S.E. Le Muchir Abdy Pacha en Herzegovine s'est signalé par l'activité de ce haut fonctionnaire qui déjà parut (parcourut) à l'improviste l'intérieur de la province, s'occupant des différentes administrations lesquelles certainement ont

⁶⁰ El yazısıyla kaleme alınan belgelerde bazı terimlerin yanlış yazıldığı görülmektedir. Bu terimlerin doğru şeklini parantez içinde vermeyi uygun bulduk.

besoin d'être surveillées et améliorées.

Luc Vukalovich ne donne aucun signe de vie depuis longtemps; quand on demande de lui, on a pour toute réponse qu'il est malade.

S'il ne vient pas auprès du nouveau Muchir je suis d'avis qu'on devrait prendre des mesures plus sérieuses envers lui, et permettre à la population de s'exprimer sur l'individu qu'elle voudrait pour son voüode. L'éloignement de Luca Vukalovich mettrait un terme à cette anarchie.

L'autorité autrichienne insiste à toute force à solliciter une décision favorable pour les prêtres de Sciuma et pour Josip Govacevich. Cette médiation insistante de l'autorité autrichienne nuit énormément à l'ordre des choses .et déssature le pouvoir du Gouvernement Impérial; les rayas sont de cette manière encouragés à croire que tout le bien vient des autres et jamais de leur propre gouvernement.

Soit les prêtres que l'entête Josip Govacevich, s'ils ont quelque faveur à obtenir qu'ils s'adressent directement au Gouvernement Imperial, qui, dans sa générosité leur offrait tous les moyens les plus humains pour leur épargner l'état dans lequel ils se trouvent, ils ont tout méprisé et maintenant ils persistent l'opiniâtreté de ne pas s'adresser à leur propre gouvernement. Tant de combinaisons politiques réveilleraient la présence de ces sujets que je n'oserais pas indiquer comme admissible leur retour dans le couvent de Sciuma.

Les Monténégrins et leur partisans d'ici continuent à déclamer des graves conséquences que les travaux de la route et des Blockaus entraineront ce printemps; cependant cela n'empêche pas que la misère, les maladies et surtout l'impossibilité de percer dans l'avenir des événements projetés par les Slaves rendent malgré les encouragements des différents agents, leur position triste et plus que jamais embarrassante.

L'Herzégovine attend avec résignation que le Gouvernement Imperial se décide à prendre des mesures pour imposer l'organisation de quelques districts jadis insurgés, comme Zubei, Bagnani, Piva, et Drobyniak.

Monsieur le Général Rodich, commandant militaire de Raguse quittera demain cette ville. Son remplaçant, Le Général Major Philippovich vient d'arriver.

Veillez agréer Monsieur le Ministre , l'assurance de ma haute et respectueuse considération avec laquelle j'ai l'honneur d'être

De Votre Altesse

Le très humble et obéissant servituer.

Persich

A Son Altesse Ali Pacha

Ministre des Affaires Etrangères
Constantinople

BOA., HR.SYS., 207/30

Consulat de Turquie à Raguse

Le 23 Novembre 1862

No:481

E.R.L.

125

Monsieur Le Ministre,

J'ai l'honneur d'accuser réception de l'office No:6547/141 que Votre Altesse a daigné m'adresser en date 11 Décembre avec une lettre pour Bib Doda Pacha à Orosei, laquelle j'expédie immédiatement à son excellence, le Muchir Dervich Pacha pour qu'il la lui fasse parvenir.

J'apprends que le Consul de Russie à Raguse , Monsieur Petcovitch ,vient de faire un envoi en Monténégro, voie de Cattaro, d'une somme évaluée à 3500 florins argent ; c'est une de ces subventions comme La Russie en fait continuellement.

Les deux dames anglaises, citées dans mon rapport du 15 , No: 470 témoignent une sympathie très vive pour les Slaves et surtout pour Les Serves ; Elles séjournèrent ici environ un mois et se rendront ensuite en Grèce.

Veuillez agréer, Monsieur Le Ministre l'assurance de ma haute et respectueuse considération avec laquelle j'ai l'honneur d'être.

De Votre Altesse

Le très humble et obéissant serviteur.

Persich

A Son Altesse Aali Pacha

Ministre des Affaires Etrangères

Costantinople

BOA., HR.SYS., 207/30

S. A. Aali Pacha

à

Mr Persich

Le 15 Janvier 1863

No: 6731 / 3

E.R.L.

125

Mr. Le Consul,

J'ai reçu vos rapports en date du 15 et 23 Novembre Sub. No: 470 et 481 par lesquels vous me transmettez diverses informations relatives au Monténégro et L' Herzégovine.

Ces rapports m'entretiennent également de deux voyages anglaises qui se trouvent en ce moment à Raguse. Le mystère dont ces dames s'entourent et les sympathies qu'elles professent pour les Slaves, me paraissent , d'après vos suggestions , devoir attirer la surveillance de nos autorités sur elles--

2e Vous ferez doux de me faire connaître l'itinéraire qu'elles ont l'intention de suivre en même temps que leur signalement.

En attendant j'ai transmis des instructions à cet égard à nos autorités sur les frontières Grecques.

Recevez ...

BOA., HR.SYS., 207/30Consulat de Turquie à Raguse

Le 2 Février 1863

No: 533/8

E.R.L.

126

Monsieur le Ministre

J' ai l'honneur de recevoir l'office No: 6731/2 . Les deux voyageuses anglaises se trouvent au Monténégro; je crois qu'elles sont dans l'intention de traverser L'Albanie pour se rendre en Grèce, destination qu'elles ont définitivement arrêtée. Il est pourtant plus probable qu'elles descendent à Cattaro , afin de ne pas s'aventurer dans un pays comme L'Albanie et qu'elles se rendront en Grèce par mer.

Elles voyagent seules avec une petite servante; elles n'ont pas voulu engager de domestique pour les accompagner; parlent plusieurs langues et déjà un peu de slave. L'une est blonde et assez jolie ; l'autre , brune avec une physionomie plutôt mâle; elles sont d'une taille moyenne et âgées 30 à 35 ans environ.

Elles avaient laissé chez Monsieur Paton, Consul Anglais à Raguse, un paquet volumineux pour expédier à Mostar à un certain Monsieur Giurcovich ex-Drogman du Vice Consulat Anglais à Mostar. Monsieur Paton, ne croyant pas à propos de me charger de cet envoi, s'est adressé au Major Mourad Bey, chargé ici de l'expédition des vivres afin qu'il le fasse parvenir à Mostar. J'ai eu le temps de m'en apercevoir et de retarder cet envoi qui contient nombres de livres et que je ferai parvenir très soigneusement entre les mains de l'Autorité Supérieure de Mostar, si je n'aurais pas réussi à le détourner autrement.

Ces dames possèdent des livres en masse, qu'elles reçoivent, je crois de L'Angleterre.

Agréez l'hommage du respect avec lequel j'ai l'honneur d'être,
Monsieur Le Ministre
De Votre Altesse
Le très humble et obéissant serviteur.

Persich.

A Son Altesse Ali Pacha
Ministre des Affaires Etrangères
Constantinople

BOA., HR., SYS., 207/36

Consulat de Turquie à Raguse

Le 23 Février 1863

No: 564 / 17

E.R.L.

313

Monsieur Le Ministre,

J'ai reçu l'office que Votre Altesse a daigné m'adresser en date 5 février No:6850/6 relativement à mon rapport No: 496.

Je me réfère à mes précédents rapports sur L'Herzégovine et Le Monténégro,

et je dois avouer que je regrette vivement le départ de son Excellence le Mouchir Abdy Pacha, qui est passé par Raguse le 18 courant, à bord du transport "Tuna" se rendant à son nouveau poste de Janina, par Prevesa. Ce regret universel du départ de ce haut fonctionnaire, est d'autant plus grand que Hourchid Pacha qui reste, a déjà beaucoup perdu dans l'opinion publique, et dans son nouvelle position je ne pense pas qu'il pourra rien faire pour améliorer la situation de cette malheureuse Province, laquelle a plus que jamais besoin que la Sublime Porte lui accorde un personnage actif, énergique et consciencieux, capable de déraciner s'il est possible bien des inconvénients qui la rendent si onéreuse au Gouvernement Impériale.

Son Excellence le Prince Callimaki par son honorable office du 13 février, a bien voulu me faire savoir que, d'après des rapports reçus à Vienne, le mécontentement de Vukolovich proviendrait de ce que nos autorités se refusent à remplir les engagements contractés avec lui; mais je ne saurais partager cette opinion, ni encourager personne à croire ces rapports exacts. Quoique nos autorités et surtout le Gouvernement de l'Herzégovine manquent généralement de tact, d'activité et surtout de bonne volonté, je suis convaincu cependant que dans cette circonstance, d'autres raisons ont été la cause de ce mécontentement. Luca a su s'en tirer d'affaire, tout en flattant les Autorités Autrichiennes; celles-ci contrariées d'avoir été trompées sur son compte, ont été obligées de faire valoir les torts des Autorités Ottomanes.

L'idée prédominante de Luca était de se créer un petit Impérium entre l'Herzégovine et Le Monténégro; aux frais de la Turquie; et de pouvoir, dans un cas donné, recommencer la révolte, la seule chose qu'il envisage avec tant d'ambition.

Je crois de m'apercevoir, Monsieur le Ministre, nous manquons ici d'hommes consciencieux et en même temps énergique; peut-être que je me trompe, mais j'ose l'avouer que nos autorités sont tombées dans une mollesse qui enhardit les sujets de plus en plus; et si on y ajoute les immixtions étrangères toujours les plus funestes, et par lesquelles toutes leurs actions sont paralysées, que reste-t-il à espérer d'une malheureuse province, abandonnée à une perfidie ignominieuse et à une anarchie presque complète !

Jusqu'à présent je n'ai eu aucune réponse du Gouvernement de Zara, concernant les prêtres de Chiuma, (Schiuma),⁶¹ ni ceux-ci sont arrivés à Raguse. Je suis toujours plus convaincu qu'ils ne voudront pas se soumettre à la condition de se rendre d'abord à Mostar, avant d'entrer dans leur Monastère.

La nouvelle de la destruction par les Monténégrins, des deux blockaus à Bielopaulie, répandue d'une manière si perfide et répétée d'une manière non moins maladroite par les journaux, sous la rubrique de Trebigne, a immédiatement produit une surexcitation laquelle quoique légère, ne manque pas d'être assez

61

prononcée parmi la toujours croissante masse, des instigateurs, nichés dans ces pays, sous toutes les formes. La nouvelle elle-même a été inventée ici et répandue ensuite comme si elle provenait de Trébigne; et cela uniquement dans le but qu'elle ne soit pas désavouée comme il en a été de tant d'autres publiées de Raguse; la forme change mais non les autres.

Parmi ces factieux, je citerai Monsieur Zega, précédemment secrétaire de Luca Vukalovich, et maintenant aide de camp de son Altesse le Prince du Monténégro. Il est ici depuis deux jours. Il a des entretiens prolongés avec Monsieur le Consul de Russie; une liaison familière, comme tous les autres qui arrivent du Monténégro, avec le consulat de Russie et de nombreuses réunions avec tous les jeunes gens partisans.

Monsieur Zega qui connaît plusieurs langues et bien des personnes ici, ayant été sous-lieutenant dans l'Armée Autrichienne, ne saurait avoir d'autre mission que celle d'apprendre des nouvelles et des renseignements sur l'ensemble de la politique avec les comités d'ici, et probablement pour recevoir de l'argent du Consulat Russe.

Le peu de relations que j'ai dans le Monténégro, m'apprend que tous ces Messieurs de Cettigne n'ont jamais abandonné l'espoir de recommencer la guerre à la première occasion qui se présentera, et le Prince, lui-même dit publiquement que, si comme il l'espère, une guerre surgira au printemps dans la Servie, lui et son frère irons les premiers se battre, comme de simples officiers. Ces paroles me manquent pas d'être très fortes et très significatives pour la population monténégrine.

Messieurs Pazlik et Matanovich qui se rendent en mission à Constantinople ont été invités à un dîner, lors de leur passage à Corfou, à bord de la frégate Russe Oslabia, la même qui a débarqué les quatre cloches à Antivari. On dit que des toasts bien singuliers et très-exagérés y ont eu lieu.

Depuis quinze jours les deux dames anglaises se sont rendues à Corfou, venant du Monténégro et Cattaro. Elles se sont rendues dupe de la ruse de Mirko et des autres, et cela d'une manière vraiment ridicule, car on ne leur a fait apprendre plus que le revers de la médaille. Pour donner à Votre Altesse une idée des notions si confuses de ces Dames sur ces pays, je me permettrai de porter à Sa haute connaissance, qu'elles ont écrit entre'autres choses non moins ridicules, que l'accueil que Mirko leur a fait à l'offre d'une quantité de Bibles, (qu'elles répètent partout), a été si satisfaisant pour elles, qu'il ne leur restait plus aucun doute que ces Bibles seront généralement utiles à leur mission.

Veillez agréer l'hommage du respect avec lequel j'ai l'honneur d'être,

Monsieur Le Ministre,

De Votre Altesse,

Le très-humble et très-obéissant serviteur.

Persich.

Son Altesse Aali Pacha

Ministre des Affaires Etrangères

Constantinople

BOA., HR., SYS., 207/36

S. A. Aali Pacha

à Mr. Persich

Le 2 Avril 1863

No: 7191=18

E.R.L.

373

Mr. Le Consul,

J'ai reçu le rapport que vous m'avez adressé en date du 23 Février sub no: 564/17 pour m'entretenir les incidents qui se sont produits autour de vous.

Résumé

M. Persich annonce le passage à Raguse de S.E. Abdi Pacha dont le départ a causé bien de regrets. La conduite de Hourchid Pacha laisse beaucoup à désirer. Le consul demande que la S. Porte désigne un gouvernement plus capable. Mr. Persich n'est pas de l'avis du Prince Callimalhi sur les causes de la defection de Vukalovich. Il attribue ce mécontentement à des causes étrangères au fait des autorités locales. Les efforts de ce dernier tendent à se créer un petit (impérium) entre L'Herzégovine et le Monténégro afin de pouvoir dans un cas donné, recommencer la révolte que Mr. le consul l'accuse de produire.

Mr. Persich se plaint toujours des immixtions étrangères et de la mollesse des autorités. Mr. Persich dit que la nouvelle de la destruction des blok-haus⁶² par les Monténégrins a été inventée à Raguse par les facteurs des desordres. Il signale parmi ces derniers le nommé Zega, ex-secrétaire de Luca Vukalovich et actuellement aide-de-camp du Prince Nicolas. Le but de son voyage à Raguse est de se mettre en communication avec les comités et pour recevoir de l'argent du Consulat de Russie.

Mr. Persich rend compte de l'état des esprits au Monténégro et reproduit les bruits d'une prochaine guerre et de l'accord du Prince avec les Serbes.

Mr. Persich dit qu'au dîner donné aux députés Monténégrins à leur passage à Corfou à bord de la frigate russe, des toasts bien singuliers ont été échangés.

62

BOA., HR.SYS., 207/51

Consulat de Turquie à Raguse

Le 15 Juin 1863

No: 707/62

E. R. L.

376

Monsieur le Ministre,

J'ai l'honneur de recevoir les offices du mois courant No: 7534/35 et 7535/36 que Votre Altesse a daigné m'adresser.

Avant hier est arrivé à Raguse Monsieur Tompson, ministre protestant provenant de la Servie et Serajevo, après 24 heures de séjour ici, il est parti pour l'Albanie. Il paraît que ce Monsieur suit le même politique que les deux dames anglaises Mlle Frby et Meckensy; il a prodigué les Bibles à Mostar comme à Serajevo et il semble en avoir plusieurs exemplaires pour l'Albanie.

D'après quelques lettres que j'ai vu arriver à Monsieur Paton, Consul d'Angleterre à Raguse, je pense que les deux dames précitées se trouvent maintenant en Bulgarie, et qu'elles s'approchent de nouveau de côté-ci.

Quatre officiers anglais se disant du 9me régiment de Corfou voyagent sur un cotter anglais, lequel a été ici il ya quatre jours, et il est reparti pour la Dalmatie; dernièrement ils ont visité le Monténégro.

Selon ce que j'apprends de Monsieur Le Consul d'Angleterre, une dame anglaise, voyageant toute seule, est attendue ici vendredi prochain; elle visitera le Monténégro, ainsi que les provinces de la Bosnie et de l'Herzégovine.

Votre Altesse voudra bien me permettre de lui soumettre mon humble avis sur la réinstallation des Consuls Français à Mostar et Serajevo, que je considère comme la veille d'une nouvelle complication. Jusqu'à présent les catholiques des deux provinces nous ont le moins d'embarras et nous ont professé le plus d'attachement, surtout pendant les cinq dernières années. Le clergé catholique relevait de la protection autrichienne, laquelle sans être prodigue était suffisante. Le clergé catholique ayant été mal prévenu par l'installation des Consuls autrichiens de religion orthodoxe, peu soigné et mal compris, il est indisposé contre cette création, système adopté, mal à propos, depuis quelque temps en Bosnie et Herzégovine; peut-être a-t-on fait croire au Gouvernement Autrichien, qu'en faisant occuper ses Consuls par des Agents orthodoxes, il acquerrait l'influence sur les populations de ce rite. A mon avis on l'a trompé, et je dois

croire qu'au lieu de gagner cette dernière influence, il a perdu l'une et l'autre. Les catholiques se rangeront du côté de la France, laquelle jouera le même rôle qu'elle joue en Albanie.

Votre Altesse ne dédaignera point de convenir qu'en grande partie la réorganisation pacifique de ces provinces est retardée ou empêchée par la présence de plusieurs Consuls. Sans vouloir leur faire tort, ces Messieurs sont une entrave pour le pouvoir local. Les Autorités Impériales persuadés de l'influence des Consuls auprès de leur Ambassadeur respectif à Constantinople, et conséquemment l'influence de celui-ci auprès de la Sublime Porte, non-seulement les craignent, mais encore, bien plus facilement que, ce que l'on croirait, elles leur deviennent subordonnées à eux et à leurs caprices, excités le plus souvent par une ambition particulière et par des rivalités personnelles. C'est ordinairement, Monsieur le Ministre, la cause de l'énertie de plusieurs fonctionnaires qui, par la crainte de se compromettre, n'osent, à cause de cette circonstance, avouer qu'on est obligé de tolérer des gouvernements dans le Gouvernement.

Pour réparer à cet inconvénient, un des plus graves dans l'état actuel et méprisé par la population même car l'autorité des fonctionnaires ottomans est presque méconnue par l'immixtion des Consuls dans toutes les affaires, j'ose me permettre de dire, Monsieur le Ministre, qu'il suffirait d'étendre tant soit peu les instructions de nos Autorités Supérieures, en les engageant à faire leur devoir sans craindre les accusations plus ou moins vindicatives des Consuls, pour lesquels ils auraient tout le respect possible, sans les admettre cependant dans les affaires intérieures.

Veuillez agréer l'hommage du profond respect avec lequel j'ai l'honneur d'être,

Monsieur le Ministre,

De Votre Altesse,

Le très-humble et très-obéissant serviteur

Persich.

A Son Altesse

Aali Pacha

Ministre des Affaires Etrangères

Constantinople

BOA., HR.SYS., 208/9

Consulat de Turquie à Raguse

Le 10 Novembre 1863

No: 866 / 133

E.R.L.

818

Monsieur le Ministre,

Les deux dames anglaises Miss Frby et Miss Meckensy, slavistes exaltées, après avoir perlustré ces contrées et s'être inspirées de toute sorte d'exagérations malveillantes envers la Turquie, et après avoir fait tout ce qui était en leur pouvoir, pour gagner à la propagande les vrais Consuls et Agents du Gouvernement Anglais, se sont empressées de faire imprimer des pamphlets injurieux et séditieux contre La Turquie, d'un coté; et de l'autre, elles ont prodigué les flatteries les plus exagérées pour les Serbes, Les Monténégrins et pour les Slaves de la Turquie en général. Je penche à croire que ces jours-ci, elles en ont envoyé plusieurs exemplaires à Raguse à des individus fanatiques, entr'autres au prêtre grec; je fais tout mon possible pour en obtenir quelques exemplaires.

Si je ne me trompe, ces Dames ont adressé dernièrement une lettre à ce Consul d'Angleterre, pour tâcher de le détourner de son opinion radicale sur les affaires en général; et de l'appui et de l'approbation les plus sincères qu'il donnait au discours de Monsieur Layard, Sous-Secrétaire d'Etat prononcé à la Chambre des Commerce le 29 Mai.

Ce même discours imprimé a été distribué avec beaucoup d'empressement, par ce Consul, Monsieur Paton, a (à) plusieurs personnes à Raguse. Toutefois les slavistes lui ont fait, pour la plupart, le plus mauvais accueil et ont lancé contre, toutes sortes de sarcasmes dans leur journal National.

En outre, on s'est empressé à Belgrade de traduire en slave le discours de Monsieur Grégory, lequel est en grande circulation dans ces pays, ainsi que les pamphlets slaves sur le bombardement de Belgrade et autres sur le Monténégro qui ont été soigneusement traduits en Anglais avec la coopération des deux dames anglaises, et répandus en Angleterre pour exciter ce qu'on appelle La Jeune Angleterre.

Les deux dames anglaises, se trouvent actuellement à Agram en Croatie, où elles semblent pousser leur mission; et je ne sais de quel manière elles sont tolérées par les Autrichiennes.

Veuillez agréer l'hommage du profond respect avec lequel j'ai l'honneur d'être,

Monsieur le Ministre,

De Vote Altesse

Le très humble et obéissant serviteur

Persich.

A Son Altesse Aali Pacha

Ministre des Affaires Etrangères

Constantinople

BOA., HR.SYS., 208/9

S. A. Aali Pacha

à

M. Persich à Raguse

Le 31 Novembre 1863

No: 8987=92

E. R. L.

818

J'ai reçu le rapport que vous m'avez adressé en date du 10 Novembre No: 866/113 pour me transmettre des renseignements sur les mentes malveillantes des deux dames Anglaises Miss Yreby et Miss Meckensy.

Cleuvez avec mes...

BOA., HR.SYS., 209/5

S. A. Aali Pacha

à

Mr. Persich à Raguse

5 99

Le 24 Août 1865

177

No: 14743 x 60

Secrétariat Général

Enregistré No:1801

J'ai reçu le rapport que vous m'avez adressé en date du 31 Juillet No: 1955=74, relativement au départ pour Monténégro de Mr. Dempton, Ministre Protestant de Londres, accompagné d'un officier Serbe.

En vous remerciant de ces renseignements, je vous invite à me communiquer toutes les informations que vous parviendrez à obtenir ultérieurement à ce sujet.

Recevez etc...

BOA., HR.SYS., 209/5

Raguse, Le 31 Juillet 1865

Consulat Général De

Turquie

A

Raguse

No: 1955 / 74

Secrétariat Général

Enregistré No: 1801

Altesse,

Monsieur Dempton, ministre protestant de Londres, connu pour appartenir à la nouvelle secte des partisans slaves en Angleterre, traducteur de libelles slaves contre la Turquie , est passé à Raguse le 28 de ce mois, accompagné d'un officier serbe qu'on dit Capitaine militaire de Kragujevatz, se rendant au Monténégro où il séjournera quelques jours et d'où il a promis de venir passer quelques jours à Raguse.

Il fait croire qu'il n'a aucune mission: le seul but religieux lui aurait occasionné son voyage dans les provinces slaves. Il est difficile d'établir jusqu'à quel point on pourrait ajouter foi à cette assertion; mais ce qui est plus difficile encore c'est de deviner la nature de la mission de l'officier serbe qui, probablement, dans le but de mieux la cacher , s'abrite derrière le ministre anglais. Celui-ci dit qu'il serait venu de Belgrade, par Vichigrad et la Bosnie, mais ne se croyant pas sûr, il a préféré la voie de Trieste. Il est possible que Monsieur Dempton sût très-bien que la compagnie de l'officier serbe pouvait lui créer des embarras s'il aurait voyagé à travers ce pays. A son retour , peut-être parviendra-t-on à savoir quelque chose de plus sur le mystérieux voyage de ces deux messieurs.

Veillez agréer, avec bienveillance, les hommages du profond respect avec lequel j'ai l'honneur d'être,

Monsieur le Ministre,

de Votre Altesse

le très-humble et très-obéissant

serviteur Persich

A Son Altesse

Aali Pacha
Ministre des Affaires Etrangères
De Sa Majesté Impériale le Sultan
Constantinople

BOA., HR.SYS., 210/15

Raguse, Le 24 Février 1867

Consulat Général de Turquie
Raguse & Dalmatie
No: 2991 / 71
Voyageurs en Bosnie et Erzégovine (Herzégovine)
Secrétariat Général
Enregistré No: 3113

Altesse,

Il y a douze jours, deux missionnaires protestants, un Anglais, Mr. Thomson, l'autre Prussien passant d'ici, animés de la meilleure persuasion que leur mission sera evuonnée du succès, entreprenaient le voyage de la Bosnie et de l'Erzégovine (Herzégovine) par Metrovich et Mostar.

Arrivèrent coteemporaiement ici de Serajevo les deux peintres Russes M. Mr. Piatnizky et Bousé le 21 cour: "le premier partait par bateau au Lloyd pour Trieste, disant se rendre momentanément (momentanément) a (à) St. Petersbourg; l'autre partait le même jour pour Trebigne avec un jeune Serbe et des individus de service pourvus des moyens de voyager et s'arretèrent au monastère de Duzi du District de Trebigne. Zuoique je savais qu'ils sont pourvus d'une Boujourdié de S.E. le Valy de Bosnie, j'ai cru de mon devoir prévenir les autorités de Trebigne et les intéresser d'avoir les yeux ouverts.

La mystérieuse dame Russe Mme Hourosc, soi disant, soeur de Mr Piatnizky, est toujours à Raguse, sans rien de rémarquable (remarquable) dans sa conduite.

Daignez, Monseigneur, agréer avec bonté, l'hommage du profond respect, avec lequel j'ai l'honneur d'être

Monsieur Le Ministre,
de Votre Altesse

le très-humble et très-obéissant Serviteur

Persich.

Son Altesse

Fuad Pacha

Ministre des Affaires Etrangères

de Sa Majesté

Impériale le Sultan

Constantinople

G-Ekler

Consulat de Turquie à Raguse.

Le 15 Juin 1863.

N° 207/51.

E. R. S.

Monsieur le Ministre,

J'ai eu l'honneur de recevoir les officiers d'au
 du mois courant N° 7824/55 et 7835/56 que Votre Altesse
 a daigné m'adresser.

J'ai bien eu à Raguse Monsieur
 Compton, ministre protestant provenant de la Serbie et Ségone
 après 24 heures de séjour ici, il est parti pour l'Albanie.
 Il paraît que ce Ministre a la même politique que les
 d'au dans anglais N° 7824/55 et 7835/56 et a prodigué
 les Bibles à Montevideo comme à Ségone et il semble en avoir
 plusieurs exemplaires pour l'Albanie.

D'après quelques lettres que j'ai vu arriver à
 Monsieur Paton, Consul d'Angleterre à Raguse, je pense que
 les deux dames précitées se trouvent maintenant en Bulgarie, et
 qu'elles s'approchent de nous de ce côté-ci.

Quelques officiers anglais se disant du 9° régiment
 de Coiffes voyagent sur un cutter anglais, lequel a été ici il
 y a quatre jours, et il est reparti pour la Dalmatie, dernièrement

A Son Altesse
 Ali Pacha
 Ministre des Affaires étrangères

Constantinople

EK 1: İngiliz Protestan misyonerlerini Sırbistan, Bosna ve Arnavutluk'taki faaliyetleri, İngiliz subaylarının Karadağ ve Dalmaçya'da dolaştıklarına dair 15 Haziran 1863 tarihli Ragusa Konsolosunun gönderdiği yazının ilk sayfası. BOA, HR.SYS, 207/51, 1863.7.23.

H. A. Aali Paşa

à

Mr Perich à Ragusa.

le 22. Août 1865

N° 117/13 x 60

HR.SYS.
214/209
1865.8.24

5 49
177

J'ai reçu le rapport
que vous m'avez adressé en date
du 31 Juillet, N° 1953/4, relatif
à mon collègue: Sr. Moutouga
de Mr Dempton, Ministre Protes-
tant de Londres, accompagné
d'un officier Serbe.

En vous remerciant de ces
renseignements, je vous invite à
me communiquer toutes les infor-
mations que vous pourriez à
obtenir ultérieurement à ce
sujet.

Recevez etc

EK 2: İngiltere'deki Slavlara Osmanlı aleyhinde yardımcı olan ve Londra'da Protestanların reisi bulunan Dempton'ın bir Sırp subayıyla beraber Ragusa'dan geçip Slav illerini ziyaret maksadıyla Karadağ'a gittiğine dair Ragusa konsolosunun 8 Ağustos 1865 tarihli yazısının ilk sayfası. BOA, HR.SYS, 209/5, 1865.8.24.

VEFATININ 100. YILINDA İSMAİL BEY GASPIRALI*

İSMAİL TÜRKÖĞLU**

Sayın Rektör Yardımcısı, Sayın Dekanlar, Sayın Yüksekokul Müdürleri, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürü Sayın Mithat Aydın kardeşim. Kendisi gelip bizi şereflendirdiniz dedi. Şüphesiz davetiniz vesilesiyle aranızda bulunmaktan çok memnun olduğumu belirtmek isterim. Ayrıca, en son 2 yıl önce gelmiş olduğum bu güzel üniversitenin kampüsünü yeniden görmekten dolayı mutluluğumu sizinle paylaşmak isterim. Bu hafta bizim için elbette önemli bir hafta. Çünkü 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı Haftası. Meclisimizin açıldığı gün. Mithat Hocamın o güzel girizgâhından sonra tabii ben Gaspıralı İsmail Beyi size nasıl daha iyi anlatabilirim diye biraz düşündüm.

Ahmet Cevad isimli Azerbaycanlı bir şair tarafından yazılan ve yine Azerbaycanlı meşhur besteci Üzeyir Hacıbeyli tarafından bestelenen “Çırpınırdı Karadeniz” isimli şiirde geçen “vefalı Türk geldi yine, selam Türk’ün bayrağına”, Türk’ün soydaşlarına olan vefasını gösteren önemli bir misaldir. İsmail Gaspıralı’nın vefatının 100. yılında Türk vefasını bir kere daha göstermiştir. İsmail Bey Gaspıralı kuşkusuz en büyük hizmetini o dönemde Rusya İmparatorluğu idaresi altında yaşamakta olan Türk ve Müslümanlara yapmış olmasına rağmen, vefatının 100. yılında ona layık olduğu takdir ve kıymeti vermek Türkiye Türklerine nasip oldu. Yeterince olmasa da, Gaspıralı hakkında belgeseller, kitaplar, albümler, konferans ve bilgi şöleni yapıldı. Durumları şu an için belirsiz olan Kırım Tatarlarını bir yana bırakacak olursak, Kazan Tatarları, Başkurtlar, Azerbaycanlılar, Kazaklar, Türkmenler, Özbekler ve Kırgızlar bu yılda Gaspıralı için fazla birşey yapmadılar. Sessiz sedasız yapılan bir-iki küçük program dışında birşey işitilmedi. Kendilerine geçmişte büyük hizmetler yapmış olan bu büyük fikir adamı ve aksiyoneri vefatının yüzüncü yılında anmamak, vefasızlığın kötü bir örneğidir. Türkiye Türkleri bu yönden daha vefalı davrandılar diyebiliriz. Milletine hizmet etmiş kişileri böyle önemli sene-i devriyelerinde anmak, millet olmanın önemli özelliklerindedir. Onlar bizim yıldızımızdır. Biz onlara bakarak yol buluyoruz.

İsmail Gaspıralı 1851’de Kırım’da Avcıköy’de doğmuş ve babası sonradan asilzade olmuş bir ailenin çocuğudur. Asilzade olmak o dönemde, Çarlık Rusyasında size birtakım imkânlar sunuyordu. Askerî okula ya da üniversiteye daha rahatlıkla gidebiliyordunuz. Nitekim Gaspıralı da memleketinde ilkokulu bitirdikten sonra Moskova’daki bir askerî okula gidiyor. Moskova’daki Slavcılık cereyanının baş bayraktarı o vakitlerde keskin kalemli Katkof isminde bir muharrir idi. Bu muharrir

* Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından 22 Nisan 2015 tarihinde PAÜ. Kongre ve Kültür Merkezi’nde düzenlenen konferansın metnidir.

** Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Kırım seyahatlerinde birinde İsmail Gaspıralı'nın babası, Bahçesaray'ın küçük mirzalarından Mustafa Mirza ile tanışmış ve onun oğlu İsmail Moskova'daki harbiye mektebine girip talebe olduğu vakit, Katkof'un evi genç Kırım mirzasına bir misafirhane gibi olmuştur. Genç harbiyeli İsmail bayramlarda Katkoflara geliyor ve kısa tatillerini onlarda geçiriyordu. Katkof'un evinde Sırp ve Bulgar isyanları için para ve silah toplanıyor, isyanlar için genç harbiyeliler arasından gönüllüler seçiliyordu. Türkiye'nin ortadan kaldırılması için planlar yapılıyordu. Genç bahriyeli İsmail bunların hepsine şahit oluyor ve görüyordu. Onun Rus üniforması içindeki Türk yüreği çarpıyor ve genç kafası birçok suallere cevap arıyordu. Peki, bunlar, Ruslar kendi kardeşleri Bulgarlar ve Sırları Türk idaresinden kurtarmak için çalışıyorlar, çabalyorlar; ya ben? Ben kimim? Türkoğlu Türk, bana burada bir vazife düşüyor mu? İşte Katkof'un evinde başlayan bu uyanıştan büyük bir Türk milliyetperveri ve mütefekkeri ortaya çıktı. Moskova yılları onun mensubu olduğu Türk-Tatar milletine büyük muhabbet duymasına vesile oldu.

Genç bahriyelinin artık Rus askeri okulunda eğitime devam etmesi mümkün değildir. Mektepten Bulgarlara ve Sırlara yardım için firar eden Rus arkadaşlarıyla o da firar etti. Rumeli'nde Türkler tarafında, Rus ve Slavlara karşı mücadele etmek için İstanbul'a kaçtı. Fakat İstanbul'da umduğu ilgi ve alakayı göremeyince Fransa'ya gitti ve burada bir-iki yıl yaşadı. Paris'te ne iş yaptığı hakkında fazla bir bilgimiz yoktur. 1875'de Bahçesaray'a geri döndü. Moskova'daki Rus muhiti, İstanbul ve Paris günleri Gaspıralı'nın zihnini berraklaştırdı. Paris'te Fransızcasını geliştirdi. Memleketine döndükten sonra bir müddet belediye başkanlığı yaptı. Fakat kafasında hep şu soru vardı: "Milletim için ne yapabilirim? İkinci sınıf insan muamelesi görmekte olan vatandaşlarımın hayatını daha iyi bir duruma nasıl getirebilirim?" Sonunda bir gazete çıkarmaya karar veriyor.

Gaspıralı Tercüman gazetesini 1883'de çıkarmaya başlıyor. Tercüman gazetesi o dönemin WhatsApp'ıdır. Bugün WhatsApp'ı nasıl herkes kullanıyorsa, yüz yıl önce de Türk dünyasında haberleşme Tercüman üzerinden sağlanıyordu. Adriyatik'ten Çin Seddi'ne, Kaşgar'dan Romanya'ya, İstanbul'dan Kazan'a kadar bütün Türk dünyasında en çok okunan bir gazete idi. Meşhur düşünür Cemaleddin Efgani Tercüman için şöyle yazıyor: "Parmakla Elektrik düğmesine basıldığı gibi Gaspıralı da özünün kalemını sadece hayat damarlarının en mühim noktaları üstünde yürütmektedir". Gaspıralı Türk ve İslam dünyasının geri kalmışlığına çareler arıyor. Bunun için "cedid okulları" açıyor. Cedit okulları çocuklara 40 günde okuma yazma öğretiyor. Bence onun en önemli özelliklerinden biri de, toplumun yarısını oluşturan kadınların özgür bireyler olarak toplumda yer almasına yaptığı katkıdır. Bu nedenle Türk kadınları da Gaspıralı'ya çok şey borçludur. Çünkü o kadınları dört duvar arasından kurtarmak için büyük bir mücadele vermiştir.

Rusya'da malum olduğu üzere 1905'de bir devrim oluyor ve meşrutiyet ilan ediliyor. Bu meşrutiyet sırasında Rusya Müslümanları, İsmail Gaspıralı, Aldürreşid İbrahim ve daha başka kişilerin rehberliğinde Rus parlamentosuna 33 milletvekili göndermeyi başarıyorlar. Kendisi hiçbir zaman öne atılmamış yani istese kendisi

de milletvekili olabilirdi; fakat böyle bir şey talep etmemiş. Onun temel arzusu millete hizmettir ve çok meşhur idealini “dilde, fikirde, işte birlik” hayata geçirmektir. Artık bu sözü bilmeyen gençlerimiz çok azdır belki. Onun diğer bir meşhur sözü de şudur: “Milletini seviyorsan bildiğin işten başla” yani milletin için hangi bir şey yapmak istiyorsan en iyi bildiğin işle başla.

Yukarıda bahsetmiştim, Fransa’dan Bahçesaray’a dönüyor ve evlenmek istiyor. Ancak kız babaları Avrupa’dan gelmiş ve henüz belirli bir işi olmayan Gaspıralı’ya kızlarını vermekte biraz nazlanıyorlar. Yaz tatili için Kırım’a gelen Rusya’nın büyük Müslüman tüccarlarından Akçurinlerin kızı Zühre’ye gönlünü kaptırıyor. Kızın da kalbi Gaspıralı’ya karşı boş değildir. Uzun zaman mektuplaşıyorlar. Ancak sınıf farkı bu evliliğe engel oluyor. Gaspıralı o sırada bir muallim, kızın babası fabrikatör. Gaspıralı kız istemek için Simbir’e (Ulyanovsk) gidiyor ancak kızın ailesinden şiddet görüyor. Fakat Gaspıralı doğru bildiği yoldan kesinlikle dönmüyor ki bu onun hayat felsefesidir aynı zamanda; ben “bu hanımla evleneceğim” diyor onun için dayak yemeyi ve hapse girmeyi göze alıyor. Nitekim bütün zorluklara rağmen Zühre Hanımla evleniyor ve bu evlilikten sekiz çocuğu oluyor. Fakat kızın ailesi Gaspıralı’ya küsüyor ve yaklaşık 20-25 yıl kızları ve damatlarıyla hiç görüşmüyorlar. 1913’de kızın babası iflas edince İstanbul’a kaçarken yol üzerindeki Bahçesaray’a uğruyor, kızı ve damadıyla görüşüyor.

Gaspıralı Tercüman’ı çıkarttığı matbaayı krediyle kuruyor. Başlangıçta Tercüman’ın okuyucu kitlesi çok az olmasına rağmen peyder pey artıyor. En sonunda da on-onbeş bin aboneye kadar ulaşıyor. Tercüman İstanbul’da çok okunan bir gazetedir. Fakat II. Abdülhamid bu gazetenin İstanbul’da okunmasına zaman zaman kısıtlamalar getiriyor ve İstanbul’a girişini yasaklıyor. Bunun üzerine İsmail Gaspıralı matbaasında bastığı kitaplardan birer nüsha alarak 1893-94’de İstanbul’a geliyor ve II. Abdülhamid’e takdim ediyor. Padişah kendisini II. Dereceden Mecidiye Nişanı ile ödüllendiriyor ve Tercüman’a uygulanan yasak kalkıyor. Ancak bir müddet sonra değişik zamanlarda Tercüman yeniden yasaklanıyor. Bu dönemde İstanbul’da öğrenci olan meşhur gazeteci ve cemaat hadimi Fatih Kerimi İstanbul’da Tercüman’a olan ilgiyi şöyle yazmaktadır: Tercüman İstanbul’a geldiği zaman sokak satıcıları İstanbul’un her köşesinde “Tercüman geldi” diye bağırırlardı. Tercüman’ın İstanbul’da bu kadar fazla rağbet görmesini ben gazetenin sade diline ve geniş bir yelpazaden verdiği haberlere yorumluyorum. Tercüman İstanbul halkının anlayabileceği bir dilde çıkıyordu. Dönemin İstanbul matbuatı ile Tercüman’ı mukayese ettiğiniz zaman Tercüman’ın dilinin çok daha kolay olduğunu görürsünüz. Metinlerde Arapça ve Farsça sözlere fazla yer verilmiyordu. Günümüzde de Arap harflerini bilen herkes Tercüman’ı kolaylıkla okuyabilir. Ancak İstanbul gazetelerini anlamak daha zordur.

Esasında Tercüman’da Osmanlı Devleti aleyhine tek bir kelime bulmak mümkün değildir. Aynı dönemde Rusya’nın değişik şehirlerinde çıkan Vakit, Yıldız, Turmuş, İdil, Ahbar, Kazan Muhbiri gibi diğer önemli gazetelerde de 1917’ye kadar, Osmanlı Devleti ve Türkler aleyhine tek bir kelime bulmak mümkün

değildir. Oysa aynı dönemde dönemde Sultan Abdülhamid aleyhine Avrupa'da çok sayıda gazete ve dergi çıkarılıyordu. Tercüman'ın İstanbul'da çok fazla rağbet görmesi II. Abdülhamid'i korkutmuş olabilir mi?

İsmail Gaspıralı'nın büyük bir hedefi de 1907'de Bütün Dünya Müslümanları Kongresi'ni toplayıp İslam dünyasının içinde bulunduğu problemlere çözüm yolu bulmaktı. Dünyanın farklı yerlerinden yaşayan Müslümanların temsilcilerini İstanbul'da toplamak istiyordu. Ancak resmi müracaatına rağmen İstanbul'da böyle bir toplantıya izin alamadı. Bunun üzerine kongreyi Kahire'de toplamaya karar verdi. Bu vesileyle birkaç kere Kahire'ye gidip geldi. Fakat muvaffak olamadı. İngiliz işgali altındaki Mısır yöneticileri kongrenin toplanmasını engellediler.

Gaspıralı için "bahtiyar öldü" derler. Bahtiyardır çünkü hedeflerinin hemen hemen tamamına ulaşmıştır. Bir insan için hedeflerinin tamamına ulaşmak çok önemlidir. Hepimiz günlük hayatta hedeflerimizin hepsine ulaşamıyoruz. Fakat Gaspıralı yukarıda bahsedilen kongre dışında hedeflerinin hepsine ulaşmıştır. 1914 de vefat ettiğinde Kaşgar'dan İstanbul'a, Kazan'dan Bakü'ye kadar her tarafta onun credit okulları ve yüz binlerce öğrencisi vardı. Belki 1917'de devrim olmasaydı, Rusya'da yaşayan Türklerin durumu bugünkü şartlarından çok daha iyi olabilirdi. Fakat 1917 devrimi onların hayatında bambaşka yeni bir sayfa açtı. Bizimle olan irtibatları tamamen kesildi ve 1991'e kadar eski SSCB ülkelerinde 'de İsmail Gaspıralı burjuva milliyetçisi olarak adlandırıldı. Hakkında tek bir araştırma yapılmasına müsaade edilmedi. Hatta mezarına dahi tahammül edemiyorlar. Sovyet döneminde mezarını parçaladılar. Mezarının yeri eski resimlerden bakılarak 1991'de yeniden yaptırıldı. Kırım Tatarlarının da 1944'de Stalin tarafından sürgün edilmesiyle Bahçesaray'da Gaspıralı'nın tüm izleri silindi. Ancak 1991'den sonra İsmail Gaspıralı Kırım'a ve Türkiye dışındaki Türk dünyasına yeniden dönmeye başladı ve 2001 yılında yani doğumunun 150. Yılında pek çok toplantı ve belgesel yapıldı. 1991'den sonra Bahçesaray'daki evi ve matbaası müze haline getirildi. Bahçesaray'da yapılan Gaspıralı müzesi ve diğer yenileme faaliyetlerinin çoğu Türkiye'nin yardımlarıyla gerçekleşmiştir. Türkiye'nin bir de şu özelliği vardır tabii, bu 1071'den beri devam eden bir özelliktir. Dünyada başı derde düşen Türklerin sığınabileceği tek liman burasıdır. Başka bir liman yoktur. 1071'de Türkiye'ye başlayan göç hâlâ daha devam etmektedir. Suriye'den, Afganistan'dan, Doğu Türkistan'dan dünyanın her tarafından başı derde düşen Türkler Türkiye'mize gelmektedir. İşte bu gördüğünüz işlerin hepsi Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin paralarıyla yapılmaktadır. Bu resimde gördüğünüz İsmail Gaspıralı'nın doğduğu ve hayatının önemli bölümünün geçtiği yer ve eski Kırım hanlarının başkenti. Belki burayı seçmesinin bir sebebi de, Kırım Hanlığı'nın başkenti olması olabilir. Çünkü burası aynı zamanda camileri, çeşmeleri, dar sokaklarıyla eski bir Osmanlı ve Müslüman şehridir.

Yukarıda bahsettiğim çok sevdiği eşi Zühre Hanım da onu çok sevmiş, onun için ailesini terk ederek, birçok meşakkete göğüs germiştir. Zühre Hanım ona iyi bir yoldaş olmuştur. Bütün işlerinde en önemli yardımcıdır. Gaspıralı 1914'te vefat

ettiği zaman bütün Türk dünyası ağlamıştır. Türk dünyasının her tarafında çıkan gazeteler “İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn (biz Allah’dan geldik, Allah’a döneceğiz)” başlığıyla çıkmıştır. İstanbul’dan Kaşgar’a kadar Türk dünyasının bütün önemli merkezlerinde çıkan gazetelerde milli matem ilan edilmiştir. Vefatından çok kısa bir süre önce, 1914 yılının bahar aylarında şifa bulurum ümidiyle İstanbul’a gelmiş, ancak tek başına Kırım’a dönemediğinden Yusuf Akçura nezaretinde Bahçesaray’a gitmiştir.

Biraz da günümüze kadar Gaspıralı konusu üzerine neler yapılmış onlar üzerinde duralım: Kuşkusuz en önemli eserlerden birisi Cafer Seyidahmet Kırimer tarafından yazılan biyografidir. Gaspıralı üzerine okuyabileceğiniz çok güzel bir eserdir. Cafer Seyidahmet Kırimer onun çağdaşdır. Aynı dönemde yaşamışlardır. O nedenle burada yazılan bilgiler birinci el kaynak özelliği taşır. İstanbul Türk Ocakları bu eserin yeni bir baskısını yaptı. Nadir Devlet tarafından hazırlanan “İsmail Bey Gaspıralı” da önemli bir eserlerden biridir. Doğumunun 150. Yılı münasebetiyle 2001 yılında İstanbul Türk Ocaklarının hazırladığı eser ve Ankara’da Kırım Türkleri Derneği’nin çıkardığı İsmail Bey Gaspıralı için isimli eserler de son yıllarda basılan önemli eserlerdir. Kırım Derneği’nin çıkardığı eserde dünyada Gaspıralı üzerine çalışan hemen hemen bütün bilim adamlarının makelesi vardır.

Yukarıda bahsettiğim Bütün Dünya Müslümanları Kongresiyle ilgili belge ve bilgiler de Tokyo Üniversitesi tarafından neşredilmiştir. Ege Üniversitesi’nden bu yıl emekli olan Prof. Dr. Yavuz Akpınar Gaspıralı’nın bütün eserlerini neşretti. Bu eserleri edebiyat, tarih ve diğer bölümlerde okuyan arkadaşlarımızın okumasında fayda var. Özellikle de edebiyat ve tarih bölümünde okuyan arkadaşlarımızın muhakkak Gaspıralı’nın kitaplarını okumalıdır. Çünkü o bir yıldızdır, karanlıkta yolumuzu nasıl yıldızlara bakarak buluyorsak, Türk Dünyası’nın karanlığını da Gaspıralı’nın eserleriyle aydınlatacağız ve yolumuzu bulacağız.

Kim tarafından söylendiğini hatırlamıyorum ama “büyüklerini anmayan milletler küçülür” çok doğru bir sözdür. Türk milletine hizmeti geçen bütün aydınları önemli tarihlerde anmalıyız. Gaspıralı için böyle bir anma toplantısı düzenlemesinden dolayı Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma Merkezi Müdürü Prof. Dr. Mithat Aydın Hocama çok teşekkür ediyorum. Siz de bu güzel havada dışarıda gezip dolaşmak varken, buraya geldiniz, size de çok teşekkür ediyorum.

Ekler

Ek 1: Gaspıralı İsmail Bey 1851-1914 (Fotoğraf 1897'li yıllara ait)

Ek 2: Gaspıralı'nın vefatını okuyucularına duyururan Tercüman

Ek 3: Tercüman'ın 25. yılı münasebetiyle Şura dergisinde yayınlanan makale

Ek 4: Gaspıralı'nın evi ve matbaasının bulunduğu sokak

Ek 5: Bahçesaray'da bir cami

Ek 6:Gaspiralı'nın mezarı

ÇANAKKALE SAVAŞLARINDA MUSTAFA KEMAL (ATATÜRK)*

MİTHAT AYDIN**

Sayın rektör yardımcılarım, sayın dekanım, sayın yükseköğretim müdürüm, üniversitemizin çok kıymetli öğretim elemanları, sevgili öğrenciler hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Durmuş Hocamın da dediği gibi Çanakkale Türk ordusunun ve milletin kahramanlık destanıdır. Emperyalist dünyaya meydan okuyan direnişin çelikleşmiş bir ifadesidir. Yakup Kadri'nin deyimiyle -gençlik yıllarında- Türk milletin beklediği kahramanı (Mustafa Kemal Atatürk'ü) bulduğumuz coğrafyadır. Mustafa Kemal'in Atatürk olduğu coğrafyadır. Dolayısıyla bu bildirimde Çanakkale Savaşı'nın Atatürk boyutunu ele almaya çalışacağım.

Mustafa Kemal'in Çanakkale'de oynamış olduğu rol 18 Marttan sonraki kara savaşları sırasındadır. Yani deniz savaşlarının bitip İngilizlerin özellikle de İngiltere savaş bakanı Churchill'in planladığı kara savaşları sırasında oynadığı roldür. 18 Martta Çanakkale'de deniz savaşlarının bitiminden sonra İngiltere için bir dış sefer kaçınılmazdır. Çünkü onlar deniz savaşlarını İngilizlere indirilen bir darbe olarak görüyorlardı. Dolayısıyla İstanbul'a ulaşmak bir an önce gerekliydi. Hatta şunu ifade edeyim. Gerek Sevr, gerekse Lozan görüşmelerinde sırasında İtilaf Devletlerinin Türkleri suçladıkları nokta buydu. Diyorlardı ki, "siz Çanakkale'de İtilaf devletlerine ciddi kayıplar vererek dünya savaşını en az iki yıl uzattınız." Bu nedenle özellikle de Loyd George'un ifade ettiği gibi Türkler, bir an evvel sökülüp atılmalıydılar. Bu nedenle, İngilizlere göre savaşın suçlusu Türklerin en ağır şekilde cezalandırılması gerekirdi. Savaş sonunda da en ağır anlaşmalardan birini Türklerle imzalamaları bir tesadüf değildir.

Birinci Dünya Savaşı başladığında Mustafa Kemal Sofya'da Askeriateşelik görevini yürütüyor. Savaşın başladığını haber alınca da, Enver Paşa'ya çektiği telgrafta kendisine cephede arkadaşları ile birlikte savaşacak bir görevin verilmesini istemiştir: "*Bütün memleketin bence bariz bir felakete atılmış olduğunu gördükten ve bütün Türk ordusunun, bu muhakkak felaketi, ne olursa olsun, mani' olmak için kanını dökmeye hazırlanmasından başka çarenin kalmadığını anladıktan sonra, benim hâlâ Sofya'da Kordiplomatik içinde, rahat salon hayatı geçirmeliğime imkan olabilir miydi.*" Baş Vekalet "*Sizin için orduda daima bir görev mevcuttur. Fakat Sofya Ateşemiliterliği'nde kalmanız daha mühim telakki edildiği içindir ki, sizi orada bırakıyoruz*" şeklinde cevap verince Mustafa Kemal Paşa, "*Vatanın müdâfa'asına ait fiilî vazifeden daha mühim ve acil bir görev olamaz. Arkadaşlarım*

* 17 Mart 2015 tarihinde Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü tarafından düzenlenen "100. Yılında Çanakkale Savaşı ve Mustafa Kemal Atatürk Paneli"ne sunulan konferansın metnidir.

** Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi, Kınıklı Yerleşkesi/Denizli

muhârebe cephelerinde, ateş hatlarında bulunurken ben, Sofya’da Ateşemiliterlik yapamam. Eğer birinci sınıf subayı olmak liyâkatinden mahrum isem, kanâ’atiniz bu ise layık değilsem lütfen açık söyleyiniz.”

Şimdi biraz sonra detaylarını anlatacağım savaşın özellikle Mustafa Kemal boyutunu gördüğümüz gerek Falih Rifki Atay’a 1926 yılından gerekse özellikle ağırlıklı olarak Çanakkale Savaşları boyutunu anlattığı Ruşen Eşref Ünaydın’a anlattıklarına baktığımızda savaşın detaylarını görebiliyoruz. Ayrıca ben burada şunu söylemek isterim ki, Mustafa Kemal’in bizzat kaleme aldığı Arıburnu ve Anafartalar raporları da bizim çalışmamıza konu olmuştur.

Mustafa Kemal nihayet kendisine Enver Paşadan verilecek cevap gecikince ki kendisi Sarıkamış harekâtına çıkmıştır. Sofya’dan ayrılmak için eşyalarına toplayıp hazırlığı bir sırada kendisine nihayet telgraf gelir ve kendisinin 19. Tümen komutanlığına atandığı bildirilir. İstanbul’a gelir; ilginçtir ki, Harbiye Bakanlığı’na uğrayıp atandığı tümenin yerini öğrenmeye çalışır ama tümenin yerini bilen yoktur. En son kendisi şu bilgiye ulaşır. Tümenin yerini ancak Gelibolu yarımadasını savunmak için kurulan 5. Ordu komutanı Liman von Sanders Paşa’nın bilebileceğidir. Nihayet Liman Paşa ile görüşür ve bu yolla da tümenin Tekirdağ’da bulunduğunu öğrenir. Kısa bir süre sonra da (2 Şubat 1915 tarihinde) Tekirdağ’a gider ve tümenin başına geçer.

Bu arada Sofya dönüşünde Liman Paşa, Mustafa Kemal’den Bulgarların (Almanların yanında) savaşa girmeyi düşünüp düşünmediğini sorar. Mustafa Kemal de Bulgarların ancak iki şekilde savaşa girebileceğini söyler. Bunlardan birincisi Bulgarların kendi ülkesini ilgilendirecek şartların ortaya çıkması, ikincisi de Savaşın devam ettiği sırada Bulgar çıkarlarını gerektiren bir fırsatın hasıl olması idi. Liman Paşa’nın “siz ne düşünüyorsunuz” sorusu üzerine de, Mustafa Kemal “Bulgarları bu düşüncesinde haklı görüyorum” der. Tabiidir ki, bu cevap Liman Paşa’nın hoşuna gitmez ve konuşma burada sona erer.

Çanakkale Savaşının kaderini belirleyici en önemli noktalarından biri strateji ve tekniktir. Ne yazık ki, Alman subaylarının Türk ordularını yanlış konuşturulması ve taktik hataları Türk ordusunun kayıplarının fazla olmasına neden olmuştur. Savaşa katılan Mehmet Şevki (Yazman)’nin deyişiyle “Mustafa Kemal; Liman Paşa ve Alman komutanların hatalarını kahramanlığıyla düzelterek” der.

Şurada Durmuş Hocam kısmen bilgi vermeye çalışmıştı. 18 Marttan sonra özellikle Türk Başkomutanlığı ve 5. Ordu Komutanlığı, Müstahkem Ordu Komutanlığı İngilizlerin Gelibolu’ya karadan çıkarma yapacağına dair istihbarat bilgisi alıyor. Bu noktada çıkarmanın nereye yapılacağına dair Türk kurmayı arasında görüşler serdedilir. Buradaki ordu komutanı Liman Paşa çıkarmanın Saroz Körfezine yapılacağını düşünür. Çünkü buradaki düzlüklerin, arazinin çıkarmaya daha uygun olduğunu ve İngilizlerin Trakya üzerinden İstanbul’a ulaşmayı isteyeceklerini ileri sürer. Liman Paşa böyle bir hareketin kuzeydeki Türk ordusunun güneydeki birliklerle bağlantısını keseceğini de belirtir. Ona göre ayrıca İtilaf devletlerinin bir

çıkarmayı da Boğaz'ın Anadolu'daki tarafına, Kumkale'ye yapılacağını vurgular. Liman Paşa'nın Yaveri Prigge aynı düşündedir.

Mustafa Kemal bunun mümkün olamayacağını düşünür. Ona göre İtilaf Devletleri'nin buradan İstanbul'a ulaşmaları sıkıntılı olacaktır. Zira İtilaf kuvvetlerinin Trakya ve Gelibolu'daki Türk birliklerinin arasında kalacak, diğer taraftan donanmalarını Boğaz'dan geçirmediikten sonra İstanbul'a ulaşmalarının önemli olmayacaktır. Mustafa Kemal, Ruşen Eşref Ünaydın'a da anlattığı gibi asıl çıkarmanın Seddülbahir ve Arıburnu bölgesine yapılacağını düşünmüştür.

Liman Paşa düşman çıkarmasının bu bölgeye yapılacağına pek ihtimal vermiyordu. Çünkü bu bölgede büyüklü küçüklü tepeler, sırtlar vardı ve bu nedenle yarımadayı kontrol zordu. Buna mukabil Mustafa Kemal'in öngörüsü şuydu: İtilaf Devletleri Boğazın girişini tutmak ve iki yakasının birbirine en yakın yerini ele geçirmek isteyeceklerdir. Bu suretler Boğazı temizleyip donanmasını güvenli bir şekilde İstanbul'a geçirmek amacındadırlar.

Nitekim 25 Nisanda başlayacak olan harekât bu yönde olacaktır. Mustafa Kemal'in öngörüsünden biri de şuydu: Liman Paşa'nın savunma sisteminde düşman iç kısımlarda karşılaşılmalı, savunma tedbirleri buna göre alınmalıdır. Mustafa Kemal ise düşmanın kara çıkmasına izin verilmeden püskürtülmesi gerektiğini savunuyordu. Liman Paşa bu görüşünü şundan dolayı savunuyordu. Diyordu ki düşman çıkarma yaparken donanmasının yardımıyla kıyıyı dövecektir ve böylece de fazla zayıt verilecektir. Oysa Mustafa Kemal, bölgedeki irili ufaklı sırtları göz önünde bulundurarak savunma tedbirlerinin nerelerde alınabileceğini belirtir. Yine Mustafa Kemal'e göre düşman bir kere karaya çıktıktan sonra atılması mümkün olmayacaktır. Ayrıca İngilizlerin Mısır da dahil olmak üzere adalardan sevk edecekleri haddinden fazla kuvveti vardı. 25 Nisan 1915'te İtilaf Devletleri karaya çıkarma yaptıklarında Mustafa Kemal'in bu noktada da ileri sürdüğü görüşler doğru çıkacaktır. Mustafa Kemal'in bu noktadaki haklılığı Arıburnu çıkarmasına katılmış olan İngiliz istihbarat subayı Aubley Herbertt'in şu sözlerinde kendini gösteriyor: *"Türk ateşinin niçin bu kadar geç ortaya çıktığını anlamak güçtü. Şayet bizi çıkarma yaptığımız sırada topa tutmaya başlasalardı, kayıplarımız çok ağır olurdu. Biz hayatımızı kurtarmamızı sık sık Türklerin zayıflığına ve hatalarına borçlu olduk. Sürekli olarak yeni bir durumun farkına varmakta ve onun avantajlarını bütünüyle değerlendirmekte geç kalıyorlar, ayrıca onların şarapnelleri çok yüksekte patlıyor."*

Mustafa Kemal savaş stratejisini Enver Paşa'ya bazen üstlerini atlayarak açıklar ve özellikle de Liman Paşa başta olmak üzere Alman generallerinden duyduğu rahatsızlığı aktarır. Mesala 3 Mayıs 1915 tarihinde üstü Esat Paşa'yı atlayarak çektiği telgrafta şunları söyler: *"...Von Sanders Paşa bizi, bizim orduları, bizim memleketimizi tanımadığı ve layıkıyla araştırmada bulunacak kadar bir zamana sahip olmadığından, sahilde çıkarma noktalarını tamamen açık bırakacak tertibat almış ve bugün düşmanın karaya asker çıkarmasını kolaylaştırmıştır...Vatanın müdafasında kalp ve vicdanları bizim kadar çırpınmayacağına şüphe olmayan*

başta von Sanders olmak üzere bütün Almanların fikirlerinin üstünlüğüne itimad etmemenizi kati surette temin ederim. Buraya teşrif eder, umumi vaziyetimizin icaplarına göre bizzat sevk ve idare etmeniz münasip olur kardeşim.” Enver Paşa bu uyarıların gereğini yapmamakla beraber, 11 Mayıs'ta Gelibolu cephesini ziyaret etmeyi de ihmal etmemiştir. Bu ziyaretinde Mustafa Kemal ile yaklaşık bir saat görüşmüştür.

Yukarıda da değinildiği gibi 25 Nisanda yapılan çıkarma Mustafa Kemal'in öngördüğü gibi yarımadanın kuzeyine değil, güneyine yapılmıştır. Özellikle bu çıkarmalar Seddülbahir/Kabatepe ve Arıburnu bölgesinde yoğunlaşmıştır. Mustafa Kemal çıkarma haberini aldığı askerlerine şu emri vermiştir: *“Burada benimle harbeden bütün askerler kat’iyyen bilmelidir ki, uhdemize tevdi edilen namus vazifesini tamamen ifa etmek için bir adım geri gitmek yoktur. Hâb ü istirahat aramanın bu istirahattan yalnız bizim değil, bütün milletimizin ebediyen mahrum kalmasına sebebiyet verebileceğini cümlelenize hatırlatırım. Bütün arkadaşlarımızın (benimle) hemfikir olduklarına ve düşmanı tamamen denize dökmedikçe yorgunluk âsârı göstermeyeceklerine şüphe yoktur.”* Yani Mustafa Kemal daha sonra Liman Paşa'nın da ifade ettiği gibi görevini en dikkatli ve titiz bir şekilde yapan komutan olarak karşımıza çıkmıştır. Anafartalar Grup Komutanlığı'na atıldığı sırada aslında çıkarmanın başarısını ya da başarısızlığını ve Türk askerinin buradaki direnişini, milletin ve vatanın var olup yok olma meselesi olarak görmüştür. İşte bu durum Mustafa Kemal'in bir başka yönünü yansıtmaktadır. Mustafa Kemal'in bizzat kendisinin kaleme aldığı Arıburnu ve Anafartalar raporlarını okuduğunuzda da bunu görmeniz mümkündür.

Bu noktada çıkarmadan ve Mustafa Kemal'in bu konudaki görüşlerinden bahsetmek istiyorum. Seddülbahir bölgesine yapılan çıkarma Alçıtepe üzerinden özellikle Kilitbahir'e doğru yapılmıştır. Yani Boğazın Asya tarafına ulaşılması hedeflenmiştir. Arıburnu bölgesinden yapılan çıkarma ise yarım adanın enyüksek yeri olan Kocaçimen ale geçirip Eceabat'a ulaşmayı amaçlıyordu. Arıburnu bölgesindeki Türk kuvvetlerinin sayısı 2.500 civarında idi. İngilizlerin Anzaklarla yapmış olduğu çıkarma yani sömürge bölgesinden topladığı askerlerle yaptığı çıkarma 15.000 16.000'e ulaşmıştır. Bu da Türklerin kendisinden altı kat daha fazla düşmana karşı direniş göstermesi anlamına geliyordu.

Bu çerçevede Mustafa Kemal'in 1930'da Ruşen Eşref'e anlattığı olay belki de Çanakkale'nin kaderini değiştiren bir gelişmeydi. Şöyle ki, 25 Nisan çıkarması başladığında Mustafa Kemal, 19. Tümen komutanı olarak Maydos bölgesinde bulunuyordu. ihtiyati kuvvet yardımcı kuvvettir. Cephede nerede ihtiyaç duyulursa oraya sevk edilecek kuvvettir. Hatta Liman von Sanders bir ara Mustafa Kemal'in tümeninin bir kısmını Anadolu tarafına geçirmeyi düşünmüştür. Mustafa Kemal buna karşı çıkmış ve birliğinin hiçbirini oraya sevke ettirmemiştir. Asıl çıkarmanın yapılacağı yerlere göre tedbirini almıştır. 25 Nisan çıkarması yapıldığı zaman Liman von Sanders acaba neredeydi? Saroz'da yani Balayır bölgesinde bulunuyordu. Hâlâ o birinci günden sonra bile şuna inanıyordu. Düşman Arıburnu ve güneye

yaptığı çıkarmayı sahte çıkarma olarak yapmıştır; asıl çıkarmayı Saroz bölgesine yapacaktır. Bu nedenle bir gün daha Saroz'da beklemiştir.

Düşman çıkarması karşısında Arıburnu bölgesindeki zayıf kuvvetlerimiz geri çekilecektir. Buradaki 9. Tümen, Maydos'ta bulunan Mustafa Kemal'den bir tabur yardım göndermesi ricasında bulunacaktır. Bunun üzerine Mustafa Kemal bir tabur değil, bir alayı (57. Alayı) bölgeye sevk edecektir. Burada Mustafa Kemal'in inisiyatif aldığını görüyoruz. Eğer Mustafa Kemal o sırada doğru karar vermemiş olsaydı İngilizler Koçaçimen bölgesini ele geçirmiş olacaktı. Bu ise İngilizlerin Kilitbahir -bugünkü Eceabat bölgesine ulaşmasını mümkün kılacaktı. Mustafa Kemal'in Ruşen Eşref Ünaydın'a anlattıklarına bakılırsa gelişmeler şu şekilde cereyan etmiştir: Mustafa Kemal, kuvvetlerini Bigalı-Koçaçimen yönünde düşmanın uçak ve donanma bombardımanına maruz kalmamak için ağaçlık, dere ve kayalık yerlerden gizlice yürütmüş ve Koçaçimen sırtlarına geldiğinde askerinin dinlenmesi için on dakikalık istirahat molası vermiştir. Askerlerinin on dakika sonra kendisini takiben Conkbayırı istikametine gelmelerini istemiştir. Yaveri, emir zabiti, baştabip ve Tümen Topçu kumandanı ile Conkbayırı'na vardığında 27. Alaya mensup bazı askerlerin 261 Rakımlı tepeden Conkbayırı'na doğru kaçmakta olduklarını görmüştür. Mustafa Kemal, bu noktada meydana gelen olayı şu şekilde anlatmaktadır. "Bizzat bu efradın önüne çıkarak:

-Niçin kaçıyorsunuz, dedim.

-Efendim düşman, dediler?

-Nerede?

-İşte, diye 261 Rakımlı Tepe'yi gösterdiler. Filhakika düşmanın bir avcı hattı 261 Rakımlı Tepe'ye yaklaşmış ve kemal-i serbestiyle ileriye doğru yürüyordu. Şimdi vaziyeti düşünün: Ben kuvvetlerimi bırakmışım efrâd on dakika istirahat etsin diye... Düşman da tepeye gelmiş. Demek ki, düşman bana, benim askerimden daha yakın! Ve düşman benim bulunduğum yere gelse kuvvetlerim pek fena bir vaziyete dâcâr olacaktı. O zaman artık bunu bilmiyorum, bir muhâkeme-i mıntıkîye midir, yoksa sevk-i tabîîye midir bilmiyorum, kaçan efrâda;

-“Düşmandan kaçılmaz, dedim.”

-Cephanemiz kalmadı, dediler

-Cephaneniz yoksa, süngünüz var, dedim.

Ve bağırarak bunlara süngü taktırdım, yere yatırdım. Aynı zamanda Conkbayırına doğru ilerlemekte olan piyade alayıyla cebel bataryasının yetişebilen efradının 'marş, marş' ile benim bulunduğum yere gelmeleri için yanımdaki emir zabitlerini geriye saldırdım. Bu efrâd süngü takıp yere yatınca düşman efradı da yere yattı. Kazandığımız ân bu ândır." Bu noktada, bölgeye yetişen kuvvetlerle cephanesiz kalmış, süngülerini takıp siper alan kuvvetler takviye edilerek düşmana ateş açılmış ve sonra da karşı taarruza geçilerek düşman geri atılmıştır. Bununla beraber, Türk tarafı da çok sayıda kayıp vermiştir. Conkbayırı Savaşı olarak tarihe düşülen bu

savaş, taraflı tarafsız bütün eleştirilenlerin kabul ettiği gibi Çanakkale'nin kaderini değiştiren olaydır.

Çanakkale'de kara savaşlarının ikinci safhası diyebileceğimiz savaşlar Anafartalar bölgesinde cereyan etmiştir. 6-21 Ağustos arasında meydana gelen savaşlar tarihin en çetin ve kanlı savaşları arasında yer almıştır. Anafartalar Kahramanı olarak şöhret bulan Mustafa Kemal'in bu bölgedeki tarihî rolünü Bursalı Mehmed Nihad'ın *"Gazi Paşa bir kez daha Çanakkale ve dolayısıyla vatanı kurtarmak için görevlendirilmişti"* şeklindeki sözleri net bir şekilde anlatmaktadır. Süremizin de sınırlı olması nedeniyle detaylarına inemeyeceğim Anafartalar Savaşları Türk milletinin kaderini tayin etmiştir.

Bütünüyle bakıldığında Çanakkale Türklerin özgürlük ve bağımsızlık ateşinin yakıldığı coğrafyadır. Milli Mücadele ruhunun canlandığı coğrafyadır. Anadolu'da dört yıl sonra kurulacak olan yeni Türk devletinin temellerinin atıldığı coğrafyadır.

Sözlerimi şu noktaya değinerek bitirmek istiyorum. Mustafa Kemal, Çanakkale Cephesinin dışında Suriye, Filistin ve Kafkasya da savaşmıştır. Bitlis ve Muş bölgesini Ruslardan almıştır ve Lord Kinross'un deyimiyle Ruslara karşı tek yenilmeyen komutandır. Yine Kinross'a göre Mustafa Kemal, Birinci Dünya Savaşı'ndan çıkarken ne bedenen yenilmiştir; ne de ruhça yenilmiştir.

Burada sözlerime son verirken tekrar hoş geldiniz diyor, saygılar sunuyorum.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA ÇANAKKALE SAVAŞI

DURMUŞ AKALIN*

Değerli katılımcılar, değerli hocalarım, sevgili öğrenciler hepiniz hoş geldiniz. Bugün Çanakkale Savaşı'nın 100. yılını kutluyoruz. Çanakkale Savaşı tarihimizde son derece önemli bir hatıradır. Savaşı tam anlamıyla kavramak ve savaşın nasıl gerçekleştiğini anlamak bizim açımızdan son derece önem arz ediyor. Bu yüzden Çanakkale Çarpışmaları olarak da adlandırdığımız bu mücadeleye birlikte yakından bakacağız.

Öncelikle terminolojiden başlamak istiyorum. Bugün sıklıkla Çanakkale Savaşları şeklinde tarif ediyoruz fakat doğrusu Çanakkale Cephesi'dir. Bu mücadele eskilerin ifadesiyle Çanakkale Vuruşmaları ya da Çanakkale Muharebeleri diye adlandırılır. Bugün savaş diye tarif etmemizin nedeni ise sonuçları bakımındandır. Gerek savaşın yüzbinlerce insanı etkilemesi, yarım milyondan fazla insanın zayı olması gerekse de I. Dünya Savaşı'nın gelişmelerini doğrudan etkilemesi ve dünya tarihinde eşsiz bir iz bırakması bakımından son derece önem arz eder.

Çanakkale'ye nasıl geldik ve Çanakkale Cephesi nasıl başladı? Malumunuz olduğu üzere Osmanlı Devleti'nin gerilemesi ve dünyanın özellikle de Avrupa'nın 19. yüzyılda hızla ilerlemesi arasındaki dengesizlik bizi Çanakkale çarpışmalarıyla karşı karşıya getirdi. Çanakkale muharebelerinde asıl tetikleyici olan Avrupa'daki siyasi ortam, siyasi kargaşadır. Osmanlı Devleti uzun süre bundan kaçınmaya çalışmıştır. Ne var ki donanmasındaki yetersizliklerden Trablusgarp Savaşı'nda ve Balkan Savaşları'nda sıkıntı yaşadığı için donanmasını yenileme ihtiyacı duyar ve Sultan Osman ile Reşadiye isimli iki gemiyi İngiltere'ye sipariş eder. Sultan Osman gemisi tamamlanır ve Reşadiye ise tamamlanmak üzeredir. Ancak biz bu gemileri almak için gittiğimizde İngiltere tarafından bize olumlu bir cevap verilmez. Tam da bu sırada Avrupa'da kendisine savaş alanını genişletmeyi sağlayabilecek bir devlet arayan Almanya, Goben ve Breslau isimli iki gemisini Çanakkale önlerine gönderir. Böylece 10 Ağustos 1914 tarihinde Çanakkale hikâyemiz başlamış olur. Bu iki gemi Marmara Denizi'ne alınır isimleri Yavuz ve Midilli olarak değiştirilir. Bir müddet sonra da Goben'in kaptanı Osmanlı donanmasının birinci komutanı olarak atanır. Çok geçmeden ekim ayına kadar Marmara'da tatbikatlar yapılır. Fakat bir süre sonra bu tatbikatların yeterli olmadığı gerekçesiyle herhangi bir savaşı yürütemeyecekleri ve tatbikat yapmak için açık denizlere çıkma gerekliliğinden bahsedilir. Enver Paşa'ya telgraflar gönderilir. Bunlardan olumlu sonuç alınmaz. Bir süre sonra 26 Ekim tarihinde Enver Bey'den olumlu cevap gelince Yavuz ve Midilli gemisi ile bir miktar Osmanlı gemisi Karadeniz'e açılır. Enver Bey gemi kaptanlarına gönderdiği yazısında Karadeniz'de yürütülecek faaliyetler sırasında Yavuz'un da kaptanı olan Amiral Souchon'un emirlerinin harfiyen yerine getirilmesini ister. Bu gemiler 29 Ekim tarihinde Odessa, Sivastopol gibi stratejik

* Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Kınıklı Yerleşkesi/DENİZLİ

noktaları, Rus limanlarını bombardıman eder ve Osmanlı Devleti de I. Dünya Savaşı'na doğrudan girmiş olur. Bu hadisenin Rus donanmasının kıskırtmasıyla gerçekleştiği söylene de 1 Kasım 1914 de artık Ruslar, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan eder ve Rus orduları Kafkas Cephesi'nden sınırlarımızı geçmeye başlar. Osmanlı donanmasının baskınına bir tepki olması için de İngiliz ve Fransızlara ait savaş 16 savaş gemisi, Çanakkale önlerine gelip herhangi bir nota vermeden girişteki tabyalarımızı bombardıman ederler. Seddülbahir'de bu bombardıman sırasında kalenin cephaneliği ateş alınca 5 subay ve 80 er şehit düşer ve böylece I. Dünya Savaşı'nın Çanakkale Cephesi'nde ilk şehitleri vermiş oluruz. Bugün hala daha Seddülbahir Kalesi'nin sahil girişinde bu kahraman şehitlerimiz İlk Şehitler Anıtı adıyla adlandırılan bir mahalde yatmaktadırlar.

Bu tarihten itibaren özellikle de Churchill'in isteğiyle boğazın geçilebileceği, başkentin ele geçirilebileceği ve böylece bundan çok büyük menfaatler sağlanabileceği, Ruslara yardım edilebileceği, savaşın derinlik kazanmasıyla Almanların doğudan da sıkıştırılabileceği gibi birtakım düşüncelerle Çanakkale önlerinde yavaş yavaş toplanan askerlerin ve donanmanın sayısı artırılır. Bu donanma çeşitli zamanlarda 19 Şubat 1915'te, 26 Şubat 1915'te, 1 Mart 1915'te, 2 Mart 1915'te ve 4 Mart 1915'ten 17 Mart 1915'e kadar birçok defa boğazı geçmek için teşebbüste bulunur. Amaç Çanakkale Boğazı'nı ele geçirmek değildir. Amaç Çanakkale Boğazı'ndan donanmayı geçirerek İstanbul'a gitmektir. Yani Osmanlı'nın başkentini, kalbini ele geçirerek işi en az maliyetle en kısa sürede bitirmektir. Bu amaçla donanma defalarca teşebbüs yapmasına rağmen boğazı geçemez.

17 Mart 1915'te Birleşik Filo'nun kaptanı olan Amiral Carden sinir krizi geçirir ve bir süre sonra görevinden alınarak yerini Amiral De Robeck'e bırakır. Churchill'in de sıkıştırmasıyla Amiral De Robeck, 18 Mart 1915 günü boğazdan donanmanın geçmesi için emir verir. İrili ufaklı savaş gemilerinin toplamı yaklaşık 103 savaş gemisine varmıştır. 103 savaş gemisinin hepsi aynı anda boğaza girmez. Bir kısmı Midilli'de, bir kısmı Bozcaada'da, bir kısmı Gökçeada'da ve bir kısmı da İskenderiye gibi ikmal noktalarında çeşitli şekillerde bu savaşa hazırlanırlar ve 18 Mart 1915'e bu şekilde geliriz.

18 Mart 1915 öncesinde Osmanlı Devleti'nin boğazdaki hazırlıkları kapsamında özellikle üç ana nokta görüyoruz. Giriş kısmı buna medhal kısmı da denir. Seddülbahir ve Kumkale; orta kısım Çanakkale, Kepez ve Seyit Onbaşı'nın görev yaptığı Rumeli Mecidiyesi Tabyası, Havuzlar, Soğanlıdere kısmı; son savunma hattı da Nara Kalesi ve karşısındaki Mahmudiye Kalesi'dir. Bu şekilde 3 tane savunma hattımız vardır. Bu savunma hatları 19. yüzyılda yapılmış ama zaman içinde ve özellikle I. Dünya Savaşı öncesinde tahkim edilmiştir. Bu tahkim işinde de İngiliz ve Fransız uzmanlardan yardım alınmıştır. Bir de 2 Ağustos 1914'te Almanlarla yaptığımız gizli anlaşmadan bir gün sonra boğazlara sıralı bir şekilde 22 tane mayın hattı döşenir. Bu şekilde alınan tedbirlerle İngiliz ve Fransız gemilerinin boğazları geçmesine engel olunmak istenmiştir.

Seddülbahir komutanı Cevat Bey'dir. Cevat Bey'in elinde 4 tane uçak vardır. Yüzbaşı Serno'nun da hizmet verdiği bu uçaklar son derece önemlidir. Sahile yakın kıyılarda ise 25. Alay vardır. Bunun yanında sınırlı gözetleme birliklerimiz vardır. Ancak bunlar savaş başlayınca arttırılacaktır. 18 Mart 1915 günü yaşanan hadiselerle baktığımızda, Amiral De Robeck 3 filo halinde donanmayı tertip eder. Buna karşılık boğazda Anadolu ve Rumeli hattında sıralanmış tabyalarımız vardır. Bu tabyalardan karşılıklı olarak ateşler yapılır. Bunun dışında sahra toplarımız vardır. Buradan yapılan ateşler olur. Birleşik Filo'nun amacı bunları susturmaktır. 10.30'dan 13.30'a kadar aralıksız bombardıman yapılır. Bu gemiler özellikle bombardımanın en şiddetli anlarında tabyalara binlerce mermi atar. En büyük gemi mermisi düştüğü yerde 2-3 metre derinliğinde 10-15 metre genişliğinde çukurlar oluşturur. Hatıralarda mahşeri andırıyordu, toprak sürekli alt üst oluyordu şeklinde anlatılanlar, bu gemilerin yaptığı bombardımanlardır. Neticede 13.30'a kadar aralıksız bombardıman devam eder. Ama bu sırada da filo yıpranır ve arkadaki filo ile öndeki filonun yer değiştirmesine ihtiyaç duyulur. Arkadaki filoda Fransızlar vardır ve onlar da sabırsızlanmaktadır. Neticede bu iki filonun yer değiştirmesi sırasında topçularımızın, bataryalarımızın ateşleri iyice azalır. Çünkü tabyalardaki topların gemilerden açılan ateşlerle kamaları bozulur, yuvaları zara görür, mermi taşıma noktalarında sıkıntılar baş gösterir. Bu şekilde sıkıntılar artmaya başlamışken saat 14.00 civarında Nusrat mayın gemisinin döktüğü mayınlardan birisine çarpan Fransızların buradaki en büyük gemisi olan Bouvet Zırhlısı, 3 dakika içinde 600'den fazla personeliyle sulara gömülür. Bu hadise İtilaf Devletleri'nde büyük bir şaşkınlık yaratır. Amiral De Robeck ise böyle bir şeyi hiç beklememektedir.

Saat 15.15 civarında Irresistible Zırhlısı'nın yanında büyük bir patlama olur ve yavaş yavaş gemi su almaya başlar. Zırhlı saat 17.00 civarında boğazda sürüklenerek açıklarda sulara gömülür. Bu sırada Agemenon, Suffren gibi gemiler ağır yaralar almıştır ve her defasında Amiral De Robeck devam emrini yineler. Artık atışlarımız iyice azaldığı için sadece sahra topları iş gören ateş gücümüz olarak kalmıştır. Tabyalar ise buradaki topların menzillerinin kısa kalmasından ve sürekli bombalandığından iş göremez hale gelmiştir. Bu sırada Namazgâh Tabyası'nın cepheneliği ateş almış ve bu da büyük bir sarsıntıya neden olmuştur. Saat 17.50 civarında İtilaf kuvvetlerinin başındaki isim olan Amiral De Robeck, bu işin böyle olmayacağını düşünür ve yavaş yavaş boğaza doğru donanmanın yol almasını ister.

Tam da bu sırada Rumeli Mecidiye Tabyası'nda görev yapan Seyit Onbaşı isimli bir askerimiz yanındaki arkadaşı Ali'nin de yardımıyla ve kullandıkları topun kaldıraç kısmı bozulduğu için sırtına bir mermi yüklenir. Hemen karşısında ismini bilmediği gemiye doğru ateş eder. İsabet ettiremez, ikinci atışında da isabet ettiremez ancak üçüncü atışında gemiyi dümen donanımından vurur. Yani arkadaki pervaneden vurur. Vurdukları gemi İngiltere'ye ait Ocean Zırhlısı'dır. Normalde bir mermi gemi batırmaz ancak Nusrat'ın döktüğü mayınlardan birine çarpan gemi akıntıyla beraber sürüklenir. Kimi kaynaklarda saat 18.00 civarında kimi

kaynaklarda ise 22.00 civarında Eskihisarlık diye bilinen bugün Çanakkale Şehitler Abidesi dediğimiz alanın karşısında sulara gömülür ve 18 Mart 1915 günü Birleşik Filo çok rahat bir şekilde geçebileceğini düşündüğü Çanakkale'den büyük bir hayal kırıklığı ile ayrılır. Bu tam bir zaferdir. Net, tartışmasız bir zaferdir. Rakamlar da bunu gösterir. Birleşik Filo'nun donanması üçte bir oranında zarar görmüştür. Ocean, Irresistible ve Bouvet Zırhlıları sulara gömülür, diğerleri ağır yara alır. 800'den fazla denizci kaybederler ve 44 tane top da sulara gömülmüştür. Bizim ise 79 şehidimiz vardır. Almanlarla birlikte bu sayı 97'ye çıkmıştır. Bu başarı net bir zaferdir. Biz bu zaferi bugün anlamlı bir şekilde kutlarız. Siperler arası mesafenin 8-10 metreye kadar düştüğü, çarpışan mermilerin olduğu, metre kareye 14 şehidin düştüğü hadiseler bundan sonraki kara savaşlarında yaşanacaktır. Bu tarihten itibaren de İngilizler için Çanakkale'nin geçilip gidilecek bir yer olmadığı anlaşılmıştır. Artık Çanakkale bir amaç noktasına gelip, Süveyş Harekâtı da başarısızlıkla sonuçlandığı için buradaki 29. Piyade Tümeni de Çanakkale için toplanmaya başlar. Çeşitli yerlerden toplanan Anzak kolordularıyla birlikte 25.000 askerden oluşan bir birlik için taarruz planları hazırlanır. Bu hareket tarzı amfibi hareket olarak bilinir. Bazı İngiliz subayları bu aşamada "sahile çıktığımızda İngiliz bayrağını dalgalandırdığımızda hepsi de kaçır gider" diyorlar. Bunu da Balkan Savaşları'na bakarak söylüyorlar. Oradaki başarısızlıkla mukayese edilerek Balkan devletlerine karşı durulamamışken İngilizler gibi büyük bir devlete karşı hele hele hiç dayanamayacağımız iddia edilir. Neticede 25 Nisan 1915'te birçok noktadan çıkartma yapılır. Bu çıkartmalara baktığımızda Suvla Koyu, Saroz Körfezi, İntepe ve birçok nokta çıkartma yapılabilecek alanlardandır. Her yer ihtimal dâhilindedir. Ancak Esad Paşa gibi Mustafa Kemal Bey gibi komutanlarımız derler ki bu donanma boğazdan geçebilmek için sahildeki topları temizlemek zorunda ve bu nedenle sahil kesimlerinde kuvvetli olmalıyız. Ancak 5. Ordu komutanı Liman von Sanders asıl çıkartmanın başka noktalardan yapılacağını düşünür. Onun tahmini Saroz Körfezi ile boğazın en dar noktasıdır. Aynı zamanda çıkartma birliklerinin buradan takviye edilebileceğini düşünür. Ancak burada Esad Paşa gibi Mustafa Kemal Bey gibi komutanlar haklı çıkıyor.

Kara savaşlarının kuzey ve güney sektörü olmak üzere iki kısma ayrıldığını söylemek mümkündür. Güney sektöründe Seddülbahir çarpışmaları sırasında özellikle 26. Alayın üstün gayretleri olmuştur. 26. Alay komutanı Halil Sami Bey ve 3. Tabur Komutanı Mahmut Sabri Bey gibi isimler burada inanılmaz bir direniş göstermiştir. Liman von Sanders'in taktiği gereği sayıları oldukça azdır. Yarımadanın ucunda bir elin parmakları şeklinde 5 önemli çıkartma yapılacak koy vardır. Bu koylara anlaşılmasın diye S, V, W, X ve Y adları verilmiştir. Bu koyların isimleri ise Morto Koyu, Ertuğrul Koyu, Teke Koyu, İkiz Koy ve Pınardere'dir. Bu noktalarda aynı anda çıkarma yapacaklardır. Anzak kolordusu tam da bu sırada aynı anda kuzey sektöründe çıkarma yapacaktır. Fransızlar da aynı anda Morto Koyu yakınında çıkarma yapacaklardır. Çıkartma 25 Nisan sabahı 03.30'da başlar. Birleşik Filo'nun askerleri 04.30'da sahile çıkmaya başlarlar. Önce güney sektörüne kısaca bakalım. Burada 25 Nisan sabahı üstün bir gayret gösteririz. Morto Koyu'nda bir takımdan ibaret askerimiz vardır. Yaklaşık 40 kişidirler. Sahile

3.000 İngiliz askeri çıkar. Ertuğrul Koyu'nda bir bölük askerimiz vardır. Yaklaşık 200 kişidir. Buraya 6.000 asker çıkar. Teke Koyu'na 2.000 kişi çıkar. İkizköy'da yaklaşık 10 askerimiz vardır. Pınardere'den çıkartma ihtimali düşünmediğimiz için buraya asker yerleştirilmemiştir. Buraya 6.000 kişi çıkar. Savaşlar sırasında Zığındere çarpışmaları olarak adlandırılacak, 16.000'e yakın şehit verdiğimiz sürekli atmak için taarruzlar düzenlediğimiz yer burası olacaktır. Ancak buraya çıkan İngiliz askerleri bir türlü atılamayacaktır. Onların da hedefledikleri noktalar, Alçı Tepe veya Kirte Tepe'dir. Burayı alıp sahile doğru askerlerimizi etkisiz hale getirmektir. Kuzey sektöründe ise amaç Conkbayırı ve Çimentepe'dir.

57. Alay ve 27. Alayın kuzey sektöründe inanılmaz bir kahramanlığı vardır. Buraya Anzak birlikleri 25 Nisan 1915 sabahı ilk etapta 1.500 kişi çıkmıştır. Çıkan birlikler gün ışıdığıında 6.000'e, akşamüzeri ise 16.500'e çıkmıştır. İlk etapta bizim sahilde gözetleme göreviyle 27. Alayın askerleri bulunuyor. Son derece az sayıdadırlar ve bu birliklerimiz ilk etapta çıkanlarla savaşımaya başlarlar. Cephaneleri bitene kadar çarpışmışlardır. 27. Alay bu sırada inisiyatif olarak taarruza geçer. Bugün Kanlısirt dediğimiz alanın aşağı kısımlarında son derece kanlı muharebeler yaşanır. Filmlerde, belgesellerde gösterilen askerlerin temiz kıyafetler giyerek şehit olmak için can attıkları sahneler 27. Alayın taarruzu öncesinde gerçekleşir. Bu sırada Mustafa Kemal, Liman von Sanders'e ulaşmaya çalışır. Ulaşamadığı için inisiyatif alır. En güvendiği 57. Alay ile 9.40'da Çimentepe, Conkbayırı tarafına gelir ve burada Conkbayırı'na doğru çekilen askerleri görerek onlara yüksek ve gür bir sesle asker ne yapıyorsun diye seslenir. Efendim düşman diyerek gelen düşmanı gösterirler. Onlara yere yat süngü tak emrini verir. Bu sırada 57. Alay hücum borusu çaldırılır. Bu hücumda ben size savaşmayı değil ölmeyi emrediyorum sözüyle başlayan o meşhur nutkunu yapar. Neticede 57. Alay aldığı bu emirle tepelerden aşağıya sel gibi akar. Yapılan süngü muharebelerinde birbirlerini adeta bıçaklayarak yapılan bu vuruşmalarda 57. Alay çok büyük zayıt verir. Ancak bu hamle ile bundan sonra cephedeki en stratejik alan olan Conkbayırı ve Çimentepe hattı dediğimiz mıntıka, Mustafa Kemal sayesinde savaş boyunca elimizde kalır. Kara Muharebeleri dediğimiz muharebeler esnasında 1. Kirte, 2. Kirte, 3. Kirte, Zığındere, Arıburnu, Anafartalar Muharebeleri ve 19 Mayıs Taarruzları diye yoğun çarpışmalar yaşanır. Tüm girişimlerine rağmen Anzak askerleriyle takviye edilen İngiliz ve Fransız birlikleri hedefledikleri noktalara ulaşamazlar. Neticede 9 Ocak 1916 tarihinde bütün yabancı kuvvetler Gelibolu Yarımadasını tahliye etmek zorunda kalırlar.

Son olarak sözlerime şunu ilave edeyim. Bu savaş denilince aklımıza hep karşılıklı iki düşman kuvveti arasındaki çarpışmalar gelir. Ancak muharebe bundan daha fazlasıdır. Türk tarafının, Osmanlı askerlerin uğraştığı en önemli şeylerden bir tanesi de savaş gemileridir. Gemilerden sürekli yapılan bombardımandır. Bu bombardıman sırasında hayatta kalmaya çalışırsınız. Gemiler dışında denizaltılar bize büyük zayıtlar verdirmiştir. Özellikle yaralı taşırken birçok gemimizi batırmışlardır. Bunun dışında uçaklar kullanılmış ve buradan çiviler atılmıştır. Basit düzende bombalar atılmış, bunlar nedeniyle de zayıt verilmiştir. Bunun dışında

iklim de bizi uğraştırmıştır. Özellikle kış aylarında soğuklar ve yağışlar nedeniyle kayıplar yaşanmıştır. Çok fazla açlık sorununuz yoktur ama belli zamanlarda açlık ve susuzluk sorun teşkil etmiştir. Netice de 18 Mart 1915'te ve arkasından gelen kara muharebelerinde kazanılan başarılar tarihimizde eşsiz bir iz bırakmıştır.

Son olarak şunu söyleyeyim. 18 Mart 1915 sadece Çanakkale'de yapılan bir savaş, Osmanlı Devleti'nin bir vuruşması olarak kalmamış, Türkiye'nin kurulmasında da gerek kadro ve gerek moral bakımından büyük bir heyecan uyandırmıştır. İnsanımızda ve askerimizde yarattığı coşku ve heyecan ile Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla sonuçlanmasına yardımcı olmuştur. Beni dinlediğiniz için çok teşekkür ederim.

MERKEZİMİZDEN HABERLER*

Merkezimiz, Çanakkale Savaşlarının 100. Yılı münasebetiyle farklı bilimsel faaliyetler düzenlemiş ya da başka kurum ve kuruluşların yapmış olduğu faaliyetlere katkı yapmıştır. Bu çerçevede 2015 Martının ilk faaliyeti “100. Yılında Çanakkale Savaşları ve Mustafa Kemal Atatürk” konulu panel olmuştur. Üniversitemiz öğretim üyesi Prof. Dr. Ayfer Özçelik’in moderatörlüğünde gerçekleşen söz konusu Panel’e Doç. Dr. Mithat Aydın “Çanakkale Savaşlarında Mustafa Kemal Atatürk”, Yrd. Doç. Dr. Durmuş Akalın ise “Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi” başlıklı bildirimlerini sunmuşlardır. Doç. Dr. Mithat Aydın, Mustafa Kemal’in Sofya Askeriateşeliği’nden başlayan Suriye Cephesi’ne uzanan süreçte Mustafa Kemal’in tarihi rolüne değinmiştir. Aydın, Çanakkale’yi yeni Türk devletinin temellerinin atıldığı, Mustafa Kemal’i Atatürk yapan coğrafya olarak tanımlamıştır. Yrd. Doç. Dr. Durmuş Akalın ise Çanakkale Savaşı’na giden süreci, özellikle de savaşın deniz savaşları kısmını sunum eşliğinde aktarmıştır.

Merkez müdürümüz ve okutmanlarımız, Mart ayı içerisinde Üniversitemize bağlı Meslek Yüksekokulları ve bazı kurumların düzenlediği konferans ve etkinliklere konuşmacı olarak katılmışlardır. Bu kapsamda Merkez müdürümüz Doç. Dr. Mithat Aydın, 18 Mart 2015 tarihinde Honaz Meslek Yüksekokulu’nda “Çanakkale Zaferi ve Şehitleri Anma Günü” programı kapsamında “100. Yılında Çanakkale Savaşlarını Anlamak” konulu konferansı sunmuştur. Merkez müdürümüz ayrıca 19 Mart 2015 tarihinde Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu’nda “Çanakkale Savaşı ve Mustafa Kemal Atatürk” başlıklı programa konuşmacı olarak katılmıştır.

Merkezimiz öğretim elemanlarından ve müdür yardımcımız Okutman Cengiz Akseki, Serinhisar Anadolu Lisesi Müdürlüğü’nün düzenlediği “18 Mart Çanakkale Şehitlerini Anma” programına ve Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği’nin düzenlediği “100. Yılında Çanakkale Savaşı ve Mustafa Kemal Atatürk” konulu programa konuşmacı olarak katılmıştır. Ayrıca, Merkezimiz öğretim elemanlarından Okutman Veysel Çolaker, 18 Mart 2015 tarihinde Çivril Meslek Yüksek Okulu’na düzenlenen “Çanakkale Zaferi ve Şehitleri Anma Günü” programında, “Çanakkale Savaşlarının 100. Yılı ve Atatürk” konulu bir konferans vermiştir.

Merkezimiz, 22 Nisan 2015 tarihinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılışının 95. yıldönümü münasebetiyle Doç. Dr. İsmail Türkoğlu’nun konuşmacı olarak katıldığı, “Dilde Fikirde İşte Birlik: Ölümünün 100. Yılında Gaspıralı İsmail Bey” konulu bir konferans düzenlemiştir. Konferansın açılış konuşmasını yapan Merkez müdürümüz Doç. Dr. Mithat Aydın, *“Fikri hayatımızda önemli bir yeri olan Gaspıralı İsmail Bey’in, Mustafa Kemal gibi düşünce ve mücadelesinde sadece yaşadığı çağda değil, her çağda milletine ilham kaynağı olan bir dava adamı” olduğunu, bu açıdan bakıldığında “aydınlanma ve milletleşme sorunuyla*

* Okt. Veysel Çolaker tarafından hazırlanmıştır

bocaladığımız günümüzde Gaspıralı İsmail'in fikirlerinin daha fazla önem kazandığını" belirtmiştir.

Konferansa konuşmacı olarak katılan Doç. Dr. İsmail Türkoğlu, Gaspıralı İsmail Bey'in ölümünün 100. yıldönümünde bütün Türk dünyasında, özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nde daha vefalı davranılarak çeşitli platformlarda anıldığını söyleyerek konuşmasına başlamıştır. Türkoğlu, 1851'de Kırım'da doğan Gaspıralı İsmail'in hayatından kesitler sunarak, Gaspıralı'nın özellikle *"...O dönemin Türk ve İslam dünyasının geri kalmışlığına çareler aradığını"*, Türk ve İslam dünyasının gelişmesi için "Cedid" okulları adıyla kırk günde okuma yazma öğretene okullar açtığını ve "Tercüman" adıyla bütün Türk dünyasını fikirleriyle etkileyen bir gazete çıkardığını söylemiştir. Doç. Dr. İsmail Türkoğlu konuşmasını, Gaspıralı İsmail Bey'in ölümünden sonra hakkında yapılan çalışmalar konusunda bilgi vererek tamamlamıştır.

Son olarak 20 Mayıs 2015 tarihinde Denizli Cumhuriyet Başsavcılığı'nın Denizli D Tipi Kapalı İnfaz Kurumu'nun talebi üzerine düzenlenen "Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı" konulu konferansa Merkezimiz okutmanlarından Cengiz Akseki katılmıştır.

MERKEZİMİZİN 1 OCAK 2015-1 TEMMUZ 2015 TARİHLERİ ARASINDA DÜZENLEMİŞ OLDUĞU ETKİNLİKLER

Prof. Dr. Ayfer Özçelik, Doç. Dr. Mithat Aydın ve Yrd. Doç. Dr. Durmuş Akalın
“100. Yılında Çanakkale Savaşları ve Mustafa Kemal Atatürk” Paneli

“100. Yılında Çanakkale Savaşları ve Mustafa Kemal Atatürk” Paneli

Doç. Dr. İsmail Türkoğlu

“Dilde Fikirde İşte Birlik: Ölümünün 100. Yılında Gaspıralı İsmail Bey” Konferansı

Basında Merkezimiz: Denizli, 19.03.2015

BELGİ
Pamukkale Üniversitesi
Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
YAZIM KURALLARI

Belgi, Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından yayımlanan yakın dönem Osmanlı Tarihi, Atatürk ve Cumhuriyet dönemini içeren özgün, bilimsel makalelere yer verir. Uluslararası hakemli bir dergi olan Belgi, kış ve yaz olmak üzere yılda iki defa yayımlanır.

Yayımlanacak yazılarda bilimsel araştırma ölçütlerine uyma, alana bir yenilik getirme ve başka yerde yayımlanma şartı istenir. Yayımlanmamış olmak şartıyla daha önce bilimsel toplantılarda sunulmuş olan bildirimler de kabul edilebilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

Bilgi'ye gönderilen yazılar, yayın kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. İkelere uygun bulunanlar, iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz ise üçüncü bir hakem belirlenir. Yazarlar, hakemlerin önerilerini dikkate alırlar; fakat katılmadıkları hususlara itiraz etme hakkına sahiptirler.

Yayımlanmasına karar verilen yazılar sayfa düzenlemesi yapıldıktan sonra pdf formatıyla yazarlara gönderilir. Yazar son okumayı yapar ve gerekli düzeltmeleri çıktı üzerinde göstererek dergiye geri gönderir.

Hakem raporları beş yıl süreyle saklanır.

Yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yazıların telifi, PAÜ. Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi'ne devredilmiş kabul edilir. Bu devir, internet ortamında yayımlanmayı da kapsar.

Yayımlanmayan yazılar iade edilmez.

Yayın Dili

Belgi'nin dili Türkçedir. Ancak başka dillerde yazılmış makalelere de yer verilebilir.

Yazım Kuralları ve Sayfa Düzeni

Yazılar A4 boyutunda (29.7x21 cm) kâğıda, MS Word veya MS Word uyumlu programlarla yazılmalıdır. Yazı karakteri olarak Calibri kullanılmalıdır. Yazılar 10 punto ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 2,5 cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar 20 sayfayı geçmemelidir.

Yazarın adı, soyadı büyük olmak üzere koyu, adresler ise normal harflerle yazılmalı; yazarın görev yaptığı kurum, haberleşme ve e-posta adresi belirtilmelidir.

En fazla 150 sözcükten oluşan, 8 puntoyla yazılmış Türkçe ve İngilizce özetler, özetlerin altında genelden özele doğru en az 4, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir.

Başlıklar kalın harflerle yazılmalıdır. Uzun yazılarda ara başlıkların kullanılması okuyucu açısından yararlıdır. Ana başlıkların, A.,B., C., ara başlıklar, 1., 2., 3., şeklinde numaralandırılması tavsiye edilir. Ana başlıkların tümü (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) BÜYÜK İNCE HARFLERLE veya daha büyük puntuyla Kalın Küçük Harflerle yazılmalıdır. Ara ve alt başlıkların ise sadece ilk harfleri büyük yazılmalıdır.

Metin içindeki vurgulanması gereken ifadeler, eğik harflerle gösterilir, kalın karakter kullanılmaz.

Doğrudan alıntılar tırnak içinde verilir. Alıntılar 5 satırdan fazla olduğunda, paragraf girintisinden bir cm içeriden başlatılmalı ve bir punto küçük yazılmalıdır.

Yazımda, TDK Yazım Kılavuzu esas alınır.

Kaynak Gösterimi

Dipnot ve kaynakların yazımı konusunda, yöntem bakımından kendi içinde tutarlı olması, dergi ve kitap adlarının eğik/ince, makale başlıklarının ise “tırnak” içinde, düz olarak yazılması ve sonda “Kaynaklar”ın verilmesi gerekir.

İnternet adreslerinde, parantez içinde erişim tarihi belirtilir.

Kaynaklar metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekilde yazılmalı; eserin yayınevi ve makalelerin sayfa aralıkları belirtilmelidir. Atıf yapılmayan çalışmalara Kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.

Cunbur, Müjgân (1987), “Atatürk ve Milli Birlik”, Erdem, C.3, S. 7, s. 1-11.

Ergin, Muharrem (1991), Dede Korkut Kitabı II, 2. bs. Ankara: TDK Yay.

Öztuna, Yılmaz (2000), Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi, Ankara: AKM Yay.

Dört ve daha fazla yazarlı yayınlar: Deny, Jean vd. (1959), Philologiae Turcicae Fundamenta I, Wiesbaden: Steiner Verlag.